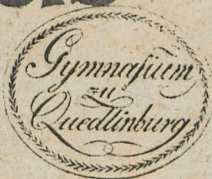

Q. D. ^{f.} B. V.
DISSERTATIO THEOLOGICA
De
NOVIS BIBLIORUM
VERSIONIBUS
GERMANICIS
NON TEMERE
VULGANDIS

C. E. Trilleri & J. H. Reizii

rationes potissimum sub examen vocans

ex auctoritate & consensu

MAXIME VENERANDI

COLLEGII THEOLOGICI

PRO LICENTIA

IMPETRANDI PRIVILEGIA DOCTORALIA

Publicæ Disquisitioni

in

ALMA NORIBERGENSEM ALTDORFINA

d. XII. Aprilis

exposita

a

GUSTAVO GEORGIO ZELTNER

S. Theol. & LL. OO. Prof. Publ. Ord. Altdorf.

ac V. D. M.

ALTDORFI

LITERIS JODOCI WILHELMI KOHLESII,

A. C. MDCCVII. *usq.*

Disertatio de ...

... ..

VERSIONIBUS

GERMANICIS

... ..

C. B.

... ..

... ..

... ..

COLLEGIUM THEOLOGICUM

... ..

INSTITUTI PRIVILEGIATA DOCTORALIA

... ..

ALMA MATER

... ..

... ..

GUSTAVO GEORGIO

S. Theol. & L. OO.

... ..

... ..

... ..

A.C. MDCCLXXII

Præfamen.

H Xhiberi hac dissertatione Tibi vides, B. L. de Vers. Nov. Libr. Script. S. German. Ling. sive contextis sive adornandis judicium, non omnino, fateor, perfectum, neque defæcatum, multoque minus dictatorium; sed quod Diss. Inaugur. materiam præbere posset, examini, ut fieri consuevit, subjiciendum. Dabis igitur veniam, sive a, qua par erat solertia elaboratum non sit nec demorsos sapere ungues Tibi fortassis videatur. Neque enim vel temporis spatium per labores Academ. Eccles. catenatos sufficiens recognitioni & singularum partium iteratæ perlustrationi, sicut optaveramus, præsto fuit, neque etiam, si locus illi fuisset, eodem commode per valetudinem uti licuisset. Proinde censoriam non subterfugio virgulam, dummodo ea, quam & ipse in aliis censendis pro virili adhibui, modestia & æquitate mihi contingat frui. Cæterum cur id ipsum, aliis sepositis, elegerim argumentum, in causa fuit altum & in unum versus prope omnium de eo silentium, cum tamen, ubi iisdem nuper aliisque auctoribus, quibus Vers. Novas debemus, nonnulla saltemse Lutheri Translat. loca castigata fuissent & obelo notata, ingenti animorum motu ac contentione pro Luthero pugnatum sit atque decertatum; nisi forte in officinis Eruditorum adhuc hæreant ac delirescant expolienda & limatius posthæc evulganda opuscula. Sed alia quoque præter hanc, ut argumento hujusmodi considerando me accingerem, impulit ratio: Famæ nimirum Academiæ patriæ malevolorum obtrectationibus læcessitæ, qualitercumque vindican-

dicanda studium & desiderium, cui satisfacere haud equidem me posse facilius existimaveram, quam si justam B. Lutheri Venerationem & Doctrinam in Vers. Bibl. ab eo expressa atque Aug. Vindel. publica confessione animosaque adhuc defensione comprobata integritatem ut servemus, cura etiamnum cordique nobis esse, post alia specimina complura, & nos demonstratum daremus. Quod reliquum est, noli cogitare O. L. suspicionibus me plus aequo indulgisse in ipsa Dissert. meis, quando periculorum ex hisce conatibus magnitudinem majorem in modum exaggerari animadvertes, quandoquidem nec omissas fuisse formidinis haud injustae causas deprehendes, neque etiam, si ve antiqua Ecclesiae fata, si ve praesentem Illius faciem intuearis, de summa rei atque Veritatis divinae certissima, nisi discrimini occurratur, jactura his rebus agi, inficias ire poteris; multo autem minus, ubi tutorem saltem viam ad avertenda ab Ecclesia incommoda monstrari videas, indignaberis; nisi forte facta ex eventu probanda esse, Poeta improbane, non satis providus arbitrere. Haec fuerant, de quibus in praefamine monendus eras, L. neque quidquam superest, nisi ut pro salute Ecclesiae Christi & Veritate caelesti intemerata conservanda vigiles & supplicibus mecum Deum fatiges precibus; quod dum facies, ut credo rogoque, strenue ac indefesse, hac interim qualicunque opella frueri & Vale.

DIS-

CAP. I. Historicum

seu

Bibliorum Germanicorum diversas Editiones Lutheranam emulantes Recensens.

I.

Ua fide quave industria, quibus adiutoribus, quo denique successu arduum profecto & salutare Ecclesiae Christi universae opus translationis Bibliorum sacrorum in vernaculam nostram ex ipsis fontibus deductae confecerit Divino instinctu excitatus & auxilio quoque suffultus B. Lutherus, nihil causae est, cur pluribus enarremus; Posteaquam & ab ipso in literis vom *Dolmetschen* Tom. V. Jen. fol. 140. seqq. & alias quoque in Epistolis ab Aurifabro aliisque editis ut & Discipulo Ejusdem haud degenerate Johanne Mathesio Conc. de Vita Lutheri imprimis XIII. abunde ea de re dictum est: Quibus tum alii vitæ Megalandri scriptores, tum etiam post ductas a quibusdam breviores lineas inclyti Theologi Joh. Frid. Mayeri plena Historia Verf. Bibl. D. Martini Lutheri accessit. A. C. 1701. in 4to Emendandis quibusdam, ita enim inscriptio habet, a Joh. Melch. Kraftio Past. in Duc. Slesw. Austro-Stapulensium diligentissimo, adornatis & 1705. 4to Sleswici excusis correctæ eodemque anno breviori schediasmate tit. *Kurze und eysfertige Nachricht von den Biblischen Exemplaribus Lutheri* a M. Augusto Bosselt Diac. Zittav. stipata; Ante quas opellas de Versione B. Lutheri Germanica con-

A

tro-

troverſias quasdam recentiores examinans Diſputatio Roſtochl
Autore Dn. Zacharia Grapio ſub Celeberrimi Dn. D. Joh. Fechtii
præſidio A. 1698. prodierat, ut omittam plura alia, cum primis ea,
quæ occasione obſervationum Franckianarum recentiffime vulga-
ta paſſim ſcripta Eriſtica huc quodammodo reſpiciunt, de quibus
laudatus Grapius ex inſtituto diſſerit.

II. De ſtudio certe accurationis ſummo, quo in iſthoc Vir
optimus ſit verſatus labore, vel ſola nos confirmabunt verba, quæ
literis paulo ante citatis occasione vocabuli SOLA ad Rom. III.
uſurpati ſcripta occurrunt, notatu digniſſima: Ich hab mich deß
geſießen im Doluetschen / daß ich rein und klar deutſch ge-
ben mögte. Und iſt uns wol oft begegnet / daß wir 14. Tag/
3. oder 4. Wochen haben ein einiges Wort geſucht / habens
dennoch zuweilen nicht funden. Im Hiob erbeiten wir al-
ſo M. Phiſips / Aurogallus und ich / daß wir in 4. Tagen zu-
weilen kaum 3. Zeilen künften fertigen. Leber/num es ver-
deutſcht und bereit iſt / kanns ein jeder leſen und meißtern/
lauſt einer jezt mit den Augen durch 3. oder 4. Blätter/
und ſtoßt nicht einmal an / wird aber nicht gewar / welche
Wacken und Klöße da gelegen ſeyn / da er jezt überhin gehet
wie über ein gehöffelt Bret / da wir haben mußt ſchwitzen
und uns ängſten/ehe denn wir ſolcher Wacken und Klöße aus
dem Wege räumeten. Es iſt gut pflügen / wenn der Acker
gereiniget iſt &c. ad querelas de ingratitude mundi attentia.
Hiſi addideris, quæ Mathæſius loco cit. optima fide teſtatur con-
ſultos nempe a Luthero fuiſſe ſingulari induſtria Seniores cives ut
propria ab illis vocabula diſceret & juſſas aliquot mactari oves ut
a lanionibus ſingularum partes animalium nomine ſuo compellari au-
diret ac denique non viros modo hebraice doctos Chriſtianos, ſed
etiam Judæos (nam & *hos conduxiſſe optimum Lutherum & aluiſſe
propter hanc ipſam cauſſam* Franzius ait de Interpr. Script. Præf.
p. 21.) in conſilium fuiſſe adhibitos nihil dubitandi de cura in tantum
opus impenſa cauſſæ ſupererit, etiamſi prætermittamus recognitio-
nem diligentiffimam poſt Biblicos libros particulatim antehac edi-
tos

tos in jungenda totius corporis compage A. 1534. & 1535. susceptam iterumque A. 1541. & 1542. non minori labore Iplius Lutheri studio repetitam atque 1545. de novo revisam de qua aliisq; editionibus seu impressionibus pluribus supra laudatus Kraftius disserit & alias quoque in vulgus constat ad fata usque Thavmasiandri Georgii præsertim Rorarii opera, dum viveret, & post quam vivere etiam desierat, in perficiendo opere miatissimisque etiam mendis tollendis fuisse laboratum.

III. His tamen non obstantibus, ut sunt hominum mores varii & ad censuram aliorum plerumque propensiores interdum quoque animi livore neque post fata quiescente aut sui amore intemperantius ducti, factum est, ut superflite etiam Luthero multoque impudentius eodem vita pie A. 1546. defuncto in hos labores grassati sint suo arbitratu innumeri, quibus partim ipse præcipue iniquius de vocabulo *alleine* ex linguæ Germanorum indole usurpato, sententibus vindicias opposuit jam ante laudatas; partim vero alii felicissimi interpretis causam vel defendendo illum vel si opus fuerat excusando strenue egerunt; Quemadmodum ex Pauli Crelly, Alberti Westphali, Jacobi Andreae &c. antiquioribus, recentioribus vero Balthazaris Raithii, Michaëlis Beringeri, Georgii *Grossen-hann* / Joh. Musæi & aliorum pro Luthero scriptis, quæ typis expressa sunt & Jesuitarum plerumque, nominatim Zangeri, Holzhayi Erbermanni &c. maledicentiæ opposita, perspicere licet, ut recentissimas, quanquam modestiores super observationibus Biblicis lites exortas motasque & hucusque ventilatas controversias prætermittamus.

IV. Omnium petulantissimi jure optimo visi sunt, qui, cum exaficiatissimis & ad genium linguæ nostræ feliciter nitideque, pro ea qua pollebat Lutherus germanicæ linguæ facultate expressis laboribus uti fruique potuerint neque etiam a modestis dissensionibus publice quoque exponendis tum Ecclesiæ tum Erudito Orbi prohiberentur, tamen telam istam auspicato cœptam textamque retexere atque de novo ordiri, quam pertexere, quod satius fuerat, maluerunt de integro Versiones plane novas contemta vel posthabita

Lutheri translatione componentes atque ab eodem dedita opera nulla sapientius sententiarum diversitate urgente discedentes ; Cui facta quanquam universae Scripturae volumina, Novum tamen Testamentum potissimum fuit obnoxium, quanquam ab ipso Luthero A. 1522. inter primos Scripturae libros frequentius quippe manibus etiam terendum, fuerit germanica lingua mira sollicitudine donatum diligentiusque & sapientius recusum atque ab ipso met expositum.

V. Primus sive maledicentiae studio, sive invidia impulsus, importunissimus certe, non tamen sine praetextu & ut videri voluit, iusto titulo id sibi negocium datum putavit Hier. Emserus (Luthero der Sudler dictus,) SS. Th. Lic. & Prof. Lips. Georg. Duci Sax. Luth. ut notum est, infensissimo percharus. Is enim, postquam Principis de reliquo non contemnendi fervore & Henr. Angliae R. instinctu proscriptis Lutheri libris & ipsa inter hos N. T. interpretatione recens edita, plurimis quoque Lipsia in exilium pulsus interque hos motus Bibliopola etiam quodam in fore capite truncato, nihil profectum erat, uti in Vita Georgii a G. Arnolde Gieslae edita pluribus legere est, partim notis ad Lutheri versionem d. 21. Sept. 1523. Lips. germ. lingua excusis, horrida dialecto & praemissis admodum insulsis rhythmicis risum Luthero moventibus, praefatione insuper praefixa scommatum & calumniarum plenissima, Luthero obstrepere fatigat, partim cum Lutherus solide ea discussisset frigidamque ille epigramma reposuisset, novam post haec versionem N. T. maxima tamen parte ex Lutheri versione exscriptam A. 1527. compilavit & Dresdae in fol. eodem anno (quo & obiisse Emserum g. Nov. Epitaphium ejus fidem facit,) imprimi curavit, Diplomate Georgii Ducis in Lutherum & ejus aedecias contumeliosissimo munitam. Cujus Exemplum cum raptim distraherentur mox illam excepit Lipsiensis alia editio in 8vo repetita (forte occasione Lutheranae A. 27. iterum procuratae) sed multis locis mutata & nescio quo Auctore interpolata ac syllabo seu catalogo errorum Lutheri in altera illa edit. A. 27. commissorum aucta causamque inter alias dissensus e Luthero praecipuam castitatis & pudoris ab eo neglectum stolidè praetendens; quae ut a Luthero censura indigna fuerint omnia

omnia habita ex Epist. supra laudata; totam vero versionis hujus Historiam ex Seckendorffii Historia Lutheranismi Lib. I. Sectio § 2. §. 127. & additione I. atque Kortholti de Scripturæ editionibus Cap. XXV. §. 17. seqq. in compendio, si velupe est legere, cognosces.

VI. Quam crassis vero erroribus, ubi ex Vulgata de suo Emserus interpretem egerat, scavit isthæc versio, quamve manifestum, ubi aliena surripuerat, plagium fuit, ita tamen in precio habuere Pontificii illud N. T., ut sæpius typis subjicerent Colonensibus præsertim, ubi iteratam ejus editionem A. 1529. procuravit notissimus D. Joh. Dietenberger idemq; nova Lutheri Emserique æmulatione ad Vet. quoque Testamentum in vernaculam nostram transfundendum se accinxit, Vulgatæ tamen ductum ubique & ipse secutus, interdum etiam Wormatiensibus Bibliis, de quibus inferius, usus, adeo denique fontem Hebræum non respiciens, ut ne legere quidem se istum valuisse Ipsemet cordate ac publice in prima dedicat. fassus sit & sine tergiversatione. Prodiit illius editio prima A. 1634. teste in Proleg. Bibl. Ill. Calovio, cui editioni haud dubie ad imitationem itidem Wormatiensium Germ. bibl. edit. Epistola quoque ad Laodicenses inserta est; In editione sane Colon. 1560. arque posterioribus aliis inter Epistolam ad Hebr. & Jacobi comparet. Quanta vero fuit & hujus in describendo Luthero audacia tanta in eodem proterve exagitando apparet petulantia, quam in Præfationibus Annotationibusq; Libris Mosaicis præcipue adjectis, editionum quæ extant in sol. Antiquorum, exercuit; quanquam in Exemplaribus posterioribus, quale & ego possideo Moguntinum A. 1617. in 8vo scommata illa sive parcendæ sive non collatuldæ chartæ ergo omiſſa sint, ubi tamen Epistola etiam ad Laodicenses adhuc reperitur. Cæterum vanitatem hominis jactabundi, quam prodidit in epilogo istius Voluminum sacrorum versionis restitutionem Bibliorum sibi satis arroganter tribuendo vel ipsa inspectio accuratior docebit; ex qua etiam ubi a Luthero discessit aut aliorum, uti dictum, vitula aravit, parum eximii bonum Dietenbergerum ex suo Ingenio protulisse luculenter patebit.

VII. Quamvis hic locus esset Johannis quoque Eckii acerrimi quoque inter cæteros Lutheri Antagonistæ versionem Bibliorum germ. ex Vulgata factam commemorandi, cuius & Kortholus aliique mentionem faciunt, quorum ille Sixtum Senensem qui in Biblioth. S. utrumque Testam. A. 1640. ab Eccio Germanice redditum asserat, testem allegat, B. vero Kaspar a Lilien Dissert. sacr. dissert. IV. pag. 51. Ingolstadt A. 1658. in fol. excusam esse (cum tamen A. 1543. aliis obisse dicatur) affirmat, tamen quod ipsi pontificii, nominatim Richardus Simonius Crit. Vet. Test. Libr. III. adjecto catalogo edit. præc. Bibl. tantum versionem V. T. secundum Vulgatam appellat, cui & Gretserus in eadem Acad. successor Eccii suffragatur, neque unquam mihi eam inspicere licuit, hæc de illo monuisse nobis sufficiat brevissimis, dispiciendi cura de discrepantibus circumstantiis relicta aliis. Illud certum est antecedentium operas adeo non desideria explevisse in religione sociorum, ut novam potius translationem adornare ex eadem tamen Vulgata, turbido rivulo, sicut & titulus præ se fert, jussert Ferdinandus Elector Colon. Casp. Ulenbergium S. S. Th. Lic. & Pastorem ad Div. Columb. Colon. ex comitatu Lippiensi Westphalum, & uti notatum iaveni, a nostris ad Pontificios antehac Apostatam, idque sæculo superiori jam dudum inchoato. Eademque ad palatum pontificiæ Ecclesiæ vel inde videtur admodum fuisse, quia non tantummodo sæpissime recusa illa fuit translatio, nuperrime quoque A. 1705. Colon. in 8avo recentissime impressa, sed etiam adhuc principatum obtinet, ita quidem, ut cum Moguntini etiam A. 1662. novam Joh. Philippi Archiepiscopi auctoritate molirentur nativo sermone gentis Germ. dulcius expressam interpretationem, hanc præcipue a Westphalico idiomate perpurgandam sibi sumserint, cætera vero, quoad fieri potuit, retinuerint, sicut ex utriusque translationis collatione facile innotescet. Hæc de pontificiorum in Bibliis transferendis in vernaculam nostram studio haud dubie ad veritatem quomodocunque opprimendam, uti vel ex primis initiis patet, contra Lutherum immo ipsam veritatem cœlestem composito, cum alioqui excutiendis
potius

potius S. Bibliis lingua vernacula extantibus, e Laicorum manibus præsertim, operam eos dare in vulgus constat.

VIII. A Pontificiis ad Reformatos, ut appellari volunt, procedimus. Ab his vero, uti diversimode versiones Bibliorum Germanicæ sunt publicatæ, ita quoque distincte, ut eadem recenseantur a Nobis, opus est. Primo nimirum loco occurrunt translationes facrorum Voluminum omnino novæ, quas illi suo Marte concinnarunt ipsi. In his Antiquitate & studio iterato, quod impensum est, eminent præ ceteris, reliquis tamen styli difficultate inferiores eorum labores, qui cum starent primi ab Huldrici Zwinglii sui partibus easque tuerentur Tiguri, propagandæ etiam suæ, quam probabant, doctrinæ gratia, versionem, quæ inde Tigurina dicitur, adornarunt; quanquam uti in Latina Interpretatione, ita Leonis Judæ in illis Germanicis præceptam quoque industriam omnes prope fateantur positam fuisse. Editæ autem isthæc translatio Lutheri quoque versionem, quantum ad eas partes attinet, quæ tunc quidem in lucem prodierant, plerumque secuta inde ab A. 1525. usque 1530. tribus vicibus & diversis quoque formis, sequenti vero annorum serie iterum iterumque recusa & subinde emendatior typis subiecta est, ut sextam A. 1538. jam (a) fuisse divulgatam affirmet Hottingerus, J. vero Melch. Kraftius: (b) septimam fuisse illam, existimet; Omnium autem castigatissima & qua verba quæve sensum pluribus in locis castigata, substitutis insuper aliis augmentis, prelo illa exiit Tigurino A. 1552. de qua Majerus (c) legi potest, & in Præf. (d) Dñ. Joh. Diecmannus. Post hos Tigurinatorum conatus celebrior est Joh. Piscatoris Herborn. Theologi Interpretatio germanica, quam A. 1604. ex fontibus, uti perhibet, derivatam excudi curavit, Latinissimos, ut Eruditi queruntur, adeo largiter immiscens ac retinens, ut totam ex Junio-Tremelliana inter Latinas præstantiore illam potius confectam esse suspicentur. Ad partes certe & dogmata Reformatorum ita visa fuit nostris accommodata, ut Paulus Roderus, Petrus Piscator Jen. Theol. & Balth. Men-

zerus

(a) Biblioth. quadrip. L. I. c. 3. (b) Emend. & Corr. in Hist. Verf. Germ. Luth. a Mayer. ed. §. 9 p. 22. sq. (c) Hist. Verf. Luth. c. VIII. §. 10. (d) tum ea quæ Bibl. in 12. Maj. sum in fol. præmittuntur.

zerus paulo post eam sub examen revocare laborarint. Addere-
 mus & his Belgarum novam & permultis annis ingenti industria
 perpolitam translationem, quam post Decretum ea de re A. 1648. in
 Synodo Dordrac. factum & munus interpretandi ac recognoscendi
 doctissimis viris delatum Anno demum 1677. publicam lucem ad-
 spexisse constat, nisi intra circulos Germanicorum pressius sic dicto-
 rum Bibliorum consistere constitutum nobis esset. Quare misso
 isthoc Belgarum studio multis modis multisque de causis applau-
 sum Eruditi orbis promerito, unam adhuc Amandi Polani a **Bo-**
lansdorf Oppavia Silesii & Theologiae D. Basileensis translati-
 onem sed Novi tantum Testamenti germanicam commemorabimus,
 quam Kortholtus & Waltherus brevissimis tantum attigerunt, neq;
 diem neq; consulem editionis indicantes. Non tamen dubium est cir-
 ca initium sec. XVII. eam fuisse publicatam; idq; hinc patet, quod
 A. 1610. Auctorem jam vita fuisse defunctum Melchior Adamus
 (a) refert, quanquam in addito ibid. Scriptorum ab ipso editorum
 catalogo ex J. Jac. Grynæi Polani soceri enarratione desumpto
 nulla hujus versionis mentio occurrat, sicuti & perraro eadem he-
 dieque in Bibliothecis reperitur, neque a me, quod sciam, oculis
 unquam usurpata est, sicuti forte nec a laudatis ante Theologis. Quæ
 ex præfatione illius (b) repetiit Reizius verba, satis indicant stu-
 diose illum Phrases Græci textus (des H. Geistes Arten zu re-
 den/wo es immer möglich / und der Verstand oder die Art
 unser teutschen Sprach zugelassen / dieweil uns gebühren
 will vom Geist Gottes zu lernen / wie wir von Göttlichen
 Geheimnissen unserer ewigen Seeligkeit reden sollen / und
 nicht Ihm seine Reden unsers Gefallens zu ändern und zu
 rencken) retinuisse; de reliquo autem Chronologia & Controver-
 siarum inter Piscatorem atque hunc aliosque Theologos venti-
 latarum Historia Polanum hanc publicando versionem adversari-
 um suum fuisse æmulatum suspicandi causam præbent. Hæc
 sunt quæ de N. T. Polani explorata habemus atque de versionibus
 Reformatorum proprie ita dictis Germanicis repetenda universim
 censuimus.

XLHcs

(a) In Vita Polani ed. 80. (b) Præf. Nov. Test. Verf. Germ. pag. 3.

IX. Has porro excipiunt eorum in eadem Ecclesia labores, quibus non de novo quidem in vernaculam nostram ut transfunderent Biblia Sacra ad stabiliendas hypotheses suas, operam dederunt; Attamen ipsam Lutheri nostri versionem recusam ita suis assibus aptarunt, ut in majus prope discrimen corruptionis lectores deduxerint. Quatuor hujusmodi Bibliorum Lutheri editiones memorabiliores notæ sunt, in quibus tamen nonnisi tres lucem publicam adspexerunt; quarta, dum sudarent in excudenda eadem typhothetæ, oppressa. Inter publicatas antiquissimas, Neostadiensium, in Palatinatu Infer., typis impressa claret, quippe quæ A. 1588. D. Davide Pareo Heidelbergensi Prof. operam imprimis navante & conferente suam, novis præfationibus, summariis & notis marginalibus aucta prodiit, postquam & sine hisce augmentis A. 1579. excusa ibid. jam ante prelo exierat. Posterioris editionis autem eo major a nostris habita fuit ratio, quo majus Ecclesiæ nostræ ex ea metuendum fuit periculum; unde etiam a Jacobo Andrea sub censuram vocata idemque Theologus non multo post Joh. Georg. Siegwartum hyperaspistem nactus est; prout ex Illius **Christlichen treuherbigen Erinnerung und Warnung von der zu Neustadt an der Hardt / nachgedruckten verfälschten und mit Calvinischen Gottslästerungen beschneisten Bibel D. M. Luthers** (a) videre licet; hujus autem **nichtige und krafftlose Rettung Parei &c.** (b) impressa idem abunde docet. Altera id genus *exdoris* apud Herbornenses Nasovicos in lucem emissa Biblia quoque Lutheri exhibet, sed ex impressione non Wittebergenfi verum Francofurtana, quæ *per omnia*, ut Waltherus ait in Offic. (c) *Calculus bonorum & sciti-orum non meretur*, desumpta. De reliquo & isti omisissitidem præfationibus Lutheri & marginalibus Ejusdem nova pariter Argumenta atque indicem Doctrinarum ad palatum suum facientem adjece- runt multisque aliis pro inerustanda doctrina sua facientibus facultati Witteb. Theolog. ansam dederunt, ut & ab hac Bibliorum impressione Ecclesias Evang. præmonendas esse peculiari scripto,

B

Treu

(a) Tubing. 1588. (b) Tubing. 1590. (c) Repof. I. §. 509.

**Treuerhige / nothwendige und ernste Warnung an alle
Evangel. Kirchen von der zu Herborn nachgedruckten Bi-
beln** censerent, quæ dehortatio lucem vidit (a) posteaquam
jam ante triennium 1597. illa ipsa Biblia impressa fuerant, a Pi-
scatoris versione paulo post ibidem concinnata editaq; sedulo di-
stinguenda. Tertium in eadem Ecclesia & prioribus haut diffi-
mille Bibliorum opus Heidelbergensës Typographorum officii-
nas exercuit primum, postea vero & Francofurtensium curis semel
iterumque ac nuperrime (b) demum recusum est & Falkeisang-
rum Bibliorum nomine sæpius celebratur glossis, ut vocant, aliisq;
additamentis instructum non inutilibus nec ineruditis sed passim ad
dogmata Reformatorum attemperatis. Autorem agnoscunt ea
omnia Paulum Tossanum Danielis filium Heidelberg. Professore,
a quo in confinio Annorum 1617. & 1618. hæc prima vice prelo sub-
jecta sunt, exinde vero multorum applausum meruere; ita tamen,
ut neque a nostris errores intacti sint prætermissi, inter quos
præter aliorum observationes hinc inde sparsas B. Winkelmanni
Gieß. Theologi studium eminent, quippe qui fermentum occulte
ibid. latens non detexit tantum, sed etiam solide sub examen ex
instituto revocavit, quæ opella Dispp. Giessensibus (c) inserta repe-
riitur. Quarta nunc superest Reformatorum in Bibliis Lutheri ex-
cudendis cura tanto magis notanda, quanto apertius eorum frau-
des atque insidiæ clandestinæ ex omnibus eo pertinentibus circum-
stantiis elucescunt & reliquorum, de quibus paulo ante dictum est,
consilia revelata atq; prodita sunt, paucissima deniq; cum apud Wal-
ther. atque Kortholt. tum etiam Majerum & reliquos annotata de
illis leguntur. Scilicet Crypto-Calvinianorum Saxoniorum ma-
chinationes spectamus, quas sicuti in Catechismo antea publicato,
innumerabilium rixarum materia, exorsis fuerant ita in hac Biblio-
rum publicatione ac elaboratione sedulo continuârunt, utut dis-
pari plane successu, Auctorem eadem habuerunt, uti monumenta
Historiarum testantur, nominatim Examen Examinis Pieriani Hi-
storicum trium Ecclesiæ ministrorum, qui supplicio Crelliano ad-
fuerant,

(a) Wirseb. A. 1598. (b) A circ. 1693. fol. (c) Dispp. Giess. 8vo T. VIII.

fuerant, L. Joh. Salmuth Concionatorem Aulicum Christiani I. Electoris Saxoniae Lipsia Dresdam vocatum, qui pro isthoc labore Electoris Ipsius mandato, (si penes Crellium fides est, cujus verba Ejus amici in Responione ad concionem funebrem Nicolai Blumii Crellio habitam (a) repetunt, ubi & Electores Biblia potius quam Crypto-Calv. ea appellanda esse non sine convitiis volunt,) suscepto quin gentos Joachimicos accepit. Verba sunt seqq. **Es hat auch Salmuth dermaleins/als Er mit Sr. Arbeit über etliche Bücher der Bibel fertig worden/mir dieselbe zugestellt / mit Bitte/ solche dem Chur. Fürsten fürzubringen : Welches ich (Crellius) gethan. Darauf Ihm auch 500. Tbl. vor solche Arbeit gnädigst verehret / und auf Sr. Churf. Gnd. Geheiß einen Befehl an Cammer-Meister / Ihme solche 500. Thaler zuzustellen/gemacht.** Hæc de Autore; Cujus adhæc in eo constitit labor, ut præter tabulas quasdam nove concinnatas Lutheri præfationes in V. T. omitteret, earumque loco Dicta Patrum collocaret de Mose, & præstantia Libb. Mosaicorum agentia adjectis in super Argumentis ex Tremellio petitis & glossis ex Autoribus XII. depromtis (quibus describendis Petrus Kiese Annabergensis incumbebat mercede ad id conductus,) in quibus Calviniana, ut vocantur, Dogmata variis modis incrustata fuere, quarum notabilia exempla Schlegelius (b) recensuit. Inprimis vero memorabilis est partim Nicolai Crellii Cancellarii capite postea, ut notum est, plexi in procuranda hac editione industria, partim etiam cæterorum idem cum illo sentientium eoque patrono utentium, ut consilium hoc quam fieri posset occultissime perficeretur, singulare studium. Nam recognitio non tantum & Correctio commissa est aliquot viris Eruditis, Urbano puta Pierio, cum Dresdæ adhuc ageret, imo cum & Wittebergæ jam degeret per literas negotiorum hoc curanti, ac duobus insuper aliis Verb. Div. Ministris M. Davidi Steinbachio & Caspari Rudelio quorum hic Typographicis præcipue mendis sedulo tollendis destinatus erat; verum etiam separatim in tabulario (Canzley) conclave dicatum fuit isthuc negotio, ut

B 2

quoties-

(a) Ed. 8vo 1605. sine mentione loci impressionis p. 84. sqq. (b) In Vit. Theoph. Glaseri Superint. Dresd. p. 52. sq.

quotiescunque iudicium fuisset, ibidem clam convenire & in comune consulere possent. Exitus autem horum conatuum tandem is fuit, ut, posteaquam Christianus I. Elector mortem præmaturam obierat Electoratus Administratio atque tutela Principum ad Fridericum Wilh. Ducem Sax. Altenb. devoluta fuerat, & his & aliis molitionibus finis repentinus imponeretur, sublatis tum aliis ausibus & corruptelis tum etiam Bibliorum horum edendorum studiis, quorum, quousq; Typographorum labor processerat, exempla omnia dicto superius conclavi publicis sigillis statim a morte Electoris ob signato, *(a)* reperta quo pervenerint equidem ignoro, luci certe publicæ subtracta esse scio. Ita quæ inprimi cœpta sunt Biblia Crypto-Calviniana A. 1589. & ultra Pentateuchum non longe, ut videtur, producta, (sunt tamen qui ultra dimidium jam fuisse perfecta affirmant, nulla auctoritate muniti) *(b)* A. 1591. ocium Typographis iterum fecere singulari Dei providentia impedita. Hæc aliquanto prolixius enarrare maluimus, quoniam vel parum vel nihil prorsus alibi commemoratum de isthoc ausu fuisse observavimus, quæ vero loco superius citato Schlegelius congeffit, haud facile quem nisi admonitum ibidem requisitum existimamus.

X. Sed quæcunque fuerit horum ex Ecclesia Reformata sive novarum de integro translationum publicatione, sive ipsius Lutheri versionis non uno modo contaminatione, intentio, Hypothesis certe domesticis ea ratione propagandis inserviens; Tamen ita semper illi gesserunt sese, ut Lutheri Interpretationem in pretio non postremo visi sint habere velle, quemadmodum etiam publicis quoque usibus in locis sacris ex cathedra S. inter eos illam frequentissime adhiberi ac destinari videmus; ita contra Anabaptistæ primum, quos nonnulli haut ab re Socinianorum fratres appellant nec nisi subactiori literatura differre ab istis existimant, postmodum vero & ipsi Sociniani, aut, ut vocari maluerunt, Unitarii, Fausti Socini, Lælii patruelis, Alexandro Socino Senis nati, atque in Polonia 1604. denati, apertius id egerunt Discipuli, contentum Lutheri sine ambagibus, quantum ad hoc etiam, professi. Et quod ad Anaba-

(a) Christ. Schlegelius Vita Superst. Dresl. nom. Theoph. Glaseri pag. 90.

(b) Mich. Waltherus Offic. Bibl. Repos. I, arc. VI, §. 508.

Anabaptistas quidem attinet, eorum non tantum studiis accepta ferenda est Prophetarum V. T. translatio Germanica nominatim a Ludovico Hezero gente Bavaro & supplicium postea capitis passio, uti §. 3. Cap. III. dicemus elucubrata & A. 1527. Wormatiæ Vangionum svo (a) typis impressa, sed etiam integra Biblia, quæ vulgo Wormatiensia ab impressionis loco audiunt, A. 1529. ibidem in publicam lucem sunt emissa, ad quæ procuranda eundem Hezerum cum Joh. itidem Denkiio populari suo & insigni Origenismi sive doctrinæ de Dæmonum malorum ac impiorum damnatorum salute olim (b) etiam expectanda patrono, & A. C. ut hunc errorem pestilentem rejiceret haud dubie inter præcipuos Anabaptistas occasionem suppeditante, plurimum operæ attulisse & consilii non paucis creditur. A viris certe cœlestis doctrinæ non satis, ut par est, tenacibus, laborem quoque posteriorem fuisse profectum, nemo est qui dubitet; Cæterum quid ipse Lutherus de Hezeri isthoc labore senserit, nominatim vero priore indubio, judicaverit, ex Epistola Illius de Interpretatione sæpius laudata patescit: *Nch es ist Dolmetschen / scribit, ja nicht eines jeglichen Kunst / wie die wollen Heiligen meynen / es gehört dazu ein recht fromm / treu / fleißig / fürchtam / Christlich / gelehret / erfahren / geübet Herz; Darum halte ich / daß kein falscher Christ noch Rotten-Geist treulich dolmetschen könne / wie das wol scheint / in den Propheten zu Worms verdeutscht / darinnen doch warlich grosser Fleiß geschehen / und meinem deutschen fast nachgegangen ist; Aber es sind Juden dabey gewesen / die Christo nicht grosse Huld erzeiget haben / sonst wäre Kunst und Fleiß gemug re. Hæc Lutherus ex sua conjectura (c) Idemq; ad Wenceslaum Linekium (d) scribit: *Prophetas vernacula donatos Wormatia non contemno, nisi quod Germanismus obscurior est, forte natura illius regionis fecerunt diligentiam. Quis autem omnia attingat? Ego tamen accingor & ipsos vernacula extrudere, lecturus simul & Esaiam**

B 3

(a) It. A. 1528. August. Vindel. fol. (b) Gothofr. Arnold: S. II. P. H. P. II. L. XVI. C. XXI. (c) Tom. V. Jeneñsi germ. fol. 143. (d) Epistolarum Latin. ab Aug. rifabr. col. Tom. II. p. 332. §. 15.

ne otiosus sim. Nobis huc referre tum particularem Hezeri industriam tum universalem Ejusdem sociorum placuit, quia de Socinianis N. T. versionibus acturis commode hic locum & illam habere posse visum est, cum inter Antitrinitarios ab ipso Sandio in Bibliotheca Idem ille (non tamen sine sphalmate Heizerus dictus) numeretur; Kortholtus vero sine die & consule Prophetarum versionis ejusdem meminerit. De versione aut editione Wormat. quod superest ad Cap. III. inf. annotabimus, nunc quidem ad Socinianos sine mora progressuri.

XI. Hi enim postquam dogmata Christianæ fidei e diametro adversa oberrantes diu & vagabundi sparserant tandemque sedem constantem in primis Racoviæ in Polonia Minori invenerant, operam dederunt & quidem bonam partem Germani interque hos quidam in hac Ipsa Academia nostra proh dolor! ab Ernesto Sotero Ejusque discipulo Martino Ruaro (a) corrupti, ut in cœtuum suorum usum & popularium deceptionem ulteriorem germanice de novo traduceretur Novum Testamentum idque solum; quod, ut puto, exiguo inter illos precio fuisse Veteris Testamenti tabulas eo la bore fortassis dignas, quæ verterentur, haud visas atque etiamnum esse, constat. Eam vero placitis suis aptiorem interpretationem, Lutheri Versione rejecta, concinnarunt in primis Joh. Crellius Helmezheimens. Francus, Racov. Rector ac postea Pastor & Joach. Stegmannus Senior, Marchicus Ejusdemque Gymnasii Rector dehinc Claudiopol. Unitariorum Minister & post vulgatum jam diu antea Catechismum Racov. publici Juris fecerunt eandem A. C. 1630. in 8vo Racoviæ typis impressam. Prefatio eidem addita est, cujus vulgo Georg. Enjedinus Superintend. Unit. coet. in Transylvania & Gymnasii Claudiopolitani moderator, perhibetur fuisse Auctor: sed cum dudum ante illè diem obierit suum Anno nim. 1597. de eo jure dubitat Christoph. Sandius, (b) nisi alia extiterit antea perfecta versio, quod tamen se ignorare idem affirmat, aut in antecessum istud præfamen ab eo elabora-

(a) Vid. Epist. Ruari P. II. Ep. 26, p. 172. seqq. Item Epp. Mich. Piccarii ad Kirchmannum in Gudianis a Burmanno editis num. 183. & 184 pag. 255. seqq.

(b) Biblioth. Antitrinit. sub Enjedino p. 84.

boratum (longe nim. antehac animo agitate Socinianos istud novæ Versionis consiliū nihil dubitamus,) postmodum præfixum illi translationi fuerit. Quomocunque autem res comparata sit, dignissima tamen sunt, quæ in ea profitentur, de studio fontibus inhærendi suo, & opinionibus aliorum præconceptis, quibus occupati in devia rapti sint Metaphrastæ alii observata & querelæ totum istius Versionis studium scopumq; prodentes quæve fuerit apud ipsos met præjudiciorum vis, uti & in aliis aliorum conatibus, subindicantes.

XII. Quemadmodum vero solent esse cunctorum fallacem rationis suæ regulam in cognitione mysteriorum & Scripturæ ad eam exactæ interpretatione sectantium ingenia fluxa, varia & instabilia; ita neque isthac versione a sociis licet errorum magnæ existimationis viris facta, contentus fuit Jerem. Felbinger Briga-Silesius Coeslin. primum Rector, post Francofurti ad Oderam et alibi denique in Belgio Exul, de quo Arnoldus: (a) *Nachgehends hat Er sich in Amsterdam nach A. 1687. gar armselig mit Rinder Information und Correcturen in Buchdruckerereyen aufgehalten/ weil er sich nicht vöslig zu den Socinianern bekehren sondern bey des Arii Lehre bleiben wollen.* Is enim novam inter Batavos versionem N. T. aggressus est Embdæ, ut Arnoldus l. c. refert conscriptam & A. 1660. in 8vo Amstelodami typis exscriptam. At enim infeliciores mihi videtur fuisse aliis plerisque, quod in eo opere suscepto non modo præjudicatis itidem sententiis ex vicina Patriæ suæ Polonia haustis plenam attulit mentem, sed etiam Stephani Curcellæi Gymnasi, dum viveret, Amstel. Remonstrant. Prof. lectiones varias, quas ille undique corrasit, quasdam etiam ex ingenio suo excogitasse suspectus & censura dudum notatus fuit, præ oculis, quod nec ipse diffitetur interpres, habuit ad institutum suum aptiores visas; Ita denique superstitiose verba eorumque emphases consecutus est & expressit, ut sæpius e. gr. vocabulo *hemaulforbt* ridiculum se præbuerit. Ex iisdem corruptelarum fontibus non unum errorem in ipsam versionem intulit, quod ex variis locis Rom. præsertim IX. 5. & Luc. XXIII. 43. solis interpunctionibus loco

motis

(a) Kirchen und Reich H. S. P. II. Cap. 13. Libr. XVII. §. 24.

motis misere misereque detortis intelligere facile possumus, quorum tamen istum de Christi Divinitate agentem B. Avus meus Joh. Vogelius Rector Sebald. Norib. & ipse olim a Socinianis aliquandiu deceptus jam antea A. 1617. (a) in hac Photinianisimum publice recantans Academia, alterum vero de Anima latronis eo quo mortuus erat die in Paradisum transferenda Antonius Bynæus (b) aliique egregie vindicarunt,

XIII. Enimvero hos omnes, ut malæ causæ quoquo modo servirent & hypothësis suis velificarentur, sicut aperte satis prodiderunt, a nostra Lutheri versione vel ab ipsis veritatis hostibus haut raro ingenti elogio ornata discessisse nihil miramur; Illud potius admirationem nobis movit & indignationem non injustam, quod, cum gentes quædam, uti Belgæ, Dani, Sveci, Pomerani & Saxones inferiores diutissime Bibliis vernaculis ad interpretationem Lutheri expressis, ut constat, usi sint aut etiamnum fructuose utantur in Ecclesiis suis, soli pæne Germani non ita longo abhinc tempore tanti & tam nitidi atque insignis thesauri Lutheri studio nobis relictæ & foetum istum suum quasi lambendo expolire toties conati tædio & fastidio se passi fuerint ad alia omnia induci, ita quidem ut novas plane versiones meditati sint aut etiamnum meditentur, quibusdam etiam ea, quæ sua industria suoque arbitrio hac in parte elucubrarunt, præpropere nimis in lucem extrudere ausis. Prioribus annumeramus, quæ Anno circiter 1665. in Academia Julia deinstitutione hoc acta sunt, ubi Philologus tum ac postea Theologus nostras quidam tanto alias negotio non impar sive ex imperie sive sua sponte id negotiæ in se recepit, sed eo successu, ut lucubrationes illæ gravissimis de causis quanquam affectæ & prelo paratæ Principis jussu tandem Bibliothecæ Clarissimæ Scriptorii commissæ & absconditæ sint. De reliquo observationes si quæ fuerant meliores alio habitu inter posthuma Viri B. opera, quibus multo tutius frui potest Ecclesia, hodie comparent. Sparsus quoque non ita pridem rumor est simile quiddam circa Scripturæ S. versionem novam molitum esse nonneminem Lutheri acutius, sua sententia, cernentem suosque

(a) Orat. Anno dicto habita & Noribergæ excusa 4to cum Peuscheliana vindicias continente Satisfactionis Christi, (b) De Morte Christi L. III. c. VI. §. 17.

suosque labores illustris cujusdam civitatis ministerio censura tradidisse ; sed cum incerta adhuc fama illud ferat nequeliquido factis pateat atque constet , utrum nova hæc editio diversa sit ab ea, cujus Joh. Frid. Majerus *Bericht von den Bictisten* quæst. 6. in fine nuper meminit tanquam Jacobi Böhmii explicationibus instructa & cum imprimijam coepta esset Magistratus atque Ministerii Hamburg. Auctoritate oppressa, rem in ancipiti relinquimus & ad certiora progredimur.

XIV. Nimirum dum in herba extincti horum aliorumque fortassis conatus sunt , ecce geminum non expectato aliorum judicio in lucem prodeuntem novæ versionis N. T. foetum omnem censuram aspernatum ac ingenuitatem veluti suo jure exigentem ; quo nomine translationem Scripturæ N. T. germanicam duobus Protestantium Ecclesiæ addictis Autoribus publicatam , Anno eodem 1703. eademque forma , quæ 8va vocatur , intelligimus ; Quarum utraque affectatum a Lutheri versione recedendi studium & verbis apertis & re ipsa quoque in illis præsertim locis, ubi nihil quicquam causæ erat ullius mutationis, præ se tulit atque prodidit. Altera interpretatio, quæ Casp. Ernesti Trilleri nomen in fronte exhibet Auctorem Scholæ Ilfeld. in finibus Hercyniis Rectorem agnoscit, hæc vero Joh. Heinr. Reizium Bremensem Reformatæ Ecclesiæ Alumnum, quive post studia in Belgio & Heidelbergæ culta Ecclesiæ aliquandiu Ministrum in Comitatu Saynensi Berlenburgico egit, parentem habet , sicut ex præfationis subscriptione patescit. In his posterior post officium publicum desertum Dippelio familiariter usus est atque ingentem ab Ecclesiæ Protestantium Doctrina dissensus suspensionem dudum movit tum aliis scriptis tum vel maxime libello de Justitia Dei (a) postquam scriptis ad Goodwini Mosen & Aaronem atque libro de Prudentia Ecclesiastica magnam antea famam sibi comparaverat. Alter vero jam paullo antehac dubiis quibusdam circa versionem Lutheri motis, quid machinaretur, significavit, quæ dubia indagationum in loca quædam N. T. nomine minuta chartæ forma pro-

C

stant,

(a) Vortrag von der Gerechtigkeit die wir aus und durch Jehova durch den Glauben haben 1701. in 8vo.

stant (a) & Examini a nonnullis accurato jam dum sunt subjecta. Illius opella Offenbaci ad Mœnum typis expressa & nuperrime Erlangi recusa Candorem in titulo præ se fert, altera verò, Trilleri, Amstelodamum mentitur, typis, ut cuilibet patet Germanicis clam excusa. Uti vero multis modis discrepant, ita in una hac re conveniunt & conspirant, quando iustis de causis ad hæc conamina inductos se fuisse ambo præfationibus novo labori suo præfixis ediffere-
re suumque institutum rationibus munire laborarunt, quas dignas etiam inprimis existimavimus, ne qua verisimilitudinis specie incautos deciperent, sub examen ut revocarem.

XV. Præter hos Trilleri & Reizi labores non nisi pauca aliorum molimina propius ad istos accedentia præsto sunt, alterum nimirum Christ. Seebachii quippe cui novam Ecclesiasticis Versionem German. Halæ (b) evulgatam debemus, suum itidem consilium præfatione præmissa tuenti, de reliquo vero satis coacte, ut mihi videtur, ad Christum quæ in Ecclesiaste docentur trahenti, ut sententias singulares in Theologia Morali omittam, quas alii impugnaverunt. (c) Ad hanc non nisi Apocryphorum quorundam novæ in vernacula versiones accessere nimirum Libellorum Sapientiæ Salomonis, ut & Ecclesiastici seu Syracidis, A. 1705. & 1706. Halæ itidem Magdeb. in 8vo evulgatorum, quarum Auctorem esse credunt nonnulli Godofr. Arnoldum, quæ si vera est conjectura, procul dubio Sophiæ suæ singulari alias libro descriptæ velificari ille conatus est; sin minus, istud tamen pro certo affirmare nobis licet libertatem suam, non ut reliqui, quisquis ille sit, in præfatione communivisse, sed suo quasi jure indubio uti voluisse, ut adeo in oppugnando eo parum etiam operæ nobis videatur ponendum. Neque etiam, ut fatear, quod res est, talia ad Græcum fontem fortassis magis exacta, tantopere curarent nostri, suoque sensu in Apocryphis, quemque abundare paterentur æquo animo, nisi præludia Versionis totius sacri Codicis hæc particularia Opuscula haud vano metu crederent esse, non parum Damni ac turbarum Ecclesiæ Christi in posterum da-
tura

(a) Untersuchung eilicher Orter N. Tess. Amstel. P. I. 1699. & P. II. 1702. 24. & Mansfeld. 1701. 8vo. (b) A. 1705. 8vo. (c) Löscherus & Collegæ in den un-
schuldigen Nachrichten 1705. P. 434. 199.

tura ; quod quidem consilium aperte & candide quidam , nominatim vero Reizius prodiderunt. Quam etiam ob rem non dei fuerunt olim , nec desunt hodieque viri perspicaces , qui obviam eundum esse , dum tempus & occasio ferunt , his conatibus putarunt , atque etiamnum existimant ; neque injuria , quando quidem , ubi mala per longus invaluere moras , plerumq; rem destitutam iterum restituere inter desperata numeranda esse experientia comprobatur. Horum igitur consilia & nos secuti , quo jure novæ Bibl. Versiones Germanicæ adornari queant quibusve rationibus improbari eadem possint , dispiciemus nostram primum adstructuri pro parte negante ac disuadente sententiam , ac destructis posthæc ab adversa parte objectis , quid e re potius Ecclesiæ esse videatur denique edisseraturi , ita tamen ut Trilleri potissimum ac Reizii quas prætexuere rationum & ipsi rationem simus habituri , donec integras eorum versiones sub incudem mittere , uti meditamur , si vitam tempus & otium conceaserit Deus , in posterum licuerit.

CAP. II.

Κατασκευαστικόν.

Seu

Nostram de Bibliorum novis Versionibus Germanicis non temere edendis sententiam

Adstruens.

I.

HÆc igitur , posteaquam de variis diversorum tentaminibus , non uno tamen consilio nec uno scopo scriptis dicta sunt , atque adeo de facto , quod ajunt , res est in propatulo , nunc ut de jure libros Scripturæ S. in vernaculam nostram transfundendi , nostro præfersim ævo , & eo , quo nunc res sunt , Ecclesiæ statu , disquiramus , ordo tractationis postulat. Ubi quamvis affirmanti potius parti hac in re non postremum in Ecclesia momentum habente

C 2

incum-

incumbat probatio, tamen ex abundantia quasi in nos devolvi illud patiemur onus, diversa sentientium rationes post adstructam negantem sententiam postea quoque pro virili destructuri. Id vero, dum ea qua par est moderatione facturi sumus, ut moderate quoque dissensum nostrum ferant, qui a nobis discrepant, enixe rogamus & obsecramus.

II. Antequam vero Argumentum quod præ manibus est particulare aggrediamur, generalem ad integrum negotium apprimere facientem observationem ut præmittamus necesse est. Scilicet ut in omni re ita hæc quoque prudentiæ maxime omnium rationem habendam esse, utpote quæ virtutum Princeps audit atque ipsarum ordinem, modum & occasionem tanquam oculus mentis undequaque lucidissimus ostendit, existinamus. Eam vero dum commendamus non aliam intelligimus quam virtutem, qua homo, proposito sibi sine honesto, media ad illum ducentia cum sibi tum aliis conducibilia recte investigare, & observatis temporum, locorum ac personarum circumstantiis, ad finem optimum consequendum dextre accommodare potest; quam dexteritatem Scriptura passim non modo commendat, sed etiam vocabulis significantissimis describit, quando *ἀκριβῶς περιπατεῖν*, i. e. in omni dicto ac facto, quod nos decet & proximo utile est eligere, item *ἐν σοφίᾳ καὶ εὐχημόνως περιπατεῖν*, σοφὸς εἶναι ἐς τὸ ἀγαθόν, τῷ καρῶ δὲ λένειν (ut quidam Codices legunt) *πρὸς οἰκοδομὴν τῆς χρείας* loqui &c. Eph. V. 17. Col. IV. 5. 1. Thess. IV. 12. Rom. XII. 11. Eph. IV. 29. &c. jubet singulos & universos; ac denique in universum *φρόνησιν δικαίως* Luc. I. unde & *φρόνημοι* dicti prudentes, quasi solim mente sana utantur, commendat omnibus. Quo ipso sane non omnimodam in Agendis quibusve omnibus Libertatem nullis legibus adstrictam Spiritus S. indulget, sed eadem concessa ita nos uti jubet, ut ne temere & imprudenter ad quævis audenda proruentes abutamus sive in nostram sive aliorum, quod frequentius fit, perniciem, imò salutis etiam proximi perinde uti propriæ curam ita esse habendam vult, ut nostris potius incommodis aliquid adversi ex charitatis lege suscipiamus, quam comodo nostro alteri detrimento
simus

simus aut scandalo, ejusmodi præsertim, quod animam sanguine Christi redemptam discrimini æternæ damnationis exponere possit. Quando igitur incommoda quædam occurrunt, ob dissimilitudinem ingeniorum, quibus hæc nobis res est, convenit omnino ut nullam officii nostri partem omittamus neve proximi salutem negligamus, & incommodum illud, quantum salvo officio nostro fieri potest, vitemus. Unde & rectissime Hieronymus; *Quotiescunque inquit, ex sermone nostro aliquis proficit, & juxta opportunitatem loci temporis & personæ edificat audientes, bonus ex ore nostro sermo* (e calamo scriptio) *processit, quoties vero loquimur* (scribimus) *aut non in tempore aut importuno loco, aut non, ut convenit audientibus, toties sermo malus procedit* (vel scriptum de calamo) *ad destructionem eorum, qui audiunt vel legunt.* Neque profecto aliud spectavit Apostolus, quando diversis locis ne imprudenti libertatis ab usu cuiquam ex imbecillioribus præsertim scandalum præbeamus tam sollicitè curat, Rom. XIV. I. Cor. VIII. seqq. atque alibi sæpius. Nihil aliud nimirum innuit in primis I. Cor. VIII. 8, nisi quod prudentiæ commendatione aliàs Philosophi significant, usum nempe libertatis sapienti ejusdem & ad rem præsentem attemperato exercitio, si laudem mereri debeat, esse accommodandam. Quæ omnia ut eo luculentius pateant tantoque minus suspecta sint his cum quibus lis nobis intercedit hominibus, verba adscribemus Joh. Henr. Reizii, quibus Tract. suo de Prudentia Eccles. (a) clausulam imposuit: Pietas equidem comparari potest, aut cum opulenta navi, quæ onusta auro & gemmis ex Ophir in portum provehitur, sed quam à nauclero, Prudentiæ regi oportet, ne in scopulum offensionis, aut syrtes, ac periculorum vortices, incurrat. Anima sincera, instar Reginæ in throno confidentis, suâ ipsius virtute, vitia & concupiscentias domesticas propulsare novit, sed intuitu exterorum hostium, opus habet consultrice intimæ, nempe providâ Ratione. Vel eadem similis est elegantissimæ venustatis virgini, quæ sese Prudentiâ, tanquam pretiosâ veste, cultam magis reddit. Celestis mentis probitatem non ineptè annulo contulerimus, ex quo circumspectio velut nitidissimus adamas effulget; vel lautissimo

C 3

cibo

(a) Ex Matth. X, 16. illustr. Heidelb. in 8vo 1692.

q̄bo, quem sapientia, tanquam aroma, grato sapore imbuat; absque illo, annulus foret vilis, & absque hoc, cibus insipidus, Egregiè Cherubinatorum in V. T. forma Prudentes Christianos adumbravit. Illic enim juxta vitulinos bisulcosque pedes, & alas aquilinas, nec non leoninam faciem, etiam os humanum prominerebat; ut significaretur, in verè fidelibus N. T. civibus, Constantiam, fidem, fortitudinem, & Prudentiam, tanquam quatuor gratias, fore sibi junctas. Et quod Mythologi, vel Græcia mendax, de Argo fabulantur, quòd scilicet totus oculis, centumque luminaribus, unde *πανάοις* dictus est, circumdatus pelluceat, id apprimè in pios prudentesque convenit, qui etiam oculatissimi sunt, & circumspicere, providere, discernere, & cavere norunt, Olim Prophetæ appellabantur *videntes*; id omnium Sanctorum virorum est, & videntes eos esse oportet, & Prophetas, animo futura præfagientes. Tunica quoque illa Pontificis in V. T. quæ Hebræis dicitur *כתנה השכה*, Belgis aliisque intrepitibus, *tunica ocellata*, eò quòd opere Phrygionico & tessellato, intertextis ocellis erat distincta, Regale sacerdotium maxumè decet, *corpusque nostrum totum lucidum esse debet. Matth. 6. 22.* Aut, si mavis, Magni *Calvini* symbolum nobis omnibus adsciscendum est, *promptè & sincere!* vel potius alius Theologi illud: *Piè & prudenter;* Quicumque ergò Christianæ homo fueris non tantum in pectore atque animo Tuo *ra Thummim* seu sinceritatem repositam habere expediet, verum etiam *ra Urim*, seu lucem & Prudentiam. Non autem sufficit ad Christianæ vitæ perfectionem alterutrum. Prius enim, seu probæ mentis fidelitas, ubi fuerit absque altero, nimirum circumspectione, frequenter nomen divinum in ignominiam, proximum in scandalum, nosmet verò in discrimen ac damnum adducet. Tametsi enim argutam claramque vocem tollere queam, at canendi, symphonixque imperitus sim; quando cum aliis cantum miscere, ac sonum modulari, necesse erit, non harmoniam, sed inconditam atque absõnam vocem fundam. Ubi verò pietati Prudentiam associavero, tum *gradum bonum acquisivi mihi. Tim. 3. 13.* & Deo, hominibusque

quæ acceptus, illius gloriam, horum, cum mea, salutem lucrabor, atque tandem, ut *Epicteti* phrasi utar, ἀξιῶ τῶν Θεῶν συμπαύτης καὶ συνάρχων, *dignus DEI convivæ ac Regni consors* ero. Haftenus Reizius.

Quibus nihil addere necesse est, nisi quod idem prorsus præter loca paullo ante citata subinnuat Sp. S. quoties & σεφροσύνην, quam temperantiam vulgo reddunt, Christianis injungit tota vita exprimendam, neque enim, ut prope universa loca docent, eam tantum virtutem denotat, quæ corpus a sordibus custoditur castum atque sobrium, verum etiam quæ sunt Gregorii Nysseni de virginitate c. XVII. verba: *Κυρίως πάντων τῶν ψυχικῶν κινήματων μετὰ σοφίας καὶ φρονήσεως εὐτακτον διονομίαν* i.e. *proprie designat omnium animi motuum bene constitutam quandam, & cum sapientia, prudentiaque conjunctam moderationem*, aut, ut Clem. Alexand. L. II. Strom. definit, *habitum qui eligendo & fugiendo σώζεται τὰ τὴ φρονήσεως κινήματα, servat judicia prudentiæ*; unde qui intra modum continere senescit, ab infano homine parum differre judicio Sp. S. constat. Utraque vero tum a Sp. S. tum ab homine, etiam fanatico spiritu actis haud facile improbando, verissime & argute dicta, uti ad præsens negotium pertineant demonstrandi dabitur non semel paulo post, in primis Cap. III., occasio. Nunc enim ad institutum nostrum propius accedere par est.

III. Nimirum satisfacturi destinationi nostræ non putamus rectius id fieri posse, quam si conatus hujusmodi in adornanda de integro versione Sermone vernaculo, nec necessarios, neque utiles neque denique honestos etiam, sed superfluos noxios & magna quoque ex parte turpes esse atque adeo neque periculo neque culpa vocare ostendamus in compendio, universe primum, dehinc sigillatim & particulatim idem commonstrantes.

IV. Universe, quod ad necessitatem spectat, ita argumentamur pro sententia negantē de conaminibus hujusmodi temere vulgatis; Aut necessaria illa esse propter illiteratos quique sola vernacula uti solent, aut in usum Literatorum, quibus aliarum quoque

quoque linguarum usus & notitia conceditur. Ad istis talia typis excscripta oculis subijci & usurpanda tradi necessarium non est, cum unius pariter alteriusq; versionis imo neutrius eum fontibus sacris consensum expiscari illis haut liceat; his vero, Eruditis puta, idem aliarum linguarum notitia citra vernaculæ usum prioribus tantum fluctuandi occasionem præbentem præstare poterit quod novi Interpretes illi intendunt. Consentientem habemus hac in parte Dn. D. Zach. Grapium (a) pæne iisdem verbis in eandem certe sententiam scribentem: Aut scripsit *VIR Cl.* in gratiam *Eruditorum*, aut *Imperatorum*. Sed neutri opus habuerunt: Non *eruditi*, qui ipsi fontem volvere possunt, & Commentatores explicare, ibique omnes illas Observationes *Viri Cl.* invenient, cum nulla sit ipsius propria. Nec *imperiti laici* istiusmodi observationibus ad partem non necessariis indigent, sed potius periculo ipsi sunt, ut mox monebo. Quid igitur tam peculiari labore opus fuit? (2) Prob. à *periculo* in se metuendo, quod omnino etiam si *Vir Cl.* id non putet, exinde fluit, nempe quod suspecta reddatur illa Versio apud externos Adversarios nostros, imo etiam apud ipsam nostram imperitam plebem. De quibus nos postea. Quæ cum ita sint generis ex hominum dictorum utriusque conditione nihil esse in hoc instituto urgentis necessitatis liquido patebit, præsertim si, quod nunc agemus, solícite singularia quoque contra istam necessitatem argumenta accedant.

VI. In his primo loco commemoranda erit B. Lutheri nostri qua hodieq; utimur versionis accuratæ, solide elaboratæ, planæ, perspicuæ & quanquam non omnibus numeris absolutæ, at, si cum reliquis, præsertim ante repurgatæ Ecclesiæ tempora ex Vulgata confectis atque Noribergæ & Augustæ Vindelicorum plerumque excusis imo & cæteris superiori capite consideratis comparetur nitidissime & incredibili cura expolitæ sufficientia. Quæ quidem tanto major & certior jure optimo prædicanda est, quo diligentius B. Megalander perspicuitati Orationis ad indolem linguæ nobis vernaculæ accommodandæ consuluisse & idiomatis Germanici

genium

(a) *Disp. supra laud. sed. III. §. 12.*

genium ita calluisse neque hostes inficiantur atque cætera Viri optimi scripta abunde satis testantur, ut, si qui eorum, quorum supra censum egimus Cap. I., qualemcunque perspicuitatis laudem promeriti sunt, plagium in Lutheri scriniis compilatis commissum aperte prodiderint; sicubi vero ab ea discrepare recentiores quidam de industria annisi sunt, tenebras obducere rebus clarissimis videntur, uti exempla fortassis in posterum manifesto condocerent; ut omittam neque defuisse atque etiamnum deesse, qui præstantissimum Germanicæ linguæ stylum purissimumque ex Germana Bibliorum Lutheri versione, Imperii, ut vocant, Recensibus scriptisque non dissimilibus aliis addisci posse omnium felicissime penitus persuasum habent atque dudum crediderunt; quæ quidem dos Luthero plane propria Joh. Draconitem Rostoch. quondam Academiæ D. Hebr. Græcæque supra vulgarem sortem eruditum permovit, ut cum hyperbole quadam dicere sole-ret, *nescire se, si Germanica Lutheri Biblia legeret, utrum Moses an Lutherus esset doctior; necesse esse, ut & Hebræa & Germanica scripserit Spiritus S.* (a) Siquæ vero supersunt, quæ pauca sunt, obscuriora & antiquos Saxonix idiotissimos ut plurimum sapientia, adeo de hisce desperandum non est vel corrigendis vel luce majori donandis, ut, quemadmodum medela illis parari possit atque a quibusdam etiam laudabili exemplo, citra novam omnino versionem, parata sit, haud difficulter demonstratum dari possit; Qua de re inferius Sect. IV. amplius differendi dabitur occasio. Interim quotiescunque Divina scripturæ Oracula in linguas cuique genti proprias transfundenda sunt, non alius certe scopus est Interpretibus præfixus, nisi ut, qui primigenæ linguæ seu fontium Hebræi, Chaldæique ex parte, idiomatis Græcæque literaturæ sunt expertes sensa mentis Divinæ de revelata Veritate cœlesti clare & vere expressa intelligant, fidemque suam atque assensum, Divina convictione obsignatum huic ipsi divinitus patefactæ veritati jam cognitæ & perspectæ habeant præbeantve; Quæ Auctoritas scripturæ fidei gignendæ seu motiva, ut appellari solet, cum ad sen-

D sum

(a) Quæ verba allegat & laudat, Dn. D. Fechtius. disp. de Orat. Ecclesiast. Vir-
tutibus p. 38.

ſum ſcripturæ Dictorum redeat respiciatque, facile patebit, non eſſe neceſſe ut verſioni accuratæ atque experimentis innumerabilibus diutiſſime quantum ad hos effectus comprobatæ alia ſubſtituatur, ſine quippe, ut Philoſophi loquuntur, mediis ad illum obtinendum requiſitis, modum, meſuram atque ordinem largiente aut definiente horumve neceſſarium cum eodem nexum ſuapte natura demonſtrante.

VI. Accedit ad hæc verſionis noſtræ a Luthero adornatæ ad fidem gignendam præ reliquis, ut ſæpius dictum eſt, ob ingenuitatem & perſpicuitatem incomparabilem idoneæ ab omni errore dogmatico ac fidei inprimis ſive excutiendæ ſive labefactandæ periculum minanti immunitas, quam licet in dubium forte quidam ab Eccleſia noſtra alieni vocare auſint, non tamen a quoquam noſtratium tanto operi denegari conſtat. Imo, etiamſi hæc deſtitueretur dote atque laude inſigni hæc, de qua agimus, interpretatio, cauſarum tamen aſſatim eſſet, cur in illis nævis emendandis totoque opere emaculando operam poneremus vel monendo alios amice vel manus medicas noſtras communi conſilio adhibendo, ita tamen, ut ad verſionem de integro retexendam, cæteris etiam quæ ſana eſſent & ſincera cum ſordibus quaſi rejectis, haudquaquam adigeremur. Enimvero, cum tanti momenti nævos in pulcherrimo illo corpore neque adhuc demonſtraverint Bibliomaſtiges noſtri neque in poſterum etiam commonſtrare poſſe certum ſit, quid opus erit quæſo! ut ob leviôres forte lapsus mere hermenevticos quandoque occurrentes, (a quibus ullum Interpretum omnino liberum eſſe ac inſallibilitatis privilegio gaudere quis affirmare auſit?) opus integrum in ſuſpicionem aut contemptum temere adducatur, præſertim quando, quæ ſciolis noſtris videntur eſſe evidentiffima paroramata ſummo ſtudio notata, nondum tamen ad oculum ita clare ſunt commonſtrata, quin habeant alii, quæ pro vindiciis Lutheri verofimilia paſſim reponant, ſicuti ex ſcriptis Dn. Frankii Obſerv. Biblicis a Beckio, Majero, Knoblachio, Daſſovio aliisque oppoſitis partim etiam ex lucubrationibus variis quas occasione Trillerianorum dubiorum complures

res, ut Schoenlandius, Pfeifferus junior. &c. in lucem emiserunt abunde constat, ut quæ jam olim sunt in Ecclesia gesta, omittam, de quibus fortassis Sect. III. quædam monendi ansa dabitur, unde etiam recte & laudabiliter ipse Dn. Aug. Herm. Franckius (a) scribit: **Ich glaube allerdinges/ daß ein jeder den lautern Grund seiner Seeligkeit aus der Version Lutheri erlernen und schöpfen könne/ habe auch die Intention nicht geführet/ einigen Menschen dieselbe verdächtig zu machen/ als ob eine unrichtige und ungöttliche Lehre darinnen enthalten sey/ und jemand in Lesung derselbigen sich befahren müsse.** Gleichwie auch Lutherus selbst den Geist Gottes hatte/ also mochte nicht seyn/ daß er in seine Version, die er mit so guten Bedacht geschrieben/ etwas setzte/ welches mit dem Sinne Christi und seines Geistes/ der in ihm war stritte/ so viel insgemein die Lauterkeit des Glaubens und der göttlichen Lehre und des daher fließenden rechtschaffenen Wesens/ das in Christo Jesu ist/ betreffen mag/ und da sonst Hunnius, Scherzerus, pergit, und andere Theologi deutlich erwiesen haben/ daß man aus einer jeglichen Version den rechten Grund der Glaubens und Lehrens-Lehre schöpfen könne/ um deswillen/ daß Gott auf so mancherley Weise/ und mit so vielfältiger Wiederholung die göttliche Wahrheit in seinem Wort fürgestellt hat/ und dieselbige in eine solche unzertrennliche Harmoniam verbunden/ das ein jeglicher/ wenn er nicht sich selbst verhindern und verblenden will/ von aller Wahrheit überflüssig kan überzueget werden/ ob gleich die Version an vielen auch wichtigen Orten ihre Fehler und Mängel habe; so sage ich noch vielmehr solches von der Teutschen Uebersetzung Lutheri/ da ich ja erkenne/ daß Lutherus als der Autor der Version eine Göttliche und lautere Lehre geführet/ und daher dieses auch nicht zu befahren ist/ daß an irgends einigen Orten möchten Irthümer

D 2

(a) In vindiciis Observationum Biblicarum Menfe Majo; quest. II. pag. 544. seqq.

thimer in der Lehre eingetenget seyn. Hactenus Dn Franckii verba, quæ adeo veritati congruentia sunt, ut famosus ille Gallo- rum Criticus Richardus Simonius in Historia Crit. Vet. Testa- menti, ubi Lib II. Cap. 23. (a) in Lutherum acriter invehitur, inter alia hoc potissimum tanquam vitium extantius Megalandro obje- cerit, quod *existimaverit magis conducere obscura & difficilia scriptura loca relatione ad Christianam religionem facta*, (quæ mox de placitis Lutheri propriis & præjudiciis seu præconcep- tis opinionibus explicat,) *converti debere quam juxta Rabbi- norum glossas*, seu quod ad analogiam fidei Christianæ potius, Paulo jubente Rom. XII. 7. quam nugas Critico-Rabbinicas in Versione sua respexerit. Quæ sane ab hoste Lutheri lata senten- tia quantopere causæ nostræ & inuniti versionis Lutheri a peri- culo seductionis atque exinde profluenti injustæ accusationi eorum, qui sine necessitate laborem istum accuratissimum sollicitant, fa- veat, dici non potest; Quam injusta vero optimæ interpretatio- nis methodi hujus a Luthero adhibitæ sit exprobratio inter cæte- ros Dn. D. Grapius Disputatione supra laudata Sect. III. docuit.

VII. Eo plus autem huic ipsi, quod modo consideravimus Argumento, mihi videtur, in esse roboris, quo magis evidens est, non tantum sub judice etiamnum, utrum & quinam sint Lu- theri lapsus in Versione commissi, versari licem, sed etiam, quo major Tertio & indicandorum, si cui videantur aliqui forsitan deprehen- si, errorum & corrigendorum libertas cuique rerum gnaro atque linguarum perito non privatim tantum, verum etiam publice, imo ex ipso quoque ambone sacro, conceditur, ac venia meliora monentibus datur atque potestas, dummodo, quæ Viro cuivis laudum magnitudine & meritorum in Ecclesia splendore clariori, quidni & Luthero? debetur veneratio, non negligatur aut religio sacri suggestus non violetur. Qua quidem ratione de Conscientiæ libertate tuenda vano prætextui, (de quo Sect. III. uberius disserendi locus erit) rima obstruitur. Atque iisdem, ut puto, de causis factum etiam est, ut Latinæ Bibliorum sacrorum inter-

(a) P. 128. ed. Amstelod. ex Verf. Versei Lat.

interpretationes, non unius Metaphrastæ, in quibus e nostratibus eminent utriusque Erasmi & Sebastiani Schmidii alterius N. T., alterius vero integrorum Bibliorum accuratiores versiones in precio ac deliciis nostræ Ecclesiæ sint & quaaquam a Lutheri cogitatis passim dissentiant, omnibus tamen de meliori commendentur, imo ne pontificiorum quidem labores præter vulgatam, cujus ex consuetudine saltem frequentior apud nostrates usus est, ut Pagnini, Ariæ Montani, Malvendæ &c. spernantur, quibus & Reformatæ Ecclesiæ addictorum non dissimiles lucubrationes Tigurinorum præsertim trigæ Leonis Judæ, Bibliandri & Cholini (a Roberto quoque Stephano adoptatas) Sebastiani item Münsteri, Seb. Castalionis & omnium maxime Junio-Tremellianas adjungere haud veremur, sæpe & suademus, ut silentio jam prætereamus nostratium Commentarios, in quibus suum a Luthero dissentium multoties aperte profitentur, qua de re inferius quoque pluribus erit dicendum. His junctim consideratis & lance æqua expensis, utrum novæ Versionis germ. condendæ necessitas quenquam urgere possit nec ne, judicent, qui serena mente & a præjudiciis libera utuntur. Nos jure inter supervacua hoc quicquid est laboris rejiciendum interim arbitramur.

VIII. Quoniam vero non illa tantum, quæ omnino & absolute sunt necessaria laudem merentur, sed etiam quæ commoditate ac utilitate aliqua commendantur, non omni approbatione destitui certum est, sin vero secus accidat, recte improbari constat; hujusmodi quoque Versionum Novarum incommoda ut indicemus ordo tractandorum supra §. I. a nobis constitutus postulat; ubi quidem adeo nobis persuasum est, nihil aut parum profecto utilitatis allaturas recens concinnatas hujusmodi translationes sive Lutheri versioni opponendas sive jungendas, ut plurimum potius noxæ ac damni, multo plus saltim periculi quam emolumentorum in Ecclesiam hinc redundaturum esse non immerito metuendum sit, partim concertationum & controversiarum de novo semina spargendo & recentem iterum ac uberiolem liti-

gandi materiam præbendo, partim circulos Lectorum, illiteratorum præsertim, perturbando ac denique heterodoxis quibusque suum, ut hac methodo clam propinare possint virus, subsidia subministrando, quæ omnia ut fufius porro explanentur, operæ præcium erit.

IX. Quod ergo ad turbarum in Ecclesia Christi hinc excitandarum metum attinget, ne is tanti haud videatur esse habendus, ut plerumque novaturientium sunt animi, qui hæc curant scilicet? non injustum illum esse & plurimum habere momenti, primo omnium incumbet nobis ostendere. Scil. eo spectant sacri Spiritus admonitiones sæpius repetita, quibus studere ut servemus unitatem in vinculo pacis ad Eph. IV. 3. Quantum possibile, & quod ex nobis, cum omnibus hominibus pacem colere Rom. XII. 18. Quæ pacis sunt & quæ ædificationis simul mutuæ (junctim) consèctari Rom. XIV. 19. Porro incrementa corporis Christi, sed cum charitate Rom. XII. Cor. XII. Eph. IV. atque ea quidem cum charitate, quæ perperam nihil agit, promovere I. Cor. XIII. 4. jubemur, idque omnium maxime in rebus indifferentibus, (quorum hoc negocium ad summum pertinet, si citra circumstantiarum considerationem spectetur,) ubi, uti superius dictum, tutius & laudabilius a periculosis abstinere decet; Quam etiam ob rerum veritatem & pacem in Ecclesia juxta colendas & promovendas Zach. XI. legimus commèndatas; Unde potiozem hac in re non minus quam alia quacunque tranquillitatis Ecclesiæ, quæ ad plures aut omnes pertinet, & sine multorum offensa collabefactari haud potest, rationem esse habendam oculis divinitus collustratis patet, quamque turbare tanto minus exigua, si quæ sunt, quæ sperantur a nonnullis commoda, suadent, quanto certius est & ex §. VII. repetendum profectus in scrutamine Verb. Div. occasiorem, quæ obtentui esse solet, alia quoque via sin commodius, æque tamen commode & citra periculum obtineri posse. Neque est, cur vanam hanc motuum & tranquillitatis turbandæ formidinem putes & suspicionem inanem appellare malis; quandoquidem rerum in Ecclesia & olim & nuper demum, sicuti §. VI. innuimus,

mus, gestarum atque censura satis profecto modestæ, quibus Lutheri Versio observationum nomine in paucissimis locis subjecta est vernacula lingua, quod perspicaciores pæne omnes culparunt, typis exscriptis Historia contraria omnia docet atque ipse quidem Trillerus cum paucula quoque seorsim loca excudi curaret a se obelo notata, quibus impugnationibus fuerit obnoxius experientia didicit, neque etiam nisi rerum omnium ignaris, quæ antehac gesta sint & in herba quasi oppressa litigia obscurum esse neque denique, quid serus vesper ferat, postquam nondum omnium dierum sol occidit, affirmari potest. Ut omittam, quæ in Ecclesia libertatis suæ qua Ecclesiastica non minus quam Politica tenaciori Gallicana ob N. T. castigationibus quibusdam interdum additis, de reliquo vero e Vulgata licet traductum, Richardo Simonio ejusdem auctori cum ab aliis tum inprimis a Joh. Benigno Bossueto, motæ sunt lites ac controversiæ dudum etiam antea in Belgio Gallique de Jansenistarum quoque Testamento Montensi, vernacula quoque lingua exscripto, ventilatæ, Pontifici quippe aliquid fermenti olentes. Absit itaque a nobis, qui fœdere æterno pacis conjuncti sumus, ut, quæ sanguinis precio stetit Servatori nostro, concordiam, quamque ex mortuis suscitatus Ecclesiæ suæ legavit nullo veritatis cœlestis detrimento temere dissolvamus & contentionibus atque dissidiis materiam perperam invicem Christiani præbeamus Evangelici. Recte Tertullianus Apologet. Cap. XXXIX. *si pacem odisti, si te inimicitia exasperat, livor obsidet, injuria delectant, Christianus esse non potes; Ecclesia Christi non est, nisi quam communicatio pacis, appellatio fraternitatis, & contesseratio hospitalitatis primis & Originalibus jungit Ecclesiis, quæque omnibus Christi Ecclesiis (quidni & fratribus in Ecclesia una eademque?) dextram dat signum concordie & convenientie.* Quibus consona sunt, quæ Clemens Romanus I. Epist. ad Corinth. plerisque probata ut genuina c. LIV. (Colomes. edit. a Dn. Ittig. expressæ,) perscripsit: *τίς ἐν ἡμῖν γενναῖος; τίς εὐσπλαγχνός; τίς πεπληροφόρημένος ἀγάπης; εἰπάτω, εἰ δι' ἐμέ τῶσις, καὶ ἔρις, καὶ σχίσματα, ἐκχωρῶ, ἀπειμὶ, ἢ εἰάν βῆληθε, καὶ ποιῶ τὰ πρὸς ταυτοσόμιστα ὑπὸ ἡμῶν ὄντα,*

θεος, μόνον τὸ ποιμνιον ἔχει εἰρηνεύετω, μετὰ τῶν καθεσαμένων
 πρεσβυτέρων. Ἰστοῦ οὖν ποιήσας αὐτῶν κλέος ἐν κυρίῳ ἐπι-
 ποιήσεται, πᾶς τόπος δέξεται αὐτόν, ἔνθα κύριος ἡ γῆ καὶ τὸ πλῆ-
 ρωμα αὐτῆς. Ταῦτα οἱ πολιτευόμενοι τὴν ἀμεταμέλητον πολιτείαν
 Θεοῦ ἐποίησαν καὶ ποιήσασιν. i. e. *Qui igitur inter vos generosus est
 qui misericors & caritate plenus, dicat: Si propter me seditio,
 contentio & schismata orta sunt, emigrabo, abibo, quocumq; volue-
 ritis, & quae a plebe mandantur, faciam; solum Christi ovile cum
 constitutus supra se presbyteris in pace degat. Qui hoc fecerit,
 magnaui sibi gloriam in Domino conciliabit, & omnis locus libenter
 eum suscipiet; Domini enim est terra & plenitudo ejus. Hac fa-
 ciunt, & porro facient, qui vitam juxta normam Dei, cujus nun-
 quam peniteat, insitunt.* Haecenus Clemens, cujus & reliquae
 πρὸς ταπεινοφροσύνην, ἡπίκειαν, καὶ τὴν μετ' εὐσεβείας εἰρήνην
 cohortationes candore & simplicitate Apostolici viri dignissimae,
 dignae quoque sunt quae legantur & altius in animum, hoc praer-
 fertim Ecclesiae in orbem redeunte Corinthiaca ad διχομασίας
 mirifice pronae statu demittantur. Id enim si fieret, multi profe-
 cto contentionum materias, neglecta charitatis lege Regia Jac. II.,
 adeo largiter suppeditatas, remove, quam, quod tamen prohi-
 dolor! experimur quotidie, augere satagerent, aliam omnem
 quam tot difficultatibus obnoxiam viam, in reformando quoq; Ec-
 clesiae tanto κειμηλίῳ, quale Versio Lutheri nobis esse debebat, aut
 culpandis etiam importune ac impotenti animo reliquis ad bo-
 num ordinem, atque disciplinam Ecclesiasticam pertinentibus ac
 totius publici cultus institutis, iniri, & ut habet Dionysius Alex.
 (a) *omnia incommoda potius subituri, quam ut in Ecclesia Dei
 scindenda concordia hujusmodi plurium malorum, ut micillime
 dicam, praeludiis occasionem praerent.*

X. Verum non hoc non tantum, quod modo innuimus, di-
 scrimen incurrere, atque periculo illi Ecclesiam obicere, Novas
 Interpretationes Germanicas certum est; sed etiam confusionum
 & perturbationum, atque hinc ortorum offendiculorum causam
 causam

(a) Euseb. H. E. L. 6. c. 37.

esse aut fore censemus quotquot novis ejusmodi translationibus temere vulgandis incumbunt, quod nunc quidem pluribus ostendendum nobis erit. Illud igitur ut quam brevissime expediamus, ad indolem ante omnia hominum hoc præsertim nostro ævo rerum novarum percupidorum, & antiquorum quorumvis institutorum, sacrorum non minus quam profanorum, fastidio laborantium opus erit respicere. Cum vero ne cuiquam offendiculum ponamus, neque Judæis, neque gentibus, multo minus Ecclesiæ DEI, sed ut eo modo potius omnia agamus, ut omnibus placeamus, nec nostra sed aliorum cõnoda quæramus, ut & illi serventur, I. Cor. X. 32. 33. jubeamur, ita quidem, ut Paulus, si forte esca fratrem scandalizet, se non manducaturum carnem in æternum asseveret I. Cor. VIII. ult., facile hinc, ut & ex judicio de conturbantibus alios Gal. V. 10. lato patet, instituto tali graviter adversus hanc legem divinitus latam delinqui. Quod ut clarius eluceat, notandum erit, non modo recentibus istiusmodi Versionibus hominibus imbecillioribus, plebejis præsertim, quorum tamen maxima est in Ecclesia multitudo & cura in primis tenerior habenda, suspectum redditum iri Lutheri laborem, quo huc usque usi fuerant, ita ut eodem sine hæsitatione uti fruique vel non amplius sustineant vel prorsus tandem nolint, quoniam non alicubi tantum cessitasse bonum Lutherum, sed omnem omnino ejus operam mutilam & mancam si non falsam & erroneam totamque hinc retexendam fuisse suspicio exorietur; Sed & illud haud dubie tandem fiet, ut, si Majorum exigua saltem ætate antecedentium studia succedente ævo displicuerint posteris, uti plerumque sibi videntur filii parentibus oculatiores, & Critica licentia quotidie majora capit incrementa, alia ex alia Versio in lucem protrudatur, & ubi manus vel improvidorum hominum occupaverint vel ex plebe curioforum, in contemptum tandem Lutheri translationis prorsus abjiciendæ omnimodum, aut certe plurimarum Versionum a se manifeste dissidentium incertum plane usum degeneret isthæc licentia. Ubi quidem hæc tandem discrepantia eum amplius eventum videtur habitura, ut, quia Interpretum sive industria diligen-

E

tiori

tiori scrutamine altius in fontium sacrorum arcana penetrans, five etiam, quod multo frequentius contingit, ingeniosorum hominum novas in Scripturam inferendo sententias petulans solertia semper aliquid novi, velut ex Africa, ut ajebant Veteres, attulerit, nemo tandem noverit amplius, qua Interpretatione publice aut privatim uti debeat, aut certe, quæ Verba sunt D. Joh. Fr. Mayeri, (a) *Singulis decernis novam in Ecclesiis versionem introducere necesse habebimus.* Ubi quidem prætermittendum illud quoque non esse cenfeo, quod, etsi non in primis statim initiis plenis quasi velis isthæc rerum confusio sit invehenda, lapsu tamen temporis sensim aucta licentia sine omni dubio secutura sit, quibus incommodis in ipsis principiis obstandum esse, ne sera, cum mala per longas invalere moras, medicina paretur, nemo non, qui in futura prospicit, cordatorum, mecum affirmabit. Qua fortassis etiam de caussa nec Reformatis Ecclesiis plerisque, certe in Germania, Lutheri Interpretatione deserta, aliam publicis usibus adhibere visum fuit consultum, utut non per omnia ab illis eandem probari conflet. Ceterum non alio magis exemplo luculentiori id ipsum discrimen demonstrari potest, quam haud dissimili, qua Ecclesia nunc laborat, Compendiorum Theologicorum, & quæ res propter illiteratos majoris momenti est, Catechismorum inde a Lutheri ætate, neglecta hinc pene, apud quosdam certe, ejusdem opella, in immensum cumulum auctorum copia. Factum quippe est, eo modo eaque licentia, ut S. Theologiæ cultores, qua Epitoma in studiis *μειωδως* tractandis eligenda utantur, pæne, dum in Academiis vivunt, incerti hæreant, aut magno suo cum detrimento vagi huc illic oberrent; Alii vero ex rudioribus & simplicioribus ex terris ac civitatibus diversis advenæ, ubi explorantur eorum profectus, & de rebus divinis notitia, barbari sæpe nobis, ac rursus, apparent; Præsertim si, quæ pastorum haud infrequens est imprudentia vel *αυθαδεια*, in hoc certe errorum genere perniciosissima, atque a Luthero in præfatione ad Catechismum minorem dudum reprehensa, accedat. Addere & possemus hymnerum non semper

(a) Hist. Verf. Luth, c. X. p. 114.

per fati provide in Ecclesias quasdam introductorum, contentis subinde, sensum certe posthabendis tandem Lutheri iidem elegantissimis laboribus spiritum sublimiorem passim prodentibus, novorum, non imparia, peregrinis certe non æque conducibilia conamina ac specimina, nisi de his agendi campus latior & circumspectius iudicium postularetur ab ipsa rei hujus magnitudine & pondere. Nobis interim ad Metaphrastarum nostrorum biblicorum studia regredi ex diverticulo quasi placet, ut multo majora ac certiora exinde scandala, ac conscientiarum perturbationes esse metuendas porro doceamus, quæ quidem ut ne fingi a nobis immerito suspicacibus quisquam sibi persuadeat, notabili aliquo sceminae cujusdam exemplo B. D. Spenero, dum viveret, occasione Observ. in Luth. Vers. Menstruarum oblato, de quo in Theol. Judic. (a) egit ac pro virili eidem quoque occurrit confirmari potest; de re ipsa vero in sequenti paragrapho differendum erit pluribus. Interim non de nihilo mihi videri, sed ad præsens institutum plurimum facere affirmabo Apostolorum Praxin & Exemplum Græcam, quam LXX. vocant Interpretum Versionem, inter Judæos usu receptam & frequentius tractatam plerumque retinere quam novis particularium etiam locorum translationibus difficultates autoribus suis movere volentium. Qua de re legi merentur, quæ ad locum Act. VII. 14. in Traditionibus Hebr. Hieronymus notavit: *Facilis est, inquit, excusatio: non enim debuit S. Lucas in gentes Actorum Apostolorum Volumen emittens, contrarium aliquid scribere adversus eam Scripturam, quæ jam fuerat gentibus divulgata; & utique majoris opinionis, illo duntaxat tempore LXX. Interpretum habebatur auctoritas quam Luca.* Ex quibus Hieronymi verbis illud insuper colligi potest, obreceptam aliquam Versionem etiam errores retineri debere, quod tamen vix aliquis nostrum de Versione Lutheri, sicubi in ea tale quid occurrat, affirmare ausus fuerit. Quantum vero huic argumento ponderis insit ex B. Speneri, Viri certe non superstitiosi, verbis colligere licet, quæ ex Parte IV. Theologicorum Judiciorum (b)

E 2

huc

(a) Part. III, p. 955.

(b) p. 233.

huc transcribemus : Sollten einige ungeschickte Eiferer vor ein crimen halten / etwas darinnen (in Versione Lutheri) zu corrigiren / hätte man solches unserer gesanten Kirche oder Theologis noch nicht beyzumessen. Ein anders ist / daß man nicht wol zugeben würde / so ich auch selbst nicht rathen könnte / daß man in den gemeinen Editionen den Teutschen Text corrigirte / wodurch der gemeine Mann / dem die andere Wort oft ziemlich bekannt / mehr nur verwirret würde. So ist solches auch nicht noth / indem / wer sich nicht tiefer in die Schrift läßt / als was zu seinem Heil ihm nöthig daraus zu lernen / kan an dieser Version genug haben / die ihm zwar nicht allemal des H. Geistes Sinn mit genugsamer Emphasi oder was gerad an solchem Ort die Meinung gewesen / vorlegt / aber gleichwol nichts lehret / als was an sich selbst der Wahrheit und andern Orten gemäß ist / folglich niemat in Irthum verleitet. Also bleibt solchen Einfältigen unsere Version zu dem Zweck / darzu sie die Bibel zu lesen haben genug. Welche aber mehr Gaben empfangen haben / lernen entweder die Grund-Sprachen / oder indogen noch andere Bücher lesen / aus denen sie genug / wo es dieser und jener Uebersetzung mangelte / erschen können. Wir sehen auch selbst an Christ und der Apostel Exempel / daß solche zu ihrer Zeit mehrmals die Version der 70. Dolmetscher / weil sie bey denen / die Griechisch kunnten / die gemeinste war / anführen / auch in solchen Stellen / wo solche Dolmetschung den Grund-Text nicht accurat ausdrucket / da sie aber lieber der jenigen schonen wollen / denen die Wort bekannt gewesen sind / sie nicht irre zu machen / als worinnen die Uebersetzung nicht eigentlich genug gewesen / corrigiren / wo es die Noth nicht eben erfordert. Haecenus B. Spenerus, cujus elegantissimis verbis addimus nonnisi pauca ex Augustino ejusq; Epist. CXVIII. ad Januarium, ubi scribit: *Ipse mutatio confuetudinis, etiam qua adjuvat utilitate, novitate perturbat; quapropter*

propter, quæ utilis non est, perturbatione infructuosa, consequenter noxia est. Horum igitur vestigia legere satius erit, quam male feriatorum hominum suique amore excecatorum consiliis uti. Ceterum quemadmodum sine periculo, si qua opus fuerit, possit Versionis publico consensu receptæ & tam diuturno ac salutari usu comprobata emendatio suscipi, inferius Sect. IV. disquiremus.

XI. Enimvero uti futura hæc contingentiâ maximam partem spectant pericula, ita certius omnino est, quod S. VII. subinuimus discrimen corruptelarum doctrinæ in Ecclesiam invehendarum huiusmodi nove contextarum in Vernacula Interpretationum auxilio, inprimis, si privato cuiusque arbitrio sine Censura publica res omnis sit relinquenda. Novimus enim, ex quo plantari cepit Christi Ecclesia, quam temere in divina Scripturæ S. oracula ausi sint involare omnis generis Veritatis divinæ hostes; novimus etiam uti vel maxime pro genuinis primum supposititia, quasi divinitus scripta, substituere omni conatu laborarint, præsertim prioribus Seculis, unde de Pseudepigraphis Apostolicis integri Viris eruditissimis (a) Commentarii nati sunt; Neque ignoramus, quam audeat, postquam fraudes illæ fuerant detectæ, in ipso sensu Verborum vero ad præjudicia sua detorquendo desudarint; multoque minus ignotum esse cuiquam potest, quibus pigmentis recentiores sua in crustare dogmata specioso dictorum Scripturæ apparatu hodieque studeant, atque permultos subinde decipiant, interque hos etiam illi, qui cum revelatæ in Scriptura Veritati tanquam unico salutis viam cognoscendi principio parum omnino aut nihil tribuant, testimoniis tamen Scripturæ in rem suam oborto quasi collo pertractis uti haud verentur, Angelos lucis simulant, ubi sunt tenebris occætatissimi. Quid proinde putas futurum, si, quod illi exoptant omnibus votis, licentia detur, suo cuiusque arbitrato & consilio, nulla præsertim Censura aut lima inducta, quam omni modo se fugere vel ipsum impressionis locum reticentes, aut iudicia aliorum, nisi sui similibus declinantes (conf.

E 3

Joh.

(a) Inprimis Dallæo ac Dn. Ittigio nostro.

Joh. III. 20.) subindicant, in lucem publicam pro lubitu mutata edere biblia eorumque interpretamenta somniis suis accommodata promiscue liceat? Annon strata hæc fuerit omnis generis errorum per Ecclesiam puriorem disseminandorum & parata via, ac lata quasi & aperta fenestra? hoc quidem nostro jam ævo tanto diligentius ocludenda, & quibuscunque fieri par est adminiculis, obsepienda, quanto majus a Fanaticismo occultius serpente atque ad plebeculam rudem quavis methodo & quibuscunque articulis ac imposturis propagando est periculum, quantoque major audaculorum & in Veritatem Evangelii Christi temere grassantium hominum & multorum satis & perspicacium sapius ingeniorum versutia, ac ratio agendi plane veteratoria. Quemadmodum & alias fere semper observare licuit in tenebrionibus varii generis sententiarum semel conceptarum tenacibus, ut, quæ non audent aperte negare vel affirmare, certissimis testimoniis firmisissimisque argumentis confutata, eorum fidem occulte & clandestinum labefactare suasque stabilitate conentur nugas. Quo minus autem ad incerta suspicionum hæc omnia referas, in memoriam quæso revoca, quæ Cap. I. cum de reliquis a Lutheri Versione degressis, novamque condere aggressis, tum vel maxime de Crypto-Calvinianorum, ut appellantur, conaminibus dolosis quamquam irritis dicta sunt, ut clandestinas Socinianorum machinationes ex superiori ævo nemini prope ignotas, antiquioribus Arrianorum, Nestorianorum & Acephalorum atque Monothetarum &c. fraudibus plane similes hic sileamus. Quod ad Reizii certe Interpretationem Nov. Test. attinet, ejus edendæ consilium Cap. seq. attingere licebit, hoc vero loco illius inter Fanaticos, neglecta Lutheri multo elegantiori & clariori, æstimationem atque usum frequentiore esse norunt, quibus consuetudo familiaris cum istis intercedit. J. G. Rosenbachio certe, cum in his terris oberraret *περὲς γὰρ*, eam magis quam Lutheri Versionem arrisisse constat, qua etiam secum gestata usus fuisse in colloquiis dicitur; a Reizio vero quid expectandum sit sani, non officii modo sacri, quod deseruit sponte, causa, sed etiam scripta, illud

illud præsertim, quod supra allegavimus de justitia Dei Socinianismum aperte incruentans, atque alia plura docent. His porro addideris morem inter hos homines receptum, quo quicquid a suæ partis sociis qualicumque auctoritate, dummodo pietatis speciem aliquam præbeant & prætexant, dicitur, ambababus quasi arripiunt manibus, & commendant omnibus, adhæc navaturientium ingenia, qualibus hodie universus orbis plentis est, ut quicquid fere antiquum & inveteratum est, sordeat, quod autem novum & insolens tanquam de cœlo delapsum adoretur, quasi & veluti gangræna proserpat (II. Tim. II. 23.) consideres intimius, nihil amplius erit, quod huic argumento a latente in herba angue nobis ut caveamus monenti robur conciliare possit vel debeat. Non possumus tamen non hunc ipsum novarum Versionum recens emissarum scopum ex singulari quodam indicio clarius detegere; quod Joh. Conr. Dippelius nuperrime demum veluti miser forex se suosque prodens, suppeditavit, quando (a) mireacpropemodum blasphemæ in articulum de justificatione investus odio præsertim justitiæ Christi imputatæ, quam Lutherus aliquot locis N. T. explicate expresserat, ita de toto negotio mentem suam exposuit: **Es gesiehet Lutherus offenberzig/ scribit, daß ihm in den Briefen Pauli die Worte: Gerechtigkeit Gottes (δικαιοσύνη Θεου) die im Evangelio offenbahret sen/ nicht allerdinges gefallen; weilen es scheinen möchte / als ob Gott sich als ein gerechter Richter im Evangelio offenbahrete; darum er sich überall die Fretheit nimmt/wo nar im Neuen Testament diese Wort gefunden werden / es zu übersehen/ entweder/ die Gerechtigkeit die vor Gott gilt/ oder die Gerechtigkeit/ die Gott giebt. Und solche Fretheit braucht er auch an angezogenen Ort der Epistel an die Philipper (intendit digitum ad Philipp. III. 9. quem D. D. Kraekewiz ipsi opposuerat,) wann er das/ was heißt die Gerechtigkeit aus Gott/ übersetzt: Die Gerechtigkeit/ die von Gott zugerechnet wird. Hierans ist offenbah/ daß die**

(a) Im Schild der Wahrheit gegen die Aussagen D. Kraekewizen Laodic in 4to an. 1705. Cap. I. p. 8. & 9.

fer Glaubens-Grund in der Schrift ganz freud müsse
 seyn / weil es um ihn zu stabiliren nöthig war überall Zu-
 sätze zu machen und zu verdrehen / und daß Lutherus,
 wann er kein Augustiner gewesen / nimmermehr solchen
 Sinn der Heil. Schrift würde angedichtet haben &c.
 Manifeste enim hoc ipso innuit, in Versionibus hęc novis ab ami-
 cis ejusdem adornatis, ut intra ambiguitates delitescere hi ho-
 mines possint, quæri, & clanculum eliminata vera, quam Luthe-
 rus expressit, sententia, errores periculosissimi, accedente quali-
 cunque in explicatione facundia incautis persuaderi queant, quod
 uti ipse miser Democritus l. c. notabili specimine novæ Versuum
 quinque Capitis ad Rom. VIII. priorum Versionis demonstratum
 dedit liquidius, ita fideliter jam antea Reizius in Versione sua ob-
 servavit, haud dubie a sodali edoctus: ut adeo de intentione
 horum hominum dubitandi nihil causæ super sit, quam & videtur
 idem in præfatione subinnuisse, translationem sacri fontis de ver-
 bo ad verbum instituendam, de quo inferius, maximopere ur-
 gens. De Trillero quidem mitius sentirem, nisi eundem quoque in
 ipsis verbis institutionis S. Coenæ (a quibus una cum Reizio, sicut
 & a ceteris Catecheseos sumis capitibus non vixi cum Confusionis
 & scandali infirmiorum metu aliter reddendis & nimutandis non ab-
 stinuit,) ἀφεσιν ἀμαρτιῶν per **Ablaffung von Sünden** consen-
 tiente itidem Dippelio qui vertendum esse jubet **Abschied der
 Sünden / Weg-treibung der Sünden** mira detorsione & vel
 ex Oratione Dominica refutanda, l. c. pag. 39. reddidisse depre-
 henderem, atque hinc utriusque labori ὑποῦλον τι subesse conji-
 cerem; quanquam & hic conjectura opus non amplius sit de reliquis,
 postquam & ipse Trillerus de summo Justificationis Artic. quid
 sentiat P. I. Inquis. in loca quædam N. T. satis clare patefecit, ut
 nihil adeo sani in utriusque instituto quarere ausim, de similibus
 vero simile iudicium ferendum putem.

XII. Sed faciamus procul abesse a tali & tam infausto insti-
 tuto insidias veritati Divinæ struendi saltim aliquos neque malo
 animo hujusmodi transformandæ versionis Biblicæ opus suscipi,
 (quod

(quod certe rarissime fiet,) imprudenti tamen consilio ac perperam illud agi, videtur verosimile ob Ecclesiarum nostrarum ac ipsius Lutheri ejusdemque opellæ inde a primordiis Reformationis contextæ hostes & obtrectatores omni tempore lynceos, præsertim Pontificios, quibus eximio quodam modo illa semper fuit fides in oculis, quibusque in nævis ejusdem conquirendis & exagitantis multum semper operæ, integris indicibus ac voluminibus etiam compositis, positum fuit; Quibus profecto rebus nihil certius est, quam fore, ut si versiones ejusmodi temere evulgentur, in adversariorum tripudium, nostræ autem Ecclesiæ propudium, re apud rudiores & simpliciores præcipue, magnopere, ex more inter illos consveto, exaggeranda & divulganda, additis subinde, ut fieri solet, figmentis, id cedat ac valeat. Id quod, si de integro quasi retexatur Lutheri interpretatio &, sicuti cœptum est fieri, æmulantium studia alios aliosque excitent, eo magis est cur metuamus, posteaquam ne ab imputationibus quidem variationis Doctrinæ nostræ, ex metis verborum quorundem & perpauorum quidem in Augustanæ Confessionis editionibus privatorum diversis forte obviis, adversarii nostri abstinerunt, (ut ex Augustana & Anti-Augustana Confessione a B. Valent. Alberti jussu Elect. Sax. publico sub incudem missa (a) instar omnium patet) ad hæc jam diu ne singulorum quidem e nostris observationes ad Lutherum a dictatoria arrogantia liberandum scriptæ eo per cavillationem non semel inepte atque imprudenter pertractæ sunt. Sc. quod olim de gentilibus Smyrnenfes in Epistola sua de Polycarpi martyrio querebantur, quod corpus præsidis sui terræ mandandum Christianis negaverint, ne relicto crucifixo hunc colere inciperent, perhibentes (verba erant, μή ἀφέντες τὸν ἐσταυρωμένον τῆτον ἀρχαίῳ σέβασθαι) (b) quorum utrumque per calumniam erat quidam dictum: apud imperitos tamen aliquid hærebat; ita ex analogia ne similis detur quibuscunque adversariis nostris obtrectandi ansâ, negotio quidem dissimili, minus certe necessario, curandum est; si vero secus fiat a quibusdam, ut conciliare illud

F

possint

(a) Anno 1684. Lipsiæ junctim ed. in 4to.

(b) ap. Euseb. H. E. L.

possint cum Apostolicis verbis Rom. XIV. 16. 1. Theff. IV. 12. 1. Petr. II. 12. 1. Tim. III. 6. &c. ipsi videant.

XIII. Nos quidem id in præsentī agemus novissime, ut nec turpitudinis & inhonesti nota, etiam si cætera absint, istiusmodi carere molitionem patefaciamus brevibus. Tanto autem minus difficultatis illud habebit institutum, quo constantius semper & communi omnium consensu creditum est, Optimi Lutheri hac, de qua loquimur quæve utimur Versione ex fonte, germanica, eleganti, nitida, perspicua ab ipsis hostibus laudata (testimonia vide apud Dn. Dieckmannum præfatione ad Biblia in fol. & Dn. Junkerum in Vita Lutheri nummis illustr.) (a) imo commentarii vicem multis in locis explente, extitisse summa in Ecclesiam universam merita, ut, si vel hanc solam cœtui puriori sacro una cum Catechismo egregie itidem ordinato, operam navasset Vir summus, immortalī laude vel eo nomine dignissimus esse, dignior certe veneranda beneficiorum memoria, qua vel solo rationis lumine ejusq; ductu instructi Sineses Philosophi, sui Confutii posteritatem etiamnum, ut credunt, superstitem Ducatus titulo ac Dignitate hæreditaria mactant ac, præter immunitatem a vectigalibus pendendis, eo quoque dignantur benefacto, ut ab omnibus, qui ad Doctoris gradum evehuntur, pignus aliquod grati animi erga avum, quasi minerval, accipiant. (b) Ab his autem grati animi erga Lutherum documentis, etsi non per omnia imitandis, quam longe absint, qui non modo in ejus versionem censuram temere stringunt, sed penitus immutant, judicent veræ pietatis studiosi. Ut ut enim non ea sit & tam effrenis horum petulantia, ut, quod de nonnemine Mattheus narrat (c) virga Lutheri versionem ab eodem publice fuisse casam, non vereantur gestu externo imitari, reapse tamen a pari contemptu parum quoque absunt. Indignum factum, ab honestis præcisque moribus ita degeneratum esse, ut, quem diem, quo finem translationi Scripturarum Divinarum imposuerat Lutherus, festivo quotannis celebra-

TE

(a) Edit. lat. p. 102. seq. (b) Vid. Coupletii & Inrocetæ ed. Opp. Con-
fut. Paris. 1687. fol. & in Actis Erud. Lipsi. Anni seq. 1688. p. 253. seq. excerpta.
(c) Conc. XII, d. Vir. Luth.

re consueverat, sicuti memoria proditum est, J. Bugenhagenius Pomeranus, eundem pæne atro signent alii lapillo. Eleganter hinc S. Th. Schoenlandius præfatione Examini Trillerianæ indagationi quorund. l. script. præmissa : Ist das der Danck/scribit, für so grosse Wohlthaten / welche diejenige Kirche / zu welcher Autor in seinem Tractätgen mit dem Munde sich zubekennen scheint / von dem lieben Vater empfangen ? Es ist nicht sein den Brunnen aus dem man selbst nebst andern offtmals getruncken / zu träben / und den Baum / nachdem man seiner Früchte wol genossen / entweder gar umhauen / oder doch / als ob er ungeschmact und ungesund Obst fragelverdächtig machen. Der H. Apostel Paulus lehret 2. Tim. III. 2. daß unter andere nMißgeburten / welche vor den gräuslichen Zeiten in den letzten Tagen ausgehecket werden würden / auch *dx dx 1501* undanckbare sich befinden solten / Leute nemlich / nach Selnecceri glosse, die gegen Gott und ihre Wohlthäter sich undanckbar zuertweisen pflegen : Ob nun Autor nicht auch in die Rolle von dieser Gattung mit einzuschreiben / das wird ihm sein Gewissen sagen. Cui & nos hæc & aliorum aua ac prudentiorum iudicio omnia relinquimus.

XIV. Atenim non hoc tantum ingrati animi crimine tanti thesauri æstimatores iniqui sese polluere mihi videntur ; verum etiam (quod plerosque agitat vitium ; nostri vero , qui Luthero insultant , suane ipsorummet conscientia ab eo se excuset in se descendentes probent) supercilioso alieni laboris contemtu ac supina Lutheri versionis negligentia , qua , dum se longe perfectiorem daturos esse aut superare etiam illam posse , quod res ipsa docet ; existimant , vix fieri potest , quia cum factu illam fastidiant aut despiciant . Equidem veritatis studium a plerisque suis hisce conatibus prætexi non ignoro neque enim charitatis iudicio , meliora quæque sperantis i. Cor. XIII. huic titulo omnino refragabor , vix tamen credo recentissimorum speciminum auctores fidem innocentia apud omnes inventuros ; cum vel sola etiam Lutheri

verba innoxia ac multo plerumque clariora, quam quæ ipsi sub-
 stituunt, innovandi pruritus, quæ indoles est hominum in musta-
 ceo quoque laureolam quærentium & haud incertus arrogantia
 (δοκίμοσοφίαν appellant) character, contraria proderet videatur;
 nisi illud Comici sibi applicari malint, quod minime credo, ho-
 minum imperitorum & stolidorum esse, qui nihil, nisi quod ipsi
 faciant, rectum putant. Sed nolumus his immorari, cum sce-
 leris, quod nominavimus, turpitudinem & Scriptura & sana ratio
 taxet; Isti vero an sint ab ea labe alieni, uti cum maxime videri
 volunt, an vero proprio quasi Criticis fastui obnoxii, quo vitio
 nihil intolerabilius, cujusque conscientia judicio indubitato de-
 finire possit. Illud igitur paucissimis tantum monebimus, difficul-
 ter novarum hujusmodi versionum conditores suo lubitu & arbi-
 trario agentes a temerario in alienum & plurium officium invo-
 landi ausu, ubi nimirum, quod totius cœtus sacri est, ne consultis
 quidem reliquis, sibi solis rapiunt, & quæ ad totam Ecclesiam spe-
 ctant ordinanda, nimis audaçter sibi attribuunt, liberos & immunes
 pronunciari posse; quam Allothioepiscopiam 1. Pet. IV. 15. nimia sui
 confidentia nixam denique, si & fraudes atque doli insidiæque cor-
 ruptelis Doctrinæ cœlestis per cuniculos suggerendis & in aliorum
 animas instillandis amplius, quod probavimus non temere nos ve-
 reri posse, accedant; nihil erit, quod non modo dissuadendum,
 sed damnandum etiam, hoc quicquid est instituti, in quamcunque
 etiam linguam transfundantur Dei Oracula jubeat; quæ tamen,
 cum non in universos sed singulos cadant vitia, nolumus hic ver-
 bosus urgere, sed explorationi cujusque, ut ita loquar, domesticæ
 ac Div. Omniscientiæ iterum commendare Verborum Pauli 1. Cor.
 IV. 3. memores.

XV. Claudemus proinde hoc potius Caput elegantissimis
 B. Phil. Jac. Speneri verbis, quæ, quo majori in precio apud ple-
 rosque Fanaticorum, Optimi Viri Auctoritate sæpius, quod non
 sine causa & hic repeto, petulanter abusorum, solent esse, eo
 plus apud omnes speramus ponderis habitura. Ita autem Vir per-
 spicacissimus in Concione funebri ad Eph. III. 19. Ao. 1695. quæ
 verba

verba repetuntur in Appendice ejusdem an die aufrichtige Übersetzung cum Aug. Conf. S. 63. præmissis, quæ & nos præmittimus seqq: Lutheri teutsch übersetzte Bibel erkenne ich vor einen unvergleichlichen Schatz unserer Kirchen / davor wir Gott nicht genugsam danken können / also / daß ich denjenigen vor den undanckbarsten Menschen halte / der solches nicht von Grund der Seelen erkennt. Wie sie dann alle Übersetzung / die vor ihr gewesen sind / als viel mir bekannt worden / gar weit übertrifft / so gar / daß andere nachgefolgte theils nicht einmal so gut es gemacht / und auf unterschiedliche Weise alles eher verdorben / theils ihm zu danken haben / daß sie so weit gekommen sind / & paulo post eadem atque alia plura non injusta encomia in conc. laudat apergit: Es wäre die größte Undanckbarkeit / wann wir dieser unserer Kirchen erzeugte Wohlthat läugnen oder gering achten wolten. Tandem in eadem concione : Daher kein Zweifel ist / daß eine noch vollkommener und richtigere Dolmetschung verfertigt werden könnte / obwohl die Evangelische Kirche eine andere dergleichen einzuführen um Anstosses der schwachen Willen / Bedencken trägt : Indessen bleibt frey / ja ist zuweilen nöthig / so in Predigten als in Schriften da und dorten einige Verbesserung anzuzeigen / und folget nicht / wer etwas bessern wollte / der müste dann von grössern Gaben / Geschicklichkeit und Geistes-Krafft seyn / als unser lieber Lutherus gewesen / dessen sich wol niemand wird anmassen sollen. Denn nachdem Lutherus das ganze Werck auf eine solche herrliche Art in Gottes Seegen verfertigt / da er noch nichts gleiches vor sich gehabt hat / so kan einer / der ihm bey weitem noch nicht gleich ist / und wann er nicht schon Lutheri Arbeit vor sich hätte / nicht den zehenden Theil dessen / was jener gethan / ausrichten würde / in einem und andern gleichwol einiges verbessern ; wie ein kleines Kind / das einem grossen Riesen auf der Achsel sitzt / schon etwas weiter siehet / als der Riese / ob es wohl / wann

es neben ihm stünde/bey welchem so weit nicht / als derselbige gesehen würde / und ein kleines Kind / jener aber ein Risch bliebe. Also bleibt doch Lutherus noch grösser als die/ welche so viel bereits aus Ihm gelernet / daß sie zuweilen auch etwas an der seinigen Übersetzung zu bessern verstehen. Wie auch sonst an einem andern Kunst-Stück ein solcher ein und andern geringen Fehler zeigen und bessern kan/ dem es wol überbleiben würde / wann er das Kunst-Stück selbst fertig (addimus, von neuen unarbeiten) sollte. Daher es Christl. Lehrern nicht zu verdrecken/ noch übel zu deuten ist / wo sie bey Gelegenheit von Lutheri Dolmetschung etwas abgehen/ einen mehrern Nachdruck aus dem Grund-Text weisen / und worinnen etwas versehen / mit einer Aenderung ersen / nur daß es bescheidenlich / ohne Undankbarkeit gegen die empfangene Wohlthat / und ohne Anstoß der Schwachen/ zu thun getrachtet werde. Quæ conditiones in singularibus quoque & rarioribus locis adeo necessariae & reliqua etiam prudenter observata, utrum ad novos Metaphrastas nostros a novo Testamento frequentius in manibus omnium versante exorfos haud dubie ulterius progressuros, & quousq; quadrent, atq; cum eorum consiliis consistent, Lectores judicent. Nos verbis hisce plusculis sed notatu dignissimis sapienti cuique factum existimamus, & pedem promovemus ad

CAP. III.

ΑΝΤΙΠΕΡΕΣΙΜΟΝ.

seu

Adverse partis objecta verosimiliora destruens.

I.

Altera pars nunc audienda nobis occurrit ; ubi quidem, quo gravius est negotium, de quo disquirimus, eo magis ut rationum momenta ponderentur, quibus ad illud se inductos nonnulli arbi-

arbitrati sunt, necesse est. Atque hinc dispiciendum erit non tantum, quomodo objecta sibi vel crimina vel susceptorum discrimina amoliantur; sed etiam vel maxime, quemadmodum institutum suum tueantur, atque ostendendum sibi in primis rati sint, quo sine & modo ad edendas elucubrandasque suas Sacrorum Voluminum Versiones accesserint; illud denique quam studiosissime considerandum erit, quam ob rem non in quibusdam tantum locis, sed per omnia propemodum a Lutheri interpretatione discedendum, eidemque novam prorsus substituendam autumaverint. Brevior in Apologia Novo Testamento præmissa hac in parte Reizius est, fusior & operosior Trillerus; ille, ut puto, Ecclesiæ nostræ, cui addictus nunquam fuit, sed Reformatæ, contemptu, & majori quasi, quanquam aliud præ se ferat, neglectu Lutheri, certissime omnium Fanatici spiritus, quo & Reformatorum partes dudum deseruit, impulsu exstimulatus; hic vero, venerationis & reverentia in Lutheri merita qualicunque sensu, non nihil, uti videtur, modestior, atque inde in coloribus causæ suæ quærendis laboriosior. Unde & hujus potissimum argumenta sub examen revocare animus est, additis postea dubiis a Reizio motis neque prætermisso dehinc Seebachio ac Felgenhauero, aut si qui aliunde subnascentur scrupuli non omnino tacendi.

II. In his, quos nominavimus, quanquam postremo loco dictus, primum tamen ob insignem impudentiam & reliquorum temeritati vix æquiparandem, audiendus, quippe qui, illam, qua nos utimur in Ecclesiis nostris supra sesqui-seculum, Lutheri Versionem genuinum ejus esse foetum nugacissime inficiatus est eamque adulterinam ac supposititiam, licet ipse seculo jam exinde integro elapso vix vitæ initium habuerit, (superiori enim seculo medio claruit) proclamavit; Paulus is est Felgenhauer, Bohemus patria, Medicaster professione, religione fanaticus famosissimus Bederkesæ vici haud procul Brema siti diutissime, postea vero Belgii incola. Ita enim in *Δειπνολογία* (Amstelodami in 12mo edita,) scribit, verba, Auctoris nomine omisso, divulgante Arnoldo: (a)

(a) *Reizii u. R. Diss. part. II. Libr. XVI. cap. 9. §. 14.* quæ tamen paullo aliter recenter ex Felgenh. ipso inspecto Diekmannus præf. cit.

Wer Verstand hat / der weiß gar wol / daß Lutheri erste
 Schrifften viel geistreicher seyn/ als die andern und letzten.
 Eben also ist auch mit seiner Version der Bibel ins
 teutsch; nemlich Lutheri seine eigne teutsche Version ist der
 Wahrheit so wol in Hebräischen als Griechischen gar viel
 hin und wieder ähnlicher / als die letzte / welcher mit nich-
 ten Lutherus . sondern ein Bürger damals in Leipzig/ ein
 guter Hebraeus , aber nicht ein gerechter Dolmetscher ge-
 macht/ und Luthero zugeschickt hat/ ob Er sie nicht canonisi-
 ren wollte / welches Lutherus auch gethan/ und zwar / weil
 dadurch wegen der Zierlichkeit der teutschen Sprach (quasi
 aliorum opera hic indignisset Lutherus!) desto mehr Leute im
 Lesen derselben möchten zum Evangelio , wie sie meynten/ ge-
 wonnen werden. Aber wir sind schändlich betrogen wor-
 den / denn die wahre und rechte Version Lutheri ist Ao. 1529.
 zu Worms in fol. gedruckt/ deren das erste Exemplar ich in et-
 ner alten Liberey gefunden / und zu mir mit Freuden er-
 kaufft/ bin aber im Kriegs- Wesen in Böhmen / meinem
 Vaterlande nach dem Fleisch wieder darum kommen re.
 & paulo post eum dictam versionem in lucem iterum protrahi
 optasset: ferner mögen wir wol sagen/ daß wir nicht etns eine
 rechte translation teutsch N. T. haben/ geschweige denn die
 ganze Bibel re. Denique post Photinianorum versionem reje-
 ctam, und wäre hochnöthig auch nur ein gerechtes N. T.
 zu haben re. aber des Schadens will sich niemand anneh-
 men/ — — aber ihr Felten die ihrs sehr wol thun könntet/
 werdet an jenem Tag Christo nicht antworten können /
 & plura alia. Ex quibus luculenter patet, illud intendisse temera-
 rium hujus asserti autorem, vel eum, cujus opera hæc innotuerunt,
 antea vix a quoquam memorata, nostram, quæ supposita sit & falsa,
 eum Wormatiensi, quæ sola nomine Lutheranae digna sit esse
 commutandam, vel tanquam dolo malo fictam cujusque arbitrio
 tanto magis exponi corrigendam reformandamque, ita, ut qui no-
 vae versionis, quisquis sit, sese accingat, non modo ingens operæ
 precium

precium sit facturus, sed etiam, si intermittat, vix Deo rationem negligentiae reddere possit. Sed optime factum, quod, cum parum antehac de ve grandi isthoc mendacio fuerit inauditum, statim post illud in vulgus ab Arnolde sparsum vindicias pro Luthero totaque Ecclesia Evangelica feliciter paravit validissimas, Vir de Lutheri Versione ejusque puritate conservanda insigniter meritus Dn. D. Joh. Diecmannus Superint. Stad. celeberrimus, dignum illud figmentum ratus, cui totam paene praefationem novam Bibliis Germ. in fol. A. 1702. publ. praefixam, & a priori, formae minoris, plane diversam impenderet, idque solidis dilueret argumentis. Quorum ut in conspectu quasi brevem tibi, Lector benevole, exhibeamus summam ex editione illa non ubique obvia, observationibus nostris interspersis, notabis, primum ab auctoris ad hoc testimonium ferendum, quippe hominis plane fanatici & in Ecclesia nostra denigranda penitus occupati inhabilitate omnimoda desumptum argumentum, plurimis ex ejusdem scriptis depromtis locis fuisse confirmari, mox autem a delectu sufficientis, imo vel verosimilis saltem, probationis hujus asserti temerarii idem stabiliri, nullo quippe fide digno historiarum monumento antiquiori atque temporibus istis viciniore producto firmati; quibus tertio accedit civis illius, quem finxit *Felgenhauer* tanquam auctorem nostrae Versionis verum, apud omnes ignoratio, utpote quem ne ipse quidem nisi vago, quod ajunt, pronomine, individui incerta nota, indicare valuerit. Ut omittamus reclamare his nugis Lipsiensem eo tempore statum, (a) atque Lutheri candorem tantopere a plagio alienum, ut etiam praefationibus suis scripta aliorum exornare non detrectaverit, quo auctoribus quaeque suis tribuerentur, & quae addenda forent, nihilominus addi possent. Amplius etiam prodere, ait Diecmannus, Wormatiensium Bibliorum alium, quam Lutherum, auctorem styli discrepantiam, quandoquidem illa difficiles & salebrosos Helvetiorum Idiotismos clarissime repraesentent, Lutheri autem Versio hostilibus etiam, ceu non semel monitum, consentientibus, nitore & elegantia vernaculæ

G

culæ

(a) De quo vid, superius Cap. I. §. III.

culæ nostræ mirifice conspicua sit, ac celebretur omnium ore, qui Lutheri genus scribendi ac dictionem & scripta callent. Inprimis vero figmentum istud liquido detegit, quod particulares Lutheri librorum Scripturæ Versiones plurimorum, ne tunc quidem lucem aspexerint primam, siquidem anno 1529. præter Esaiam vel nullus vel pauci Prophetarum ab eodem in Germanicam nostram translati, ac præter Sapientiæ librum Apocryphi quoque ceteri Wormatiensibus itidem bibliis comprehensi post annum isthunc ab eo demum versi prodierunt, quos a. 29. a se Germanice redditum iri ad alios perscripserat, sicut ex Tom. V. Jen. Germ. fol. 121. A. dispalescit, atque ex Tomis Epistolarum, præsertim his annis exaratarum, passim colligere est. Ubi quidem porro etiam a Luthero sigillatim antea citra dubium conuersorum in Germ. & Typis excusorum cum Veteris tum Nov. Test. librorum reliquorum, uti Novi Testamenti integri, Pentateuchi, ceterorumque historicorum, &c. si cum Wormatiensibus hisce libris conferantur, manifestum discrimen urget; deinde quam diversa de Apocryphis senserit a Felgenhauero Lutherus, imo plane contraria ex præfatione ejusdem in libr. Baruch satis superque nota docet, & ad postremum denique cum ex his, tum rationibus temporum ac styli forma & Phraseologia in Worm. bibl. ubique obvia colligit, ex Helveticis seu Tigurinis, quorum altera tunc temporis prodierat editio, hæc esse desumpta, idque ulterius Apocryphorum convenientia & conditione præcipue commonstrat; si quæ vero mutationes occurrant, quales non pauca, ut fatetur ibidem, reperiuntur, ab editione Tigurina saltim a. 30. recusa discrepantes, has a novis editoribus corrigendo Helveticorum idiotismo operam impendentibus esse profectas conjicit, Hæc Dn. Diecmannus ad audaciam Felgenhaueri retundendam, & nugas ejusdem dissipandas sufficientissime putat dicta.

III. Nobis nihil quidquam his addere visum est, nisi quod privilegium quoque Bibliis Lutheri ab Electore Johanne concessum præfixumque & Georgii Rorarii strenui certe Lutheri parastatæ Præ & postfationes, atque a Mathesio illius familiari literis consignata

signata descriptio non Versionis tantum, sed & modi ac methodi translationis hujus, ac aliarum Circumstantiarum enarratio distincta amplissimaque, una cum altissimo æqualium omnium silentio, commentis istis in cerebro Felgenhauerinatis, vel ab alio istis quoque adferentur luculentissime. De reliquo utrum Hetzerus & Joh. Denkius non ineruditi, ut supra observatum, Anabaptistæ, quorum hic vulgo Norimbergenſis dicitur fuisse cognominatus, Bibliorum Wormatiensium auctores editoresque utique fuerint, uti quidem Dn. Val. E. Löscherus (a) tanquam sibi exploratum affirmat, nec ne, penes Criticos & Chronologos estò iudicium, quorum his fortasse scrupulum movebunt historicarum monumenta, quibus Hetzerus jam die IV. Febr. ejusdem anni Constantiæ propter adulteria frequentia & Anabaptismum decollatus, seu, ut Seckendorſius habet, combustus perhibetur Denkius vero, ut ex ejus Epistola, quæ inter Zwinglianas & Oecolampadianas extat, refert Hornbeekius, (b) in viam reductus anno præcedenti 1528. pie mortuus traditur, quæ conciliari vix possunt, nisi ab his opus istud Bibliorum impressorum inchoatum, a sociis vero pluribus ad colophonem denique non multo post utriusque fata perductum fuisse suspiceris; utrumque enim nec probabilitate in se caret, nec ab istius ævi Anabaptistarum colluvie fatis numerosa ac mutuo auxilio abhorret. Una superest, quam superioribus adjicere placet, origo fabulæ hujus Felgenhauerianæ Dn. Diecmano ac reliquis fortassis ignota, atque hinc eo magis mirantibus figmenti audaciam, cum nec vola nec vestigium hujusmodi civis Lipsiensis, cujus plumis se exornaverit Lutherus, qui tamen in ista luce Evangelii latere non potuerit, se deprehendere posse affirmant. Verum, nisi me omnia fallunt, derivanda mihi illa videtur a D. Bernh. Zieglero Ebr. linguæ Prof. Lipsiensi, & Mathesi testimonio insigni Ebræo (den theuren Hebraisten vocat,) Lutherovo, ut ipsiusmet verbis enunciem, libro de Schem Hamphorafsch (c) seinen Herrn und Freund dicto, ac alias sapius amice lau-

(a) Anshuld. Nachrichten a. 1706. VI. Ordine p. 329. (b) Summa Controv. L. V. p. 341. (c) Tom. VIII. Germ. fol. 135.

dato, quem consuluisse Lutherum haud raro, & tanquam peregrinum ad opus Versionis perficiendæ collegium illud Wittenbergense sociorum Lutheri accessisse subinde idem Matthesius ibidem (a) refert. Quæ cum audivisset Felgenhauer, aut ab aliis, quod videretur, harum rerum atque historiæ integræ minus gnaris accepisset, in eam forte venit sententiam, ut civem quendam Lipsiensem auctorem ipsius Versionis, quem adiutorem potius appellare conveniens fuerat, aut consiliarium, vendidit. Quomocumque demum res sese habeat, nobis tamen veram Lutheri Versionem etiamnum in Ecclesia superesse eaque uti licere tanta solertia concinnata sufficit in præfenti, ut adeo aliam sive antiquam illam Tigrino-Wormatiensem interpolatam recudi, sive novam de integro adornari opus neutquam sit.

IV. Huic admodum audaci falsiloquio aliam addimus haud paulo minus crassam calumniam Rich. Simonii Orat. Presbyt. Galli, & Critici celeberrimi, qui, cum alias emundiorum narium esse solet, & in protestantium quoque scriptis censendis æquior, soli vero prope Luthero iniquissimus, eo, quod supra allegavimus, capite (b) illum accusat inter alia, quod *nimis se in tanto opere præcipitem, cui adornando & perficiendo multo plures anni, quam ipse insumst, insumendi erant, præstiterit*, atque hinc nimis festinationis reum agit; hoc ipso scilicet nævo, quo laboret, exiguam dignitatem & auctoritatem illius Versionis esse debere ostensurus, ac contemptoribus illius pollicem pressurus, qui, si limatiorem & studiosius elaboratam, aut castigatiorem Ecclesiæ subministrare posse eredant, quanquam ipse huic e fontibus Versiones componendi studio ex instituto, nescio tamen an serio, repugnet Simonius, mirum in modum hac cavillatione se ferri possent. Sed nulla est hæc quoque diluendi difficultas, cum vel solæ temporum rationes, & historia atque Chronologia superioris ævi in primis series librorum sacrorum a Luthero inde a custodia in Pathmo sua, ubi latitabat, a. 1521. transfundi cæptorum multisque vicibus, quod fatetur Simonius,

sed

(a) Conc. XIII, de Vita Lutheri. (b) Lib. II. cap. 23. Hist. Crit. V. T. p. 127. ex Versione Verfei,

sed illud quoque in malam partem interpretatur, recognitorum, tum particularium Voluminum, interque hæc cum primis Novi Testamenti ac Psalmorum revisio iterata ac integrorum Bibliorum prima alterave, ac tertia fortassis etiam paulo ante fata ejusdem editiones correctiores, quarum adhuc plures fuisse Krassius & Posseltus II. cc. cap. I. receperunt se demonstraturos, moram sufficientem ac necessarium tantæ rei spacium, & diuturnum laborem una cum aliis pluribus impensum ostendant ad oculum. Quibus addi merentur, quæ de ipsius Lutheri cura ac sollicitudine in translatione sua primum adornanda ac sensu Spiritus S. non temere & præcipitato labore, sed multa meditatione ac consideratione exprimendo scripta supersunt; Ubi supra Cap. I. §. II. memoratum est, sæpe per duas tres & quatuor hebdomadas unicosaltem vocabulo quarendo cum amicis insudatum fuisse, quæ omnia Mattheus sigillatim, ut partes fuerint distributæ, atque Lutherus veterem vulgatam, & novam suam traductionem Germanicam una cum fontibus, Philippus Melanchthon Græca, Cruciger Ebraica & Chaldaica, Bugenhagius Latina, Jonas, Auro-Gallus, Zieglerus etiam & Forsterus Rabbinica biblia in medium attulerint, ac suam quisque sententiam publice proposuerint, ostendentes, quomodo ea vel cum Grammatica conveniret, vel ex Textus serie fluere, vel denique (a) testimonio eruditorum confirmaretur, uberius recenset. Eant nunc calumniatores Lutheri diligentia, & deproperatam ejus fuisse translationem porro nugentur; nihil enim plus fidei obtinebunt inter gnaros Reformationis historiae, quam qui pari mendacio summa festinatione ac maximo metu Augustanam Confessionem fuisse conscriptam ad ejusdem quoque auctoritatem elevandam perhibuerunt, cum tam en ex quo confecta illa fuerat, sex integræ septimanæ ab XI. Maij, usque ad XXV. diem Junij ad recognitionem supersuerint, de quo B. Carpzovius in Isagoge Part. I. p. 105. & 121. amplius legi potest. Nihil igitur & hæc causam nostrorum Neo-Metaphrastarum jvabunt, recognitionem vero suscepisse Lutherum in laude: potius

G 3

quam

(a) Conf. D. J. H. Maji selectionum disert. de Scriptura S. diss. IV. p. 118. seqq.

quam vituperio ponendum esse, neminem sanæ mentis credo inficiaturum. De quo, ut & reliquis huc pertinentibus inferius §. 14. plura.

V. Ut aperta est hujus accusationis & licentiæ hinc pro retexenda Versione Lutheri sumtæ iniquitas, ita multo minus in ipsam Ecclesiam nostram æquos se præbent, quicumque sive abscondite sive patentius, nisi omnimoda indulgentia hujus translationis reformandæ concedatur, & a conatu isthoc, ne temere suscipiatur revocentur, authenticam ita reddi & declarari eandem cavillantur, de qua re nunc distincte differendum nobis erit. Aperte & sine tergiversatione, scilicet ut Vulgatæ Versionis auctoritati, quam fuisse authenticam declaratam in Concilio Tridentino Sess. IV. Decret. II. in vulgus notum est, eo quidem sensu ne quis rejicere illam quovis prætextu audeat vel præsumat, quomodocumque patrocinaretur, idem de nobis & nostra Lutheri Versione audacter affirmat Bellarminus. (a) quando, *Lutherani*, scribit, *volunt Solam Lutheri Versionem habendam esse authenticam, ut patet ex Decreto quodam Lipsiensi, cui Melancthon, Pomeranus, Majoralique permulti subscripserunt; de quo decreto vid. Staphilum in tertio Topico predicamento Lutherana Theologia.* Tertius idem, pæne sola verborum modestia majori usus, asseruit Godofr. Arnoldus. (b) Sic enim iste paulo ante Felgenhauerianum de Luthero judicium, quod illuminatis tanquam memorabile exposuit, ait: *Daher so gar k. in Götze aus dieser (Lutheri) Version zu machen/ daß vielmehr NB. alles mit Dancksagung anzunehmen ist/ was Gott andern für Licht und Weißheit in dieser Sache giebt.* Ex quibus verbis liquido apparet, nisi omnia novasque adeo etiam Versiones, quarum ipse quoque specimen dedisse supra dictum est existimari, serena fronte acceperimus, aut temerarios hujusmodi ausus hoc præsertim rerum statu dissuadeamus, persuadere sibi Arnoldum aliisque ex Lutheri translatione idolum quasi quoddam in Ecclesia nostra fabricari. Accedit denique præter alios & Trillerus, quando in præfatione Novo Testa-

(a) Tom. I. Centrov. de Verbo Dei. L. II. c. X. ab initio.

(b) P. II. R. & R. Hist. L. XVI. c. 9. §. 14. p. 160.

Testamento suo præfixa a. 3. sq. scribit : Eben darum streiters
 unsere Theologi hefftig wider die Papisten / wann diesel-
 bige ihre Versionem Latinam Vulgata[m] pro authentica halten/
 weil sie Hieronymus übersetzet / als wenn Hieronymus alles
 so genau getroffen / wie es billig hätte seyn sollen. Auf
 diese Version müssen die Mönche schwören im Pabsthum/
 daß sie darnach wollen lehren und dabey bleiben / welches
 denn Lutherus, da er noch ein Mönch war / auch gethan;
 dennoch aber ist er bey Erblickung eines Fehlers in seiner
 Übersetzung davon abgegangen — — — Was
 num Luthero frey gestanden / solches muß einem jeden Chri-
 sten / der sich seiner Seelen Seligkeit sorgfältig läffet an-
 gelegen seyn / noch frey stehen / und kan er meines Erach-
 tens solches nicht verschweigen / sondern muß es andern
 offenbahren &c. Non enim hæc alio spectant, (quod scopus
 hujus præfationis de novo conatu rationes reddituræ manifeste
 docet) quam ut ostendat, & nos si Versionum novarum pro-
 miscue in Vernacula evulgandarum non faciamus omnibus po-
 testatem aut studia hæc probemus, in eandem quoque superstitio-
 nem Pontificiam non posse non relabi, vel ipsius exemplo Lutheri
 explodendam.

VI. At vero in promptu quoque sunt, quæ adhæc non diffi-
 culter reponi possunt. Etenim ut Cardinale illud mendacium, sicut
 argute B. Scherzerus vocat, de Lipsiensi decreto prætermittamus,
 quod vel sola fides deterrimi, ceu B. Seckendorffius eum appellat,
 transfugæ sive Apostatæ Frid. Staphyli, Eob. Hessi generi, dudum
 decocta demonstrat, norunt sane ceteri, quemadmodum Ponti-
 ficiorum authenticam vulgatæ nondum emendatæ adsignantium,
 audacia ac temeritas a nostris constanter fuerit impugnata, non
 tantum eo nomine, quod, si authentici Vocabulum pro primigenia
 Scriptura accipiatur, apertam contradictionem contineat,
 quando Versio aliqua authentica dicitur; verum etiam, si de ex-
 emplari, adeoque Versione cum Originali, ut vocant, exacte per
 omnia congruente intelligatur, non ignorare possunt, præter er-
 rores

rores Vulgatæ bello Papali satis comprobatos, & ab ipsis Pontificiis postmodum etiam observatos, inter alia cōmuni consensu nostrates affirmare, nullam extare Versionem, inter omnes ab omni ævo confectas, ab omni labe penitus immunem, id quod singulari quoque Dei consilio fontibus majestatem & auctoritatem illibatam conservare volentis, atque per canales ad istorum latices deducendis sincerius divinissimæ aquæ pergustandæ gratia, adscribunt. Unde etiam inter stolidi numerasse eos constat postulata, quando ante annos non ita multos Hakius quidam Jesuita Borusius ut Versionem authenticam soli Lutherani ostenderent, exegerat, veluti in examine B. Melch. Zeidleri ac B. Joh. Guil. Bajeri dicti scrutatoris videri licet, quorum hic breviter, & ut solet nervose *Lutheranorum hanc esse norit Jesuita*, inquit, *sententiam, quod nulla Versio humano studio consignata sit authentica, quatenus authenticum esse idem est, atque ex se facere fidem, ut a nullo rejici vel in questionem vocari debeat.* (a) Et jam olim in Oratione de studio linguarum habita Phil. Melanchthon: *Germanice Propheta nunc a Luthero multo felicius redditi sunt: Has Interpretationes & ipse lego, & ut assidue legat populus opto. Interea tamen in Scholis fontes noti sint. Necessè est igitur eruditiores, & quos Ecclesia vult custodes esse ac interpretes sacrorum Codicum, nosse linguam Hebræam, ut certum sit, Interpretationes congruere cum fontibus.* Deinde nullatam felix Interpretatio erit unquam, ut non aliqua occurrant sphalmata, & in locis recte conversis, tamen multum lucis adfert collatio. (b) Hoc ipso profecto quicquid de authentia Versionis nostræ suspicacibus in mentem venire possit, nullo negotio refellitur, sive Pontificii sint, sive alio nomine appellari malint, sive nullo. Quod si vero protestationem facto contrariam esse, quo tendere videntur Arnoldi & Trilleri objectiones, excipiant, norint sane, non videri nobis consultum novas in Ecclesiam introducere Versiones non eo nomine eave de causa, quod Lutheri translatio, cujus usus in Ecclesia publicus viget, omni castigatione & emendatione sit superi-

(a) In Scrutinio Scrutatoris §. 23.
S. Script. prim. præcept. p. 33. seqq.

(b) Conf. & B. Franzius de Interpr.

superior, atque ad amissim cum fontibus ubique concordet, uti Censuræ etiam publicæ condocerant, sed quod superflua isthæc & periculosa, atque hac præsertim tempestate turbida summopere noxia Ecclesiæ nobis videatur ejusmodi suscepta opera; Inprimis vero, si arbitrato quisque suo ad eam se accingat, atque manifestus, verbis hic revera factis adversantibus, hujus thesauri contentus ex omni parte appareat, quod cum e præcedenti capite clare pateat, pluribus repetere & explicare nihil opus est. Proinde licet parem Versioni nostræ cum textu Hebræo aut Græco auctoritatem non tribuamus, ita enim & ipse Lutherus fieri noluit, ejus tamen, tanquam fidelis interpretis (a) (*der seine Wort alle auf die Geld-Wage gelegt/ und mit allem Fleiß und Treuen verdeutschet/ auch gelahrter Leute genug/ dabey gewesen*) (b) testimonio & opera præ ceteris accurata uti non veremur, ministerium ejusdem non magisterium & adamantes & grato animo acceptantes, nec libertati censendi, sed licentiæ & petulantia hominum imprudentiorum ac de Ecclesiæ infirmorumq; salute parum curiosorum (c) renitentes & contraeuntes. Rectissime B. Scherzerus: *Lutheri Versionis ingenuitatem (ex collatione cum fontibus inmotescentem) in progressu videbimus. Uti cum non habemus pro infallibili, ita Deum admiranda in illum dona contulisse ne ipsa quidem calumnia negare ausit*, citatque Wittakerum, qui Tr. de Pontifice R. Lutherum hominem Spiritu Prophetico & dono interpretandi admirabili præditum nominet. Si qui vero in Panegyricis forte Orationibus, aut cum aliis Versionibus nostram comparando plus justæ videantur eidem tribuisse laudis, excusandi illi potius sunt, quam adstrictiori sensu intelligendi, multo minus novis speciminibus errorum errores isti confutandi. In summa ut complectar omnia: Non quaeritur, utrum authentica sit Lutheri Versio aut a nostris habeatur, nec ne; illud enim falsissimum est, & per criminationem Ecclesiæ nostræ imputari tum experientia tum doctrina communis edocent;

(a) Vid. Franzius l. c. pag. 35. & Epist. de Interpretatione Tom. V. Jen. sæpius laudata. (b) Ut ipse loquitur præfat. in Psalmos. (c) Anticalv. Colleg. L. de script. p. 52.

Utrum autem, quod authenticæ hujus translationis decedit, nova
 Versione unius etiam hominis, multo magis quam Lutherus sue-
 rat cum Synedrio suo lapsibus expositi, & præjudiciis insuper exi-
 tiosis occæcati, Ecclesiæ possit consuli, atque hinc temere hu-
 jusmodi labores vulgari, aut si vulgati sint approbari & laudari
 debeant, illud est in quo controversiæ cardo vertitur.

VII. Interim non posse tamen nos inficias ire, potro objicit
 Trillerus, nævis & erratis in. Versione scripturæ obviis non carere
 Lutheri labores, quæ examinanda & emendanda utique sint, præ-
 fertim, si in Ecclesia falsa ibi etiam errores defendantur, nec per
 conscientiam posse reticeri, si tales observentur, aut deprehen-
 dantur, cum primis quando quis, quo ipse Rectoratu Ilfeldensi
 commissio, obstrictus fuerit, ad id jurejurandi obligatus sit vinculo.
 Verba ejus notabiliora cit. præf. a3. & 4. sunt: **Es werde nun
 angenommen oder nicht / so hat er doch gethan / was er
 mit gutem Gewissen hat thun müssen** (loquitur deliberate
 a versione recepta discedendi imo eam innovandi, sicut Lutherus
 Vulgarum deseruerit) **und ohne Verlesung eines guten Ge-
 wissen nicht unterlassen können.** Da ich nun An. 95. des
 vorigen Sæculi bey Antrittung des Rectorats in Ilfeld
 mit einem körperlichen Eyd mich verbinden musste / daß
 in Theologicis alles genau nach der Schrift wolte meiner
 anvertrauten Jugend beybringen / und vorherwo wol exa-
 miiren / hab ich nicht anders gekunnt / als die Schrift
 genau zu unteruchen / da ich dann angesehein und hand-
 greifflich wahrgenommen / wie zum öfftern die Uebersetzung
 von dem Grund-Text abgewichen / und daß daher Mey-
 nungen eingeschlichen / die man zwar in unserer Kirchen
 wyfferigt vertheidiget / dennoch aber nach dem Grund-
 Text der Heil. Schrift keinen Grund haben. Ad quæ ro-
 boranda locum Joh. VII. 38. Ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ κατ'ὸς εἶπεν ἡ
 γογγύη, ποταμοὶ ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ ρέουσιν ὕδατ' ζωῆς,
 adducit & exempli manifestissimi loco traductionem Lutheri mi-
 nus rectam vehementer urget, cætera vero aliunde excerpta tan-
 tum

tum summatim repetit. Verum ad hæc quoque non deest responsio dilucida & ut arbitror, solida. Nam I. quotquot Trillerus errores Lutheri Interpretis sive allegando sive ablegando in medium affert & exaggerat, haud equidem puto ita apertos esse & in aprico apud omnes positos, ut res jam omnis sit quasi transacta. Quæ enim sive Waltherus, sive Raithius, sive Tarnovius, Franzius item & Saubertus ac Dn. Franckius, quibus & Geierum, Schmidium atque Carpzovium aliosque B. B. Theologos addere poterimus, notarunt loca, ita fere comparata sunt, ut, sicubi vel dubitarunt illi vel Lutherum hallucinatum fuisse modestissime monuerunt, contra plerumque pro Luthero vindicias alii paraverint atque a mendis præsertim crassioribus impactis liberum pronunciaverint non minori industria, quod Trillerum experientia & Literaria scriptorum Sacrorum Historia edocebit, quorum censum agere non vacat. De erratis itaque, rem ipsam ac sensum attinentibus, (typographica enim & similia sphalmata non sunt hujus loci atque instituti) cum sub judice quodammodo lis hæreat, mollius aliquantisper sentiendum atque loquendum fuerat. Faciamus autem II. superesse in translatione nostra id genus nonnulla, ubi sc. a fontibus verso alicubi discrepet, sicuti nemo nostrum diffitebitur, amplius talia ne sint ac tanta dispiciendum jam erit, ut ne fidei ac morum integritati inde periculum suboriatur vereri necesse hebeamus, ceu quidem verbis satis duris subinnuere Trillerus videtur, quando inquit: **Democh aber / da man nach seiner Zeit befunden / daß hin- und wieder es nicht ist / wie es nach dem Grund-Text seyn sollte / so muß ein jeglicher recht-gläubiger Christ / nicht so sehr an der Übersetzung Lutheri kleben / wenn er mit Gründen überführet / daß es nach dem Grund-Text müßte anderst heraus kommen. Bevorab da in den vornehmsten Stücken / NB. Woraus der Seelen Seligkeit beruhet NB. oft ein gefährlicher Irrthum sich bei vor thut.** (A) Illud enim si foret, adeo sane necessaria esset emendatio & correctio tam mature suscipienda.

H 2

(a) Vid. Ejus Præf. 2. 3.

da, ut ne per momentum quidem tolerari illæsa conscientia a quoquam possent. Atenim absit longissime, ut de optimo Luthero tantis meritis pro veritate cœlesti insigni ac Versione ejus germ. integris jam pæne seculis recepta, usuque tam illustri & salutari comprobata id temere affirmemus. Obstrictus potius per omnem religionem erit Trillerus, ut, si Vir est ac vitali aura adhuc fruitur, nominatim isthæc recenscat ac indiget, criminacionis alioqui nefandæ & offendiculorum plenissimæ gravissimam aliquando summo Numini redditurus rationem. Satius fuisset, si ad Dominum Franckium non semel provocans ejusque verba repetens ad pag. quoque 476. seq. respexisset, ubi quod diversa sint, **daß eine Sache an und vor sich selbst wahr sey/ oder zum wenigsten nicht wider die Lehre der Gottseligkeit streite/ und daß sie an diesen und jenen Ort gesagt werde/** recte docetur & cum eo loco tum allibi nihil in versione Lutheri, quod contra typum sanioris Doctrinæ pugnet reperiri affirmatur, quod etiam a Viro Analogiæ fidei ad invidiam quoque adversariorum tenaci, (vid. supra Cap. II. §. 3.) metuendum non erat, ut Div. Providentiæ mira a B.B. quoque Theologis in hoc totoque Reformationis negotio observata taceam. (a) Quam illaudabile itaque hoc est & indignum factum, tam exigui planemomenti mihi visum, quod Exempli loco III. velut in proscenium attulit ex Joh. VII. 38. quasi grande interpretis peccatum; siquidem neque fidei neque moribus periculum inde exiturum timendum est. Sed nec error a Luthero optimo ibid. commissus; Sive enim ad præcedens comma Participium *πιστεύων* retrahas, quod Articulus præfixus prohibere videtur & omnium Codd. consensus, denique instar omnium Oxoniensis editio testatur; sive, perinde ut Lutherus, cum sequentibus connectas, nihil tamen, quod ad rem ipsam, discriminis intercedit, quandoquidem utrobique ad fidem in se collocandam Judæos invitavit Christus occasione ex festivitibus scenopegiæ, (vid. v. 2.) accepta. Imo non periculum modo inde

(a) Leg. Joh. Conr. Danahaueri Memoria Thymasandri Lutheri renovata Argent. 1661.

inde metuendum est nullum salutis mortalium perniciosum, ut turpiter se dederit etiam censor, & carpendo præstantissimam Lutheri versionem Idiotismorum linguæ in Novo Testamento usitatae ex Hebraïsmis aliquid indolis passim trahentis ignorantiam prodiderit putidam, quando Nominativo separatim primum posito se offensum ait, cum tamen casus obliqui frequentissime in V. & N. T. per Pronomina sequentia definiuntur aut determinentur, in explicatione & ad casum præcedentem rectam applicatione, quem respiciunt unice, plane omittenda, sicut ex Celebr. Dni Danzii Interprete §. XIX. 2. atque B. Glassii Grammat. S. de Nomine, Can. 28. & Pron. Can. 25. videre licet, ubi etiam e N. T. exemplis Matth. XII. 36. Act. VII. 40. Apoc. II. 26. & VI. 8. ut Hebraïca innumera omittam, id illustratum invenies, ut adeo, si latine reddas verba controversa: Ex credentis in me, ut Scriptura dixit, ventre flumina fluent aquæ vivæ, (quem sensum & verba Lutheri habent;) res omnis confecta sit. Qui denique supersunt moti a Trillero serupuli, partim consuetudine tum Christi tum Apostolorum e Vet. Testam., si modo ad singularem locum hic respiciatur, non verbotim, sed qua sententiam saltem loca sæpe allegantium aut plura etiam, qualia hic occurrunt Deut. XXIX. 12. & XXI. &c. conjungentium, partim & relatorum natura, sitis & meriti Christi spiritualem sitim explentis, nullo negotio solvantur & e medio tolluntur. Tandem verò IV. quicquid sit de sphaematurn Hermenevticorum in Bibliis nostris Germ. numero, veritate ac momento, consequentia tamen & quod ex Lutheri hallucinationibus inferitur, vacillat. Etenim correctione necessaria qualicunque ad certum emendationis modum non rite colligitur, quippe quod Experientia non modo quotidiana docet, sed etiam Trillero Scholæ Rectori notissimum esse putaverim, utpote qui, si ex puerorum in Scholis, uti notum est, commissis erroribus & eorum corrigendorum ratione argumentari quis velit, non modo necesse esse, ut quam diligentissime notentur nævi quasi obelo, aut lima inducta poliantur exercitia latinæ, sed, ut refingantur penitus, hæc hunc sibi laborem imponi, consequentiam negando, haud patietur,

tietur, sicubi vero nova plane elaboratione opus sit, ubique omnia solœcismis grandibus scatere ipse fassus fuerit. Ad hunc ego modum, si & Lutheri Metaphrastæ, interdum etiam, ubi res postulat, paraphrastæ laboribus limam adhibere velint, vel superius adductis id commonstrantibus exemplis, non prohibebuntur, qui acutius aliquid perspexisse se putant, modo, quod iterum monemus, modeste & circumspecte id fiat, ex quorundam autem sententia alia quoque quam germ. lingua; At vero ut de novo verso integra concinnetur, sicuti ratiocinatur Trillerus, (a) nihil opus est, nisi adeo refertam esse Lutheri translationem noxiis & perniciosis erratis, ut nisi totius operis innovatione & retexta quasi Penepolæ tela medicina afferri non possit, reapse comprobare aut tacite asseverare velit, quod quam sit a vero alienissimum & offensionum exitialium apud imperitos certissima materia prudentiores intelligunt. Quodsi vero alium eluctandi modum ad conscientiam suam pacandam se nescire profiteatur de tutiori via inunda mecum Cap. IV. dispiciat, aut saltem, si quæ monstrata sit, quod sapientis est hominis, non aspernetur gratusque interim ea quæ in Ecclesiis nostris per DEI gratiam indulgetur, libertate, tempestivâ, qua nostra tempestate præcipue opus est, modestiâ, fruatur. Verbum non addimus, cum ex superiori Capite reliqua facilerepeti & ad præsens negotium applicari queant.

VIII. Atque hinc etiam patebit non minus, ut arbitror, dilucide, quam inique ac præter jus & fas in Versione nova a se procurata occupatus Trillerus novo quasi Argumento ad laudatissimas B. Welleri, Calovii ac Recentiores D. Diecmanni ac Prettenii operas in Bibl. Luth. edendis & emendandis impensas provocet, quasi viam quam & ipse calcarit, præiverint, verbis ex observationibus itidem Dn. Franckii sumtis & in rem suam conversis. Tantum enim abest horum institutum a nova translatione producenda, ut passim istud potius dissvaserint atq; Dn. Prettenius explicite id monuerit, daß man sich an den Essentialibus der corrigirten Dolmetschung des Herrn Lutheri keinesweges fürwärtiger

(a) Vid. præfat. N. T. ab inît.

wihtiger Weise vergrieffen / NB. aufer demjenigen / was
 allbereit andere hochgelehrte Theologen und zwar nicht
 wider des hocherleuchteten Lehrers willen in ihren
 Schriften hin und her angemercket haben / da gleichwol /
 so viel immer möglich gewesen / die Autorität der von dem
 Seel. Manne selbst / und andere berühmteste Theologen
 corrigirten Übersetzung allezeit zum fleißigsten beobachtet
 worden. De altero vero, nempe Dn. Diecmano, & industria in
 Bibl. Staden. ed. ut vocantur, collocata itidem constat provide sa-
 tis atque modeste, ne qua Lutheri Auctoritatem violaret aut plus
 æquo sibi sumisse videretur processisse; unde in præfatione ad
 Bibliam inora nihil dubitavit scribere: **Dahero ob es wol an
 Borrath solcher Wörter / dienach dem Grundtere genauer
 hätten können gegeben werden / nichtermangelt / sich auch
 wol bißweilen mit geringer Müh einen oder den andern
 Spruch hätte helfen lassen / so hat man es doch zu thun
 Bedencken getragen / damit man nicht von der einmal
 genommenen Absicht in Lutheri Bibeln außer den Exem-
 plarien vor sich nichts zu ändern abwickele.** quæ verba &
 ipse Trillerus allegat, exinde vero, ut toti quasi cœlo horum lau-
 data dignissima conamina a suis distent intelligere debuerat. Imo
 si horum Exemplum codices Biblicos emaculando atque intra
 eosdem limites decurrendo imitari maluisset, aut in singularium
 locorum illustratione, uti cœperat, substituisset, esset fortassis, quod
 verosimilius hinc colligi & quasi color quidem istiusmodi institu-
 to induci potuisset, salvo rectius sentientium examine; at de diversis
 diversimode judicare, quis prohibebit? nisi qui novam editionis
 versionis antiquæ & recognitæ cum versione nova turpiter con-
 fundat.

IX. Superfunt autem & alia quædam, quæ alienis quidem
 verbis, mente tamen difformi, partim & suis, pro cœpto suo in me-
 dium attulit Trillerus, quando ad Lutheri ipsiusmet dicta, quæ
 literis de interpretatione Scripturæ non procul initio leguntur,
 quibusve. Megaländer corrigendæ translationis suæ omnibus fe-

cisse

cisse potestatem perhibet & porro etiam ad Michaëlem Waltherum consentientem provocat, atque hinc neque sibi eandem facultatem esse denegandam concludit; Lutero denique volenti injuriam non inferri eo modo neque Auctoritatem illius immi-
 nuï arbitratur, utpote qui ipse asseruerit: **Ob man mich mü-
 ste angreifen und tabeln / Der ich zuweilen in der Dol-
 metschung gefehlet hätte / das will ich zu Danck anneh-
 men / denn wie oft Hieronymus gefehlet?** Fallitur autem &
 hoc ratiocinio prioribus haud impari Vir Bonus, ab emenda-
 tione scilicet utcumque libera ad novam versionem de integro ordien-
 dam atque componendam, quocumque etiam modo fiat & quo-
 cumque etiam tempore inferens, & quæ de se ipso quam modestissi-
 me pro humilitate sua dixerat Luterus, quemadmodum & de no-
 mine suo non usurpando recte alias senserat, ad licentiam suam
 applicat infucandam, omisis, quæ idem Luterus (a) de Sciolis
 (Meister Klügling) addidit, Germanorum adagiis in suos ac Hiero-
 nympi labores Biblicos convenientibus, ibidem illustrata ampli-
 us. Multo autem magis falli Trillerum apparet, ubi quod de labore
 privato quondam Lutheri studio (in Pathmo enim sua eum exorsus
 est) suscepto non penitus quidem immutando, castigando tamen,
 decenter scriptum est, fortasse occurrit, ad hunc eundem thesau-
 rum publico consensu jamdudum a tota Ecclesia receptum serva-
 tumque atque usu adhuc continuo comprobatum accommodat
 idemque in præsentiarum sibi licere, dummodo lubuerit, in eodem
 transformando existimat, quod olim data etiam a Lutero venia
 licuisse videtur, ubi nec confusionis neque turbarum neque alte-
 rius incommodi metus vix quinquam occupare poterat. Qui
 rem altius & attentius considerarunt proportionem quandam ver-
 sionis nostræ in Ecclesia constanter usurpatæ cum publicis confes-
 sionibus seu formulis consensus in Doctrina Librisque Symbolicis
 hac saltem in parte observari arbitrantur; In quæ non omnia
 omnibus licere forte sequenti Capite ad præsens negotium hæc ap-
 plicantes annotabimus, hoc interim loco ne ipsi quidem Lutero,
 postquam

(a) Tom. V. cir. fol. 140. B. med.

postquam ejus interpretatio inter publicos Ecclesiæ thesauros est reposita, id juris esse, omnimodam immutationem, sua solius auctoritate, si fors ita ferret, vel substituere vel aliis indulgere posset, intrepide affirmamus; sicuti Phil. Melanchthoni, utat Aug. Conf. Scriptori, postquam ea Confessio omnium facta & totius Ecclesiæ consensu probata erat, vel verbulum postea mutasse male cessit, a qua licet hujus versionis rationes etiam discrepent, tamen, quod ad publicum Ecclesiæ usum & approbationem attinet limitatam quamvis, primo Auctori, multo minus aliorum libidini mutationem hujusmodi scripti non statim concedi debere a simili firmiter colligitur. Ita C. E. Trilleri rationibus arbitramur esse satisfactum.

X. Quo facto Joh. Henr. Reizii Argumentis, quibus ille se passus est ad eundem lapidem velendum induci sed paucioribus & maxima ex parte quoque levioribus occurrendum scrupulique ab eo projecti e via removendi sunt. In his præter consilia amicorum eorumque instinctum atque otium quoque sibi datum, nihil momenti aut certe non sufficiens pondus in tanto negotio habentia, duas præsertim ratiunculas observavi quibus nititur, quarum altera a præstantissimorum (Der besten) Theologorum voto, quo plurimæ ut exteat translationes Scripturæ expetierunt, atque adeo hominum Auctoritate ac suasionem, altera vero a versionis Lutheranae, (hanc enim solam prope nominat Reizius,) fortassis & aliarum ut Junio-Tremelliana ac Bezae Latinarum nævo communi quo laborent, quando a verbis ac phrasibus linguarum primigeniarum longe nimis recesserint, petitur, cui vitio corrigendo votisque Theologorum explendis ipse adeo operam suam pro virium ratione ac modulo impendere voluerit. Has proinde sub examen pariter revocare nostrarum erit partium. Tertia enim, quam obscurius proposuit, & in qua quid arcani lateat non nisi hariolari possumus sic: *Das einige vom Lauff der Gottseligkeit ablauffende oder sonst unfer guten Schein und mit seinen Reden einhergehende irrige Menschen / an dem / was sich auch zu Zeiten der Apostel eingefun-*

gefunden und entdecket worden / bey dieser Version etwan
 heiterer erkennen und unterscheiden möchten / nisi mentem
 suam clarius explicuerit, attingi, ne cum larvis pugnare videa-
 mur, vix potest. Quodsi vero, uti non ab re conjicimus, ad
 incrustandam de justificatione (non per imputatam Christi justici-
 am, sed cum sanctificatione confundenda) nostrorum fanatico-
 rum doctrinam hæc spectent, clam & per cuniculos Versione eo
 quoque destinata, multo justiores nobis contra has machinati-
 ones existent ex eo ipso causæ: ceterum ad Cap. II. §. L. B.
 remittendus erit.

XI. Quod igitur ad consensum & consilium Theologorum
 excellentissimorum de multiplicandis Versionibus, atti-
 net, postquam inter hos solum Joh. Cocceium in cujus
 discipulorum scholis ipse quoque Reizius formatus est,
 allegavit, mirum non erit civi suo tantum detulisse honoris Rei-
 zium, cum & in aliis atque primo statim de prudentia Ecclesiastica
 scripto ejusque appendice illius de Chiliafino sententiæ accessisse
 videatur. Multo minus est, cur Coccejo viro ceteroquin erudi-
 tissimo ingeniosissimoque id proficuum Ecclesiæ & salutare visum
 miremur, quippe quem non modo plures scripturæ Versiones ut
 evulgarentur optasse credimus; sed etiam, qui tamen haud du-
 bie hujus quoque voti fons & scaturigo fuit, verba S. Scripturæ
 id omne significare ex intentione Spiritus S. contra Spiritus S.
 Doctrinam I. Cor. XIV. 6. seqq. ac certitudinem verbi Prophe-
 tici hoc pacto minime certi II. Petr. I. 19. aliasque rationes gra-
 vissimas docuisse constat. Dubitari tamen fortassis etiam
 de ea Cocceji mente, quam Reizius se putat affectum, porro
 possit, si verba ipsa l. c. (a) recte expendamus. Nam quan-
 do per *equivocam Ecclesiam ad puriorem pleniorumque intellectum*
adjuvare non tantum licitum esse, sed & debitum eorum, qui-
bus hoc donum concessum est, sive ut confirmet ea, que bene
exposita sunt, sive ut defectus & aberrationes corrigant, scribit
 non

(a) Summa Theolog. ex Script. reper. T. VI. Opp. Coccej, Ed. Ff. c. VI,
 §. 70. 71. 199.

non patet satis clare, utrum novas Versiones commendet, nec ne, cum idem alia ratione fieri quoque possit, et quando addit *multorum in hoc incumbendum laborem duo insignia bona præstare Ecclesia, tollere nempe I. securitatem acquiescere volentium unius hominis sensibus, & cogere eos, qui opportunitatem discendi habent, ipsos fontes addiscere, aut saltem sæpius inspicere. II. tollere dubitationem de iis verbis, in quibus fundamentum & plurime Veritates divina continentur, an illa scilicet in fontibus ita reperiantur, cum ea verba ab omnibus fontium peritis eodem modo vertantur, qui tamen non ex pacto idem dicunt, atque his porro post commonefactionem omnium interpretum, ne temere aut mala conscientia aliquid reddant præter sententiam verbi Dei, neu verba detorqueant, evacuent, exiniant, & ad docendum inutilia faciant, neque etiam aliis imperent, ut suos sequantur conceptus, &c adjicit: Nulla igitur unquam Versio ab hominibus facta habenda est authentica (quod Pontificii arrogant Vulgatæ Latine) & qua non sit obnoxia examini, quem admodum omnis expositio; Videtur utique hæc omnia Pontificiorum pro authentia Vulgatæ pugnantium erroribus opponere, idemque porro innui verosimile est, quando & §. 74. Versionis ab Ecclesia auctoritate, qua scilicet propter varias lectiones ex sententia Pontificiorum opus sit, mentio injicitur. Quomodo cunque vero res sit, si vel maxime Versionum concinnandarum veniam omnibus indulgeat Cocceus verbis, satis profecto, ut solet, obscuris, non tamen ejus unius sententia regula esse poterit, cui calculum suum adjicere nos oporteat, tanto minus quanto acrius ex ipsis Reformatis plerique Coccejo adversis nominibus ac scriptis contradicunt, cujus adeo sententia testimonio & auctoritate Reizius in re tanti momenti parum proficere possit; quanquam neque illud prætermittendum sit, linguam Vernaculam quoque, an alias eruditis familiariores, Latinam præsertim, quæ eruditorum vulgo Mercurius audit, Cocceus intelligat incertum esse; ubi si prius in mente Viro ingenio subtiliore pollenti fuit ad præsens negotium parum faceret, quod si vero ad alterum*

alterum respexit Ecclesiae illa privati hominis opinio universae
omnium denique rectius sentientium sententiae nihil aut parum
obesse; tantum abesse, ut Reizianum institutum juvare posset,
quem insuper sententiam Dei in interpretatione sua temere & mala
fortassis conscientia pervertere interdum voluisse, quod culpavit
antea Coccejus, supra notavimus non contemnendis indicijs pro-
bari posse.

XII. Quare & nos misso leviori isthoc Argumento, de altero
ponderosiori nunc ex ordine solliciti erimus, & quid roboris ei-
dem insit, inquiremus, quando sc. Spiritus Sancti, quibus in
fonte usus est, verba, constructiones & loquendi formas (λεξι-
ταια atq; φερασι) ad verbum sibi exprimenda esse, confirmatus
aliorum in eadem sententia calculis existimavit, eoq; Lutherum liberi-
us agentem & paraphraetae saepius munia sibi sumentem plus justo
sibi indulgisse perhibuit, atque hinc denique illum utpote linguae
germanicae genium, nimio neque laudabili, ut putat, studio in ver-
sione sua consecretantem, fortassis & alios quoque Luthero non dis-
similes, credit castigandos esse. Huc nempe spectant, quae (a)
ex Antonio Borremansio in Germanicum conversa leguntur ver-
ba: Darum werden solche Uebersetzungen billig gut geacht-
et / die eben dieselbige Red: Arten und Worte behalten/
die der Heil. Geist gebraucht / und so viel moeglich von
Wort zu Wort uebersetzen / weil wir keine schoenere noch
bedeutendere erfinden koennen / ob sie wol zuweilen unsern
Ohren etwas hart und ungewoehnlich lauten moechten / in-
dem wir deren Zierlichkeit nicht verstehen / und der Sprach-
des Heil. Geistes wenig kundig seyn. Ad quae verba & Anglo-
rum Theologorum Junii ac Tremelli ut & Bezae versiones La-
tinas, quod a formulis loquendi Scripturae S. longius re-
cesserint, culpantium adjicit & pro sua excusatione alia plura, Po-
lani inprimis consensum, (de quo Cap. I.) in medium affert. Sed
neque ad haec deest responsio. Nam si auctores praerceptionum de
Interpretatione & transferendorum e diversis linguis in alias scri-
ptorum

(a) Praef. pag. 2.

priorum opera rite suscipienda consulamus regulam vel primam,
 aut inter primas potiore ac præcipuam reperiemus, qua, ut
 indoles cujusque linguæ & idiomatis probe observetur & cum
 Idiotis suis cuique linguæ propriis sollicitè & sedulo commutetur,
 salva utrinque sententia seu scriptoris sensu, jubemur, ita qui-
 dem, ut, ne quis hujusmodi laborem temere aggrediatur, nisi
 exactè utriusque linguæ genium calleat, illicommonescant omnes.
 Quæ res rationali cujusque dictamini & linguarum longe diver-
 sissimarum naturæ convenientissima omnium prope consensione
 adeo comprobata est, ut, sicubi e. g. transfundi aliorum meditationes
 vel transfusas esse videant aut legant, de nulla alia re conqueri
 sæpius audias lectores linguarum gnaros, quam de incuria &
 interpretum genium utriusque gentis ignorantium inhabilitate,
 qua factum, ut Latinis Gallicis &c. servatis imperite, men-
 tem auctoris primi obscuraverint potius quam declaraverint. Sci-
 licet non idem semper literæ sensus qui sonus est, & prout mores
 atque temperamenta populorum diversa, ita cuique etiam genti sua lo-
 quendi ratio quasi propria deprehenditur, quæ si non dextre satis ad-
 nos tram consuetudinè loquendi ac sermonis Vernaculi indolem pru-
 denter attemperetur, Orationè summæ caligini involvit insignis dis-
 crepantia, tantoque magis intellectu difficilem reddit, aut errandi
 prorsus materiam subministrat, quo longius gentis alicujus lingua
 imo etiam gens ipsa, sicuti Græcæ & Orientales omnes, a nobis
 toto quasi cælo distant, quod ipsum porro vel solo Idiotismorum vo-
 cabulo clarissime doceri arbitror, ut mirari fati non possim, qui
 factum, ut in aliam pertrahi sententiam nonnulli potuerint, nisi
 fortassis, quo mihi tendere Reizii consilium videtur, in *Scripturis S.*
 ut P. D. Hueticus (a) loquitur, & *verborum ordinem mysterium*
esse, atque hinc, ut quoquo modo illud fervetur, verbum verbo enun-
 ciandum censeatur. Ubi tamen contrà id potius, quicquid alii sen-
 tiant, observandum existimamus, necesse esse, ut in exploranda per-
 noscendaque divinæ mentis sententiæ ad salutem æternam no-
 bis patefacta, & hominibus Vernaculæ suæ tantum gnaris propo-
 nenda

(a) De Interpret. L. X. de opt. gen. interpr. p. 22.

nenda, omnium studiosissime obscuritas evitetur, ea vero cum non nisi indole cujusque linguæ recte expressa declinari possit, tanto accuratius genium Vernaculæ cujusque gentis exprimendum esse, mysteriorum, si quæ sunt, altius latentium, eorum studiis, quibus eo penetrare facultas data est, relictis, quorum non tantum officium id exigeret, sed & conscientia quemque etiam sua urgebit, ut suo deinde quæque loco sive publice ex suggestu, sive etiam privatis colloquiis explicent. Ita nimirum arcanorum aut Emphasisum vis rectius, quibus talia cognoscere licuerit, aut lubuerit, commonstrari poterit, ut perspicuitati tamen sermonis & sensus in interpretatione simplici, seu translatione in aliam linguam, qui scopus est cujusque lectoris primarius, in Scripturæ vero lectione cunctis necessarius, nihil debeat, præsertim cum a Versione etiam præstantissima ad ipsos tandem fontes, quando res ita tulerit, recurrendum sit: Sed ne ex nostro hæc ingenio saltim profluxisse quis autemet, audiamus & alios pro eadem Veritate atque interpretandi Scripturam salutari lege testes. In his primum nomino Dn. Joh. Fechtium (a) ita scribentem: *Quaquam simpliciter Scriptura semper imitanda est, verba tamen Scriptura perpetuo retineri, si sensui in hæc aemus, qui Scriptura anima est, non est necesse, imo ne quidem possibile. Cum Hebraice Græceque locuti sint sancti Dei homines, ridiculum foret verba verbis reddi, quod ex magna superstitione in bibliis suis Germanicis fecere Judæi. Cum igitur in nostris linguis sensus representandus sit, variis id locutionibus & circumscriptiõibus fieri posse, imo debere sine ullo simplicitatis scripturariæ detrimento, ultra intelligitur. Ut tamen interea nequaquam eorum approbamus morem, qui ut emphasis ex Originario textu felicium representent Lutheri Versionem ubiq; μετὰ πολλῶν παραστάσις castigant carpunt, quare nihil deterius, nihil ad offensionem pronius est. Si vero forte displiceat testis, ex consuetudine nostrorum novatorum πρὸς πολυλίαν, audiant porro Dn. Frankium & ipsum aliquandiu, sed modestius in isto aut saltem negotio haud dissimili occupatum.* Ita

(a) Disp. de præcip. Orator. Eccles. Virrut. Aphor. 12. p. 29.

Ita vero ille, postquam multa satis de Lutheri Versionis laudibus & stylo significantissimo verissima (den gefaßten Verstand des Grund-Textes in seinen deutlichen, verständlichen und zugleich wol- klingenden und nachdrücklichen Teutschen Worten auszudrücken / und also denen Teutschen eine solche Teutsche Bibel vorzulegen / welche sie nach ihrer gewöhnlichen Teutschen Redens-Art einfältiglich vernehmen und fassen könnten) differuisset, & singulares ad interpretandum dotes Luthero ad eum laborem concessas (Θεία τι) prædicasset, universè tandem de Metaphrastarum munere sequentem in modum eleganter loquitur: (a) Denn es nicht genug ist / daß etwas nach dem Grund-Text eigentlicher ausgedrückt sey / sondern es muß auch denen Teutschen / und sonderlich denen Einfältigen und Ungelehrten also die göttliche Wahrheit fürgeleget werden / daß ihnen die Sprache nicht fremd oder unverständlich sey / sondern es gleich fassen und begreifen / wann sie es lesen. Weil nun auch in diesem Stück Lutheri Version für allen andern Teutschen Bibeln wol und nützlich zu gebrauchen &c. Ad demus et tertium minime omnium suspectum, Johannem np. Clericum, (b) cuius inter alia hæc notari merentur verba: *Quandoquidem, qui loquuntur, eo animo certa proferunt vocabula certave oratione utuntur, ut ab audientibus intelligantur, at in iis eosdem quos in se sentiunt motus atq. affectus animi excitent; Interpretari aliena verba, si plenam significationem vocis attendamus, dicuntur, qui alia lingua ita ea expriment, ut qui interpretem loquentem audiunt, idem prorsus cogitent atque eodem ordine & modo, quod eos qui primi locuti sunt, cogitare volunt. Si lingua æque omnes copiose, & vocabulis plane & per omnia ἰσοδυναμοῖς essent instructa, verbum verbo, & loquutio loquutione reddi possint, adeoque simplicissima tantum translatione opus essent. Sed cum lingua ita sibi invicem ἐκ παρ᾽ ἀλλήλων non respondeant,*

pluri-
 (a) Observ. Bibl. vindic. M. Majo. p. 460. sq. (b) Dissert. II. de Optimo Genere Interpretum Script. Comment. in Genes. præf. §. II. & III.

Plurima paucioribus, aut verbis pluribus necessario sunt explicanda, si velis Interpres intelligi, & id efficere in audientium animis, quod cupit is qui utitur lingua aliena. Et paulo post: Atque hoc cum certissimum sit in omnibus linguis, multo facilius in latinis versionibus librorum hebraicorum, propter linguarum hebraica atque latina longe maximum discrimen, animadvertitur. Et porro non multo post. Si verbum verbo redderemus, inutilis erat versio hebraice (græce) nescientibus, hoc est, iis potissimum, quibus adornatur; neque enim eam ii intellecturi fuissent, nisi forte lecto commentario, ubi tamen multa minutia grammatica omituntur. Quandoque etiam Hebraicorum imperiti eos in alienos sensus detorqueere potuissent. Si vero vitandorum horum incommodorum causa, in contrariam partem ferremur, nimis concessa nobis licentia, periculum erat praesertim in locis obscuris, ne pro scriptorum sacrorum sententiis nostras conjecturas incauto lectori obtruderemus. Scio quidem paratum esse nostris hisce querelis responsum, mediam viam eundam esse, qua translatio nimis nec adstricta sit, ut intelligi nequeat, nec nimis libera, ut Interpretis potius ingenium quam Scriptoris redoleat. Verum hoc tam difficile est factu, quam dictu proclive. Quibus postremam repetitis verbis mihi sane rem acu tetigisse videtur Clericus; Eam vero difficultatem si non superasse, factum noster, singulari donodivinitus concessio, sustinuisse videtur Lutherus, ut parem in interpretandi hac felicitate vix quenquam habeat. Certe si cum aliis, nominatim Reizii ac Trilleri laboribus Lutheri translatio conferatur hic in iuce deambulare, ibi vero profundis sæpe tenebris te cingi putabis. Exempli loco sunt seqq. loca: Ex Trillero Luc. IV. 12. Und Jesus hat geantwortet und zu ihm gesagt/ daß es gesagt wäre: Du sollst Gott deinen Herrn nicht versuchen/ ubi Lutherus: Jesus antwortet und sprach zu ihm: Es ist gesagt/ du sollst ic. Idem Trillerus Joh. I. 6. Es ist ein Mensch geworden von Gott abgesandt/ demselben der Nahmen Johannes. Ubi Lutherus: Es war ein Mann von Gott gesandt/ der hieß Johannes. Sic porro Trillerus, Rom.

I. 12. daß ich unter euch getröstet würde/ durch den untereinander Glauben/ sowol euern als meinen. Ubi iterum Lutherus: Daß ich samt euch getröstet würde/ durch euern und meinen Glauben/ den wir untereinander haben. Ueomitam Matth. VII. 23. phrasin. Sünde würcken explicatam per Ungesetzlichkeit würcken/ *δωλῆαν* Eph. V. per Undietlichkeit redditam & integrum Caput ad Rom. XII. tum a Reiziotum etiam Trillero ita in plerisque inepte conversum ut sine indignatione legere vix possis, neve etiam memorem inutilem prorsus præteritorum pro Imperfectis & Participiorum affectatum perpetuum ferme usum certissimasque alias sine omni utilitate obscuritatis causas; quibus contraria omnia in Luthero reperiuntur. Sic quoque a Reizio obscurissime multa sunt reddita pari de causa, e. gr. Eph. IV. 12. zur Einrichtung der Heiligen/ zum Werck der Bedienung/ biß daß wir alle hinankommen in die Einheit des Glaubens und der innerlichen Erkännuß des Sohns Gottes in die Manns-Vollkommenheit/ in das Maas der Statur der Fülle Christi/ quæ omnia pariter apud Lutherum clara sunt & perspicua. Idem Reizius Rom. VIII. 3. Dann das war des Gesetzes Unvermöglichkeit/ indem es durch das Fleisch geschwächt ward; daß sandte Gott seinen Sohn in dem Bildnuß des Fleisches der Sünde etc. Quæ itidem Lutherus multo clarius & luculentius exposuit. Quanquam enim aliis interdum vocabulis ad calcem posterior obscuritatibus istis lucem accendere laboraverit, facile tamen apparet, neque id semper factum esse, ubi quam maxime opus fuerat, neque etiam, quod per pauciora fieri poterat, per plura ut fieret opus fuisse. Sæpe etiam e. gr. Plurali Himmelen/ item Vocabulis Königreich Gottes/ Welt-Lauffen/ Ewigkeiten der Ewigkeiten & similibus vel nihil vel monstra ambos quæsisisse aut otiose saltim ac tædiose solertes fuisse, haud injuria, bilem Lectori movere possit; Quam facile augere queat aliorum *νανογῆλια*, qui cum Lutheri receptis & usitatis in Ecclesia vocabulis ac phrasibus uti & possent & deberent, Reizianis istis vel simili-

bus uti malunt. Quæ si considero mecum parum profecto abest, quin assentiar Viri alicujus aliquoties jam laudati de ea obscuritate judicio, quod ita habet: Gewis ist es / daß dergleichen Übersetzungen, vordem verhofften Nutzen doppelten Schaden thun. Dem erstlich ärgern sich Epicurische und und dabey nicht gründlich gelehrte Gemüther / wann bey Durchlesung einer solchen Version, die genau mit dem Grund-Text übereintreffen soll / ihnen alles so ungerne (weil es nicht nach Teutscher Art gemacht ist) / klinget: daher sie in die Gedancken gerathen / es müsse die H. Schrift in ihren Grund- Sprachen ein absurd Buch seyn / weil sie die Idiotismos, und den Genium dieser Sprache nicht verstehen / auch die dißfalls gegebene Entschuldigungen zu fassen unfähig sind. Idque exemplo translationis alicujus loci ex Balzacci Epistolis Gallicis in Germanicam linguam ad verbum factæ & absurditate ejusdem demonstrata postquam comprobasset, pergit: Ferner schaden solche Übersetzungen denen Ungelehrten / so in Glaubens- Sachen etwas thun wollen / sehr / zumal wo sie etwas zerrüttete Sinnen haben. Sie meinen / sie hätten nun den Grund-Text vollkommen innen / und machen hernach aus diesem nur halb- gefassten Grund- Worten sich und andern die schädlichsten Scrupeln / welche man ihnen hernach auf keine Art benehmen kan. Rectissime adeo judicasse mihi videtur Carolus le Cene, quando ante annos decem (a) in Lineamentis novæ Versionis Gallicanæ Versiones literæ textus Originalis stricte nimium inhaerentes vix alteri cuiquam usui inservire posse quam linguæ Hebraicæ Græcæque addiscendæ putavit; unde & Santes Pagninus aperte professus fuerit, harum lingvarum studiosis solummodo operam translatione sua navare se voluisse. Instruendæ autem in Voluntatis divinæ cognitione Christi plebi plane idoneas illas non esse censet; indeque Augustino quoque & Hieronymo eas improbatas fuisse docet: imo Christum quoque atque Apostolos

Vet.

(a) c. V. seqq. in A. E. Lips. a. 1697. M. Majo. p. 229.

Vet. Test. allegantes testimonia sensum haud raro magis quam verba representasse observat. Atque ut fortius impugnet Versiones istas, literam exacte sequentes, earum abusum plerisque superstitionibus originem dedisse docet, & inter alia hujus rei exempla, validissima Romanæ Ecclesiæ argumenta, quæ ex scriptura S. pro sanctorum cultu petere solet, evanescere observat, si inepta translatione literali neglecta sensus exponatur, & quæ sunt alia his similia, in quibus non diutius occupabimur. Illud saltem monebimus occasione Santis Pagnini cujus modo fuit injecta mentio, eum, quamvis ab aliis magnam laudem interpretis perfecti reportaverit, a plerisque tamen ob inconcinnitatem & obscuritatem ex iisdem, quas Reizius probat, causis ortam multo magis culpari, atque culpæ hujus Ariam quoque Montanum reddi participem, utpote qui Pagnini rudem interpretationem neque valde cultam, nova etiam barbarici & squaloris accessione contaminari; Quamquam forte hic excusationem mereatur, cum textum Græcum verbotenus redditurus in usum tyronum Græcismos exprimere Latinis auribus ingratos Latinitate neglecta voluerit, & ipse hos considerans Versionis nævos expressis verbis contulerit, ne aliquis Versionem ita interpolatam separatim sine contextu Græco ederet. (a) Denique non rationes hæ tantum mea quidem sententia prægnantes satis & exempla, erudito orbi pariter improbata, Reiziano instituto repugnant, sed & ipse Borremansius (b) qui, licet suadeat & optimum censeat, ut verba quatenus licet, retineantur, & ne quicquam præter eorum sententiam assuatur, saltem prohibet, atque ibidem de quibusdam, qui verba annumerant, sententiam depravant insipidamque reddunt, queritur, in primis vero l. c. p. 118. monet: *Illud mihi negare nemo poterit, diligenter in primis perscrutandum esse cujusque lingue genium, ut sciatur, ubi verbis sit inherendum, vel ab iis plus minusve declinandum. In eo enim negotium omne consistit, ut eleganter juxta ac vere auctoris sensum Versione nostra lectori ob oculos ponamus.* Qui hos cons-

K 2

cutus

(a) Fin. præfat. Verf. Interlin. præm. ex qua Leusdenius in N. T. Gr. Lat. præf. illa repetiit. (b) Variarum lectionum cap. IX, p. 118. & 124.

cutus fuerit is omne punctum tulit &c. Vnde satis patet, quicquid de interpretatione adstrictiori Scripturæ S. ab eo dictum erat, nimis saltim demendi vel addendi quorundam (ubi, quos intelligat, satis indicat, quando nomen Rufini historiæ Eccles. Eusebii interpretis admodum audacis refert) licentiæ opponi, de reliquo vero non discrepare vel a doctissimo Hueticio universe quidem verbum de verbo esse exprinendum, & collocationem vocum retinendam pronunciantem, sed nec improbante tamen, imo & laudante, si ob linguarum diffensionem & repugnantiam necessario hæc dictionum collocatio pervertenda sit, & salebræ viarum comitem quasi interpretem ab auctore duce quodammodo divellant, idque toties, quoties sententiæ eruendæ potius spes quam obscurandæ metus sit; vel etiam ab antiquiori Hieronymo (a) *hanc esse Regulam boni Interpretis*, scribente, ut *Idioma alterius lingue sue lingue exprimat proprietate*. Quæ omnia sicuti ab artis Hermenevticæ gnaris non omnino arbitror in dubium vocari posse nisi dentur sine mente soni, sive ex incertitia illud fiat sive imitationis non omnibus probatæ studio; ita nihil his addam amplius, nisi B. nostri Lutheri hac ipsa de re defæcatum satis iudicium, quod ne aspernentur ejus censores rogo. Ita vero ille in Epistola toties allegata, sed nunquam satis dignis Elogiis ornata, vom *dolmetschen* inscripta, postquam de suo indolem Germanicæ linguæ exprinendi studio disseruisset plura, tandem inquit: *Man muß nicht die Buchstaben in der Lateinischen Sprachen (par est aliarum linguarum ratio,) fragen / wie man soll teutsch reden / wie diese Esel thun / sondern man muß die Mutter im Hause / die Kinder auf der Gassen / den gemeinen Mann auf dem Marckt darumb fragen / und denselbigen auf das Maul sehen / wie sie reden / und darnach dolmetschen / so verstehen sie denn / und mercken / daß man teutsch mit ihnen redet. Als wenn Christus spricht / Ex abundantia cordis os loquitur (Matth. XII. 34.) wenn ich den Eseln soll folgen / die werden mir die Buchsta-*

(a) Ep. ad Suniam & Frecellam:

Buchstaben fürlegen / und also dolmetschen : Aus dem
 Überfluß des Herzens redet der Mund. Sage mir / ist
 das teutsch geredt ? Welcher Teutscher versteht solches ?
 Was ist Überfluß des Herzens vor ein Ding ? das kan
 kein Teutscher sagen / Er wollt denn sagen / es sey / daß
 einer allzu ein groß Herz habe / oder zu viel Herzens ha-
 be / wie wol das auch noch nicht recht ist / denn Überfluß
 des Herzens ist kein Teutsch / so wenig als das teutsch ist /
 Überfluß des Hauses / Überfluß des Kachel-Ofens / Über-
 fluß der Banck ; sondern also redet die Mutter im Haus
 und der gemeine Mann : wes das Herz voll ist / daß gehet
 der Mund über. Das heist gut teutsch geredt / des ich
 mich gestossen / und lender allwege nicht erreicht noch
 trocken habe ic. Quæ quam egregie in nostros Neo-Meta-
 phrastas quadrent, quorum uterque ipsissima hæc Lutheri verba
 rejecta & obelo notata : Aus dem Überfluß des Herzens re-
 det der Mund in versione gemina, & Reizius quidem sine me-
 liori explicatione, sicuti alias consuevit, ad calcem subjecta,
 exhibuit, non difficile est collectu. Fruantur igitur ut cogita-
 tionibus suis & methodis peculiaribus, sed & cum Luthero de
 Titulis honorum & encomiis suis transigant. Nobis enim ad alia
 progredi placet.

XIII. Nimirum Christ. Seebachii nova quædam nos poscit
 ratiuncula amplius objecta, qua Ecclesiasticis Salomonæi novam
 Versionem suam ac in Eundem Commentarium prologi instar
 galeati munivit, ad Num. XI. 29. ad Mosis verba, quæ Josuæ
 ministro suo de Eldad & Medad in castris prophetantibus con-
 quæsto reposuit, provocans, & quando, ut populus Domini uni-
 versus Spiritu divino excitatus vaticinaretur, optavit, idem il-
 lud, si viveret Moses hodieque, responsi loco redditurum esse exi-
 stimans, his præcipue qui (Psalmi XII. 25. verbis) suæ solum lingue
 prærogativam deberi, se tantum, ut loquantur decere, in Ecclesiæ
 credant, neque alios quam qui publico officio fungantur pote-
 statem Verbum DEI interpretandi justo tamen ordine observa-

to I. Cor. XIV. ult. (id enim addit) habere arbitrentur : Quibus denique pauca quædam de spirituali Sacerdotio omnium Christianorum I. Petr. II. 9. quo contraria his omnia cunctis concedantur, addit, atque sic contra impugnationes quascunque tutum & abunde munitum se non modo fore autumat, sed etiam eodem argumento & aliis multo plura jam ausis, si propius id rationum inspicias, patrocinatur. His igitur ut satisfaciamus quoque dubiis, opus est : quod ut quam brevissime fiat, notamus loc. cit. **Num. XI.** que res omnis potissimum redit, incertum adhuc esse fatidicane an Exegetica denotetur prophetia, quandoquidem ad utramque designandam vocabulum **אָמַרְנָא** adhiberi solet, imo cum rarior sit in Vet. Test. posterior notio, parum sane locum illum ad præsens negocium facere posse. Sed esto facultatem interpretandi Oracula Divina, qualia Mosis isthæ locuti tempore vix dum aliqua extiterant scripta, intelligi quoque sub ea voce, quid hæc ad versionem præcise novam & a recepta in Ecclesia prorsus discrepantem jure optimo componendam evulgandamque quovis modo & quocunque tempore momenti afferent ; cum tamen, uti toties jam inculcatum est, non de versionum concinnandarum qualicunque potestate disceptetur : eam enim nisi admittamus, ne ipsum quidem Lutherum a crimine hujus negocii contra jus & fas suscepti liberare poterimus ; Sed de eo potius agitur, utrum citra discrimen isthæ facultas prophetandi cuique, modo id allubescat, ita indulgenda sit, ut pro suo etiam arbitrato eadem uti liceat, quanquam fortasse e re totius Ecclesiæ id non esse atque adeo abstinendum potius ab hujusmodi ausu appareat. Certe si qualiterunque aut quoquo modo Prophetam agere pro lubitu cujusvis, philavitæ sæpius vitio, ut fieri solet, corrupti licet, quis numerus tandem aut finis erit Pseudo-Prophetarum & Turbatorum Ecclesiæ noxiorum, quorum tamen audaciæ ac petulantia passim ipsa quoque Scriptura refragatur ? quæ confusio, si cuique quicquid in buccam venit circumstantiis prudenter ubique considerandis etiam neglectis deblaterrare licitum sit ? Unde etiam suo quasi indicio ipse Seebachius

proditus

proditus atque convictus fateri necesse habuit, justo, hujusmodi Consilia ut perficiantur, ordine opus esse. Etenim hoc ipso sane non inficiatus est, quando ἐναρμόσῳνῃ ordini, paci atque adificationi talia obsint potius. (quod prudentis est prævidere ac futura quoque prospicere,) satius esse, ut ab istis provide ob pericula Ecclesiæ hinc oritura desistatur, & non quid liceat, sed quid (ut toto I. Cor. VII. Cap. Paulus de matrimonio ineundo docuit) expediat, aut commode fieri possit, spectetur, de quo Cap. II. fusius dictum est. Eam etiam ob rem, quæ de Sacerdotio Christianorum adjecta sunt prioribus, si ad præsens institutum applices, non aliter locum invenient, quam quoad Apostoli monito, I. Cor. XIV. congruant, neque offendiculo cuiquam aut turbarum materia illius Exercitium esse possit; Quodsi enim, quam fieri potest, latissime illud porrigere velis & extendere, sæcundam omnis generis malorum matrem illud fore & ad miscenda quadrata rotundis in ἐνταύτῳ cœtu Ecclesiastico denique certo rediturum jam dudum observatum est & scriptis recentissimis ubertim comprobatum; ut adeo ex ipsa Seebachii nostri conclusionem præfenti plus quam par est inferenti limitibus suis atque circulis privatis & his quoque circumspicte adstrictis, sicut a sanioribus Theologis factitatum est, id Sacerdotium circumscribi debere deuo constet. Proinde celebretur gloria Dei, veluti a multis hominum myriadibus in Ecclesia nostra inde a Lutheri ætate ejus solius versionis auxilio usis factum, quam fieri potest, enixissime; extollatur ejus virtus, quemadmodum adhuc contigit, constantissime eo non infeliciori, ut superior ætas confirmat, veritatis cœlestis cognoscendæ, etiam ab illiteratis, adminiculo, quo porro etiam citra novas versiones periculosas frui licebit; adhibitis, sicubi opus, aliis ad penetrandum in Divina arcana altius subsidiis commodioribus; & salva res erit, salva libertas prophetandi sine licentia, salvum Christianorum Sacerdotium, salva denique juxta hæc privilegia Christianorum cum simplicitate conjuncta serpentina, quam Christus nobis commendat; prudentia Matth. X. 16. Quam Spiritus S. ductu & circumstantiarum singularum

larum atque status, qualis in Ecclesia nunc est, consideratione attenta si dirigi patiamur a re quacunq̄ licita ad modum eligendum aut rem expediendi quemcunq̄ cujusque arbitratu eligendum non procedere, ut sæpius diximus, consequentiam facile elucescet. Additum haut dubie sacrificiis divinitus mandatis sal, sapientiæ symbolum, fuisse ad sacrificia spiritualia itidem adhibendum, & correptionem fraternam, quæ Sacerdotii spiritualis non postrema functio est, inprimis prudenter neque promiscue adhiberi debere a Christo, Matth. VII. studiose inculcari & alia forte plura commonefacerem, nisi Soli in meridie quasi lucem accendere vellem.

XIV. Atque hic etiam pedem figere in proclivi esset, excussis eorum argumentis, quæ nominatim pro conatu suorum defensione nonnulli in proscenium adduxere, nisi quidam adhuc superessent scrupuli, quos moveri posse mihi visum est, nec spernendi penitus, neque temere omittendi, partim ab exemplis, partim etiam Scripturæ dictis, denique rationibus verisimilibus petiti. In his primum omnium ipsius Lutheri occurrit exemplum, itemque Sociorum ac Collegarum Versionem initio per partes adornatam, cum junctim postea prodiret, semel iterumque, imo etiam post fata Autoris emendantium atque mutantium, ita quidem, ut & Lutherus ipse, si superstes diutius in vita fuisset, de novo recogniturum illam se fuisse in mente habuerit; quod propositum Megalandri, de quo tamen perficiendo ipse dubitaverat, verbis ex Raithio adductis signatè in partes etiam vocat E. S. Trillerus. (a) Quam vero exiguam hæc objectio ad præsens negotium atque ætatem præsentem Ecclesiæque, ut nunc sese habet, rationes, afferat momenti, dummodo ad sequentia monita attendas, non difficulter ostendi potest. Nam I. Quicquid curæ Lutherus luce divina & Veritatis cœlestis cognitione, quemadmodum in Capitulo doctrinæ Evangelicæ notitia, ita & hoc labore, fontium nempe indagine pleniore, sensim collustratus, sicut, qui e tenebris primum emergunt omnes, ad radiorum vim ali-

quan-

(a) Præfat. sæpius citata a. 7.

quandiu cœcutire quasi solent, in translatione Codicis S. suo studio suaque opera, imo etiam, quod equidem sciam, arbitrio, nullo totius Ecclesiæ mandato peculiari primum procurata, suoque adeo consilio, adscito tamen prudenter Collegarum auxilio, perpolianda adhibuit, id ipsi non modo optimo jure citra alterius injuriam, circa opus a semet elaboratum omnino licitum fuit, verum & laudabiliter ac decenter ab eo factum est, præsertim ea editione, quæ prima vocari solet, quæ a. 1534. sparsim antehac & particulatim emissos in lucem libros biblicos in unum Volumen coëgit, siquidem partim ab aliis admonitus, partim intercedente longiori temporis intervallo inde a prima Nov. Test. publicatione duodecim annos conficiente accuratiora multa studiorum Philologicorum atque Exegeticorum profectum edoctus, postremum & styli æqualitate hujusmodi institutum postulante, multisque aliis de causis eo inductus fuit. Neque id adeo vitio vertendum est Luthero, ut, si temere & plus æquo sibi confidens in primis cogitationibus, quibus posteriores solent esse sapientiores, præsertim in re tanti momenti acquievisset, censuram potius meruisset; Neutiquam tamen exinde sequitur, quod volunt ac intendunt aliqui, idem quod Luthero in pertexendo opere suo atque indes perficiendo justissime concessum & quodammodo necessum fuit, hac nostra demum tempestate quibuscunque ex arbitrio suo in retexenda illa sive penitus reformanda aut de novo alia illi substituenda, tacite certe si non aperte, improbato Lutheri labore sibi quandocunque & quotiescunque velint licere. Etenim II. ne repetam justum scandali & damni infirmorum metum multo in præsentem majorem, quo longiori usu sesquiseculum excedente ea versio approbata sola usurpata ac familiaris jam omnibus Germanis reddita est, quæ Lutheri ætate pericula tantopere non erant timenda, idem ille thesaurus non inter privata amplius scripta, si excipias ab Auctoris privato studio originem, sed qua usum & approbationem in genere saltim accedentem inter publicam Ecclesiæ bona numerandus & simili Auctoritate (secus quam latinæ aliæque versiones promiscue etiam in cathedra usurpatæ,)

L

vel

vel mutandus vel alius eidem clandestinis machinationibus ac divulgationibus (quibus sensim ad prioris eliminationem proceditur ,) subrogandus est. His accedit III. ipsius quoque correctionis , quam urgent Lutheri obtrectatores , olim ab illo semel iterumque susceptæ ratio & conditio , utpote quam tantam & tam notabilem haud fuisse , quemadmodum perhibetur , si primam recognitionem excipias solenniorem , ex comparatione Exemplarium evidenter cognoscitur. Unde Dn. Diecmannus (a) alius , ut arbitror , calumniæ occasione testatur : **Die Correction der Bibel bei Lutheri Ao. 1541. ist so beschaffen / daß bisweilen auf vielen Blättern nichts / auf einigen aber nur etwas weniges verändert worden /** id quod & ipse l. c. ex priorum editionum collatione ostendit. Quare propter paucas aliquot mutationes , quæ post nativam illustrissimi operis perfectionem A. 1534. accessere nil quidquam causæ est , cur novis translationibus recentiorum æquiparari queant editiones reliquæ ; Minime omnium vero huc pertinent emendationes 148. locorum , ceu traditur , a Collegis Lutheri post fata ejusdem susceptæ , quandoquidem nonnulli in ipso opere perficiendo socii suo quasi jure & , quod plane arbitror verisimile esse , ipsius quoque Lutheri observationibus ab eo adhuc vivo probatis usi sunt , quanquam neque variationes ipsæ , si rectius consideres , multum momenti in sensu afferant. Ceterum quam prudenter & circumspecte tum hi tum successores etiam alii in novis correctionibus qualibuscumq; diverso tempore diversis sed minutioribus sint versati , vel ex solo I. Joh. V. 7. de SS. Trinitate Testimonio plane insigni ὁφθαλμοφανούς apparet , quippe quod , cum a Luthero omissum fuisset , haud dubie eò , quod in edit. græca (Aldinam putant fuisse 1518. excusam , sive etiam antiquiorem) qua usus est , non invenerat ; non tamen , nisi post multorum annorum decursum , circa finem demum Sec. XVI. germanicis codicibus convenienti loco fuit insertum , idque studio , ut vulgo fertur , & D. Maierus quoque diserte asseverat , primo Leonhardi Hutteri Witteb. Theologi Anno 1606. , quem tamen errorem

(a) Pref. Bibl. in fol. 17.

errorem laudatus Joh. Melch. Krafftius (a) minus verisimiliter hæc tradi existimans corrigit & scribit, eundem locum Anno 1605. in edit. per Laurent. Säußerlich Witteb. procurata, item Ao. 1604. apud eundem in 4to imo etiam in edit. 1599. incepta & Ao. 1600. ad finem perducta ejusdem typis, reperiri; nec deesse Exemplaria Anno 1596. & 1597. (quorum priori B. Hutterus Jena Wittebergam demum vocatus fuerat,) in quibus jam dum legatur. Quomodocunque vero res sit (lite hac aliis relicta) tamen summam rei eo valere putamus, ut primæ emendationis cura patrocinium recentioris cujusque ausibus in Versione nostra Germanica carpenda non satis modestis, multoque minus cum alia nova permutanda conaminibus neutiquam parere dispalescat, multoque circumspicius veteranos Theologos in tractanda Venerandi Lutheri Versione se geflisse, quam qui alto hodie supercilio istos contemnunt Theologastri, manifestissime pateat. Præterea & illud hinc evidentius constare potest, IV. non novam atque a priori diversam translationem vel huic æquipollentem notabilem de novo castigationem suæ Versionis Lutherum verbis supra allegatis animo agitasse, dummodo vita diutius frui ipsi licuisset, conficiendam, sed recognitionem tantum, seu, ut verba habent ipsius Megalndri, quibus se spem hujus consilii propter ætatem ingravescentem abjicere ait, *daß ers noch einmal NB. fiberlaufen wolte* / sive, ut alibi inquit, *daß ers durchgehen wolte* / addendo sollicit, quicquid ad ulteriorem perfectionem facere posset, (*vollkommen er geben möge* /) ad quod desiderium explendum etiam phrasum quarundam perspicuitas major & verborum significantiorum emphasis sufficere potuisset. Tantum scilicet abest, ut novum inde nostris novatoribus jus quasi enatum atque potestas facta sit, Lutheri vices per fata interceptas nunc demum post tot annorum ac virorum hujus rei ignorantiam & officii sui neglectum suscepturis, ut contraria omnia inde potius sequantur, nemine modestiorum id inficiante. Essent fortasse V. quæ de potestate a Luthero aliis indulta, & huic scrupulo, loco jam, ut

L. 2. *daß ers noch einmal NB. fiberlaufen wolte* / sive, ut alibi inquit, *daß ers durchgehen wolte* / addendo sollicit, quicquid ad ulteriorem perfectionem facere posset, (*vollkommen er geben möge* /) ad quod desiderium explendum etiam phrasum quarundam perspicuitas major & verborum significantiorum emphasis sufficere potuisset. Tantum scilicet abest, ut novum inde nostris novatoribus jus quasi enatum atque potestas facta sit, Lutheri vices per fata interceptas nunc demum post tot annorum ac virorum hujus rei ignorantiam & officii sui neglectum suscepturis, ut contraria omnia inde potius sequantur, nemine modestiorum id inficiante. Essent fortasse V. quæ de potestate a Luthero aliis indulta, & huic scrupulo, loco jam, ut

(a) Emend. & Corrig. in Maieri Verf. Luth. Hist. §. 14.

putamus, moto addi possent ex Epistola ejusdem de interpretatione; sed quoniam orationis loco citato structura seu contextus clare satis docet, Pontificiis jam tum authenticum haberi illum Lutheri laborem calumniantibus isthac esse opposita & ad præsentem Ecclesiæ statum non pertinere, de quo disponere Lutherus non poterat, quem nec distincte habebat cognitum, neque etiam quid Luthero per modestiam visum fuerit, sed quid e re sit Ecclesiæ, quidve ejus præsens conditio postulet, hac quoque in parte spectandum sit, non diutius huic objectioni immorabimur, quam etiam supra §. II. reperies discussam.

XV, Verum audire mihi videor voces recentiora & prægnantiora hujusmodi Versionum novarum in protestantium Ecclesiis proximo abhinc ævo adornatarum exempla objectantium, ac nominatim Anglos nobis opponentium, semel iterumque translationem suam mutantibus, Belgas item aliam prorsus pristinae in locum Seculo proximo substituentes, Danos denique e nostris eosdem imitatos, neque adeo superstitiose antiquis Versionibus inhærentes, quorum vestigiis ut insistamus, omni discordiæ & confusio-
 num metu procul habito, nihil esse, quod nos moretur. Enimvero longe aliam istorum conatum, quam de quibus nos disceptamus, rationem esse, multarum rerum diversitas docebit. Primo enim de Versionibus inter has pluresque gentes primum usurpatis ex Versione Lutheri, adeoque rivulo tantum, non autem ex ipso fonte, confectis, atque his quidem cum translatione nova ex textu primigeno commutandis actum est; Earum vero ut multo minor auctoritas, ita major semper in illis vel emendandis vel removendis etiam libertas concedi potuit, atque etiam num posset, dummodo alia pro Ecclesiæ tranquillitate, ordine atque Panharmonia militancia, sicut jam sæpius observatum est, contrarium haud syaderent, ipsamque Variationem hujusmodi, aut modum saltim aliquem institutum perficiendi dissuaderent, qua de re non ex ingenio cujusque, sed vel populorum & Ecclesiarum, vel etiam temporum genio atque aliarum circumstantiarum consideratione judicare par est. Illud vero uti magnum ad præ-

præfens negocium, nostrasque Versiones in Ecclesia novas sive probandas sive & improbandas momentum affert, ita multo sanè majus pondus habebit, ubi amplius ex historiarum monumentis dignisque fide testimoniis intelligemus, non temere & pro lubitu ab auctoribus istarum sive translationum sive emendationum nobis objectarum id opus fuisse cum cœptum tum etiam peractum; sed publica totius Ecclesiæ, velut in Synodo Dordracena Belgicæ, aut, ut in ceteris Ecclesiis ante memoratis, summarum potestatum, tanquam Ecclesiæ nutritiorum Es. XLIX, 23, auctoritate sive imperatum sive approbatum & in Ecclesiam introductum, imo etiam cautum diligenter ac prudenter ab iisdem fuisse, ne quis in posterum pro suo arbitrio aliam novam in ea re mutationem moliretur; sicuti tum ex edictis Angliæ Regis doctissimi Jacobi I, & Ordinum confœderati Belgii præfatione bibliorum Versioni solenniter curatæ præmissa, ac denique ex Dn. D. Joh. Wandalini Epistola ad Joh. Fr. Mayerum perscripta, atque Historiæ Vers. Luth. suæ ab hoc inserta, videre est. Nam qui primo loco nominabatur Angliæ Rex non modo a. 1611. accuratorem fieri conversionem Codicis S. per Londinenses & utriusque Academiæ Theologos, viros adeoque in publico officio constitutos, summos, sed etiam ea lege, condidit, *ut simpliciter nova Versio non adornaretur, sed Verus & ab Ecclesia diu recepta (Episcopalis putata) ab omnibus viciis & vitis purgaretur, item, ne recederetur ab antiqua translatione, nisi Originalis textus veritas & emphasis postuleret.* Ordines vero fœderati hunc sibi finem fuisse propositum in Versione nova contextenda, præfatione citata, testantur ut in publicis templis & Scholis eadem, sua auctoritate comprobata, usurpetur; unde etiam, ut Doctores omnes Professores &c. illa utantur jubent, concordiæ seu harmoniæ boni ordinis, & sacre in Scholis & Ecclesiis ejusque functionis magis magisque promovendæ gratia, (de eenigheyt, Welstant, ende dienst der gemelte Niederlandtsche Gereformerde Kerken, eende Scholen meer ende meer te Vorderen) Dn. denique Wandalinus de Danicis Versionibus atque editionibus pluribus testimonium fert gravissimum,

nullam sine mandato Regis sed primam jussu Christiani primi, alteram *Regis mandato*, tertiam ex Christiani IV. imperio, requisita insuper Facultatis Theolog. censura, si non communicata cum eadem opera, prodiisse; sigillatim vero illam, quæ ex fontibus derivata atq; ex suggestu communiter adhibetur, Resenianam, vel ex altera editione in 4°. Swaningianam etiam dictam cum Censura Facultatis Theol. Regioque mandato & privilegio promulgatam affirmat, tanta quidem contra privatos aliorum ausus ejusdem servandæ cura & constantia, ut Ivaro Stubæ Prof. Hebr. L. Hafniensi ex sententia consistorii Academici an. 1609. lata male cesserit, quod spreta Resenii opera Versionis accuratioris specimen in duobus Jobi Capitibus typis vulgare præsumisset. Hæc itaque prudentiæ specimina & exempla summorum quoque potestatum in mutationibus ejusmodi rectius observare sive etiam, si res ita ferat, imitari, quam nudam & crudam eorum recensionem, novos novarum interpretationum scripturæ artifices nostros decebat. Reliqua vero, si accuratius inspiciant, contra se potius, quam pro suis conatibus, quippe publica auctoritate, non privato consilio, neque temere suscepta & ad turbas ex Ecclesia potius eliminandas, quam nutriendas spectantia, deprehendent facere posse, suaque adeo vineta cadent, quando paria, & multa cum circumspectione imita non expectantes consilia, improvidi in hæc molimina ruunt, Ecclesiam præpostero ausu in discrimen conjicientes, hac præsertim tempestate, ubi novæ *μεθόδου & Σαλανῶ* undique Ecclesiam oppugnantem atque clam palamve infestantes, sicuti jam olim prædictum est a Paulo II. Tim. III. 1. sq. I. Tim. IV. 1. Rom. XVI. 17. 18. Apoc. XII. &c. observantur passim eximia; Ubi porro *ρησολογίας*, quas I. c. *σκοπῶν* alios jubet Apostolus, quasq; Reizium prætexere audivimus superius quibusve veritati Doctrinæ in Ecclesia insidiæ struuntur periculossimæ, pluribus exponere & *κακοζήλιαν* hominum inconsideratorum exaggerare uberius liceret, nisi caput II. abunde isthæc docere posset, & aliæ nos objectiones, quæ supersunt, ad examen sui necessarium vocarent.

XVI. Con-

XVI. Constitutum enim est quædam adhuc scripturæ dicta, quibus ad hos ausus justitiamque causæ suæ stabilendam abutuntur Novi Metaphrastæ nostri, exactius considerare & ad Veritatis lancem ea expendere. Ubi quidem eminent bina S. Pauli dicta, alterum ad Col. III. 16. verbum Dei *πλεσίως* inter nos habitare jubens, alterum vero Phil. I. 18. si verbum Dei *πανσι* *τρόπω* prædicetur gaudio ac delectationi id esse nobis debere ipsius Apostoli exemplo affirmans. Hæc itaque potissimum nobis spectanda erunt, reliquis I. Thess. V. 10. Spiritum nolite extinguere. I. Cor. XII. 7. unicuique datur manifestatio spiritus ad communem utilitatem, & Joëlis denique loco Cap. II. seu III. vexatissimo brevissime posthæc, quatenus huc facere videntur, considerandis. Sed quod ad priora Pauli loca attinet, tota via errare, qui primo dicto niti volunt, & ad suum multiplicandi in Ecclesia Versiones Vernaculas studium verba Apostoli trahunt, manifestum est ex eo, quod Apostolus in illo loco vel de Evangelica doctrina agat nunquam ex animis Colossensium evellenda, sed quotidianis incrementis augenda potius & roboranda; (qua notione ac sensu eadem vox *ἐνοικεῖν* H. Tim. I. 5. de fide in avia matreque Timothei habitante accipitur) Quo vero modo diligentis verbis scrutatione atque usu denique, & fidei ac pietatis exercitiis, ad quæ illiteratis Versio nostra omnium maxime perspicua plurimum conferet res omnis absolvetur; vel quod differat, uti quidem Orationis contextui congruentius videtur, de diligentia *ἐν τῷ διδάσκειν καὶ νεθεῖν*, atque ad largam exhortetur idem verbum Dei non parce sed copiose ac opulenter tractandi rationem, qua fiat, ut non aliqua tantum sui parte; sed integrum, non segniter; sed cum industria id legamus & audiamus, de illo ubique loquamur, id semper meditemur, eo unice delectemur, quæ verba sunt B. Calovii, Commentario ad hunc locum, exercitia isthæc mire prædicantis. Hæc autem posteriora quoque cum citra novas etiam in Vernaculam Versiones solius Veteris ope & auxilio, imo multo commodius, sicuti exemplis paucis §. XII. ostendimus, ac pluribus etiam facile demonstrari adhuc posset, fieri queat, quid inde pro libertate

aut

aut necessitate potius earum concinnandarum ac promiscue evulgandarum firmiter colligere liceat non perspicio, ac longe rectius ex Apostoli verbis sequentibus, nihil hic temere suscipiendum esse colligo, ubi ἐν πάσῃ σοφίᾳ id omne fieri debere docet, adeoque hoc, quicquid esse juris videtur, verbum quoquo modo tractandi, prudentia Christiana temperandum, & ad finem optimum dirigendum esse sapienter monet; Quæ quidem Virtus quid exigit in præsentem, supra exposuimus. Multo vero minus alteri ex Epistola ad Philippenses dicto ad præsens negocium probandum robur inesse censemus, quanquam pro efficacia ministerii malorum insigne testimonium perhibere certum sit. Nam, quantum ad nostrum institutum attinet, non omnem ibi modum prædicandi verbum Dei approbari a Paulo ex contextu patet, sed eventum tantummodo propagationis famæ de Evangelio salutaris etiam illegitime factæ, atque adeo a Paulo potius improbatæ, si modum spectaret agendi, materiam gaudendi & lætandi præbuisse, res ipsa & sermonis totius series integra docet. Super hæc & illud manifestum est, intentionem prædicantium magis variam ac diversam quam methodum ab Apostolo respici, quæ quidem si hoc loco omnis omnino laudaretur & commendaretur, nonne & Pontificii haberent, ut simili argumento, quo alii pro novis Versionibus suis, ad stabilendum linguæ Latinæ in Ecclesia sua usum & publicum eo sermone cultum sacrum uti possent, fortassis & quorundam, ut constat, piscibus aliisque bestiis concionantium ineptiæ hic patrocinium invenirent, imo si quis ex sordidis quoque locis aut in publico foro citra necessitatem verbum Domini publicis Declamationibus exponeret, hinc colorem vel etiam laudem actorum, minus decore saltim susceptorum, petere posset; quæ omnia non arbitror quenquam sanæ mentis hominem probaturum esse. Atque ita quoque de ceteris Scripturæ locis superius allegatis facile constabit, a dono Prophetiæ, sicut & reliquis, citra arrogantiam vere etiam, concessis, ad eorundem usum & exercitium quovis modo instituendum non procedere consequentiam, quo etiam factum, ut & Paulus legibus quibusdam necessariis

de

de charitate, ordine, decore ac ratione temporum personarum & circumstantiarum aliarum habenda I. Cor. XII. XIII. XIV. id munendum existimaverit; quod idem etiam, quando scribit communem utilitatem respiciendam esse, & singulis sigillatim ac distincte demandata munia relinquenda, ad corporis totius ædificationem promovendam, atque Schismata in corpore evitanda, uberius confirmat. Unde etiam constat, neque Laicis, imo ne ipsi quidem Ecclesiæ ministris scriptorum, hoc ævo cū primis & his in Ecclesiam periculosos hostium insultibus, Theologorum aliorumque tantum in recessu haud habentium, edendorum vulgandorumque, absque præcitu, consensu, & censura ordinarii ministerii facultatem indulgeri ac potestatem. Quod cum ex Act. XX. 28. Tit. I. 9. I. Tim. IV. 16. atque ipso Episcoporum & Vigilum nomine atque officio firmari recte ac provide passim observari videas, quidni ad biblicarum Versionum in Vernacula maxime divulgandarum vel reprimendam licentiã, vel pericula alio quovis modo avertenda pertinere credas, nili hac in parte Prophetas aliis Prophetis subijci non debere neque opus neque de re totius Ecclesiæ esse contra I. Cor. XIV. 32. 33. temere tibi persuaseris, ad quem locum digna erit quæ repetatur & probe ponderetur glossa Lutheri: *Esliche meinten, inquantis, weil sie den Verstand und des Geistes Gaben haben / sollen sie niemand weichen oder schweigen / aber St. Paulus spricht hier: Sie sollen und mögen wol weichen / sintemalen die Gaben des Geistes in ihrer Macht stehen / ihrer nicht zu gebrauchen wider die Einigkeit / daß sie nicht sagen dürfen: Der Geist treibe und zwingt sie.* Observe hæc nostri Neo-Metaphrasta & a spiritu suo (sancti speciem mentiente) Mal. II. 16. sibi caveant, **וְלֹא יִכְבְּדוּ**, cujus vocabuli Emphasin ad se pertinentem & impotentiam animi egregie declarantem ut intelligant, Habacuc Cap. III. 1. & Job. XXXII. 19. 20. simul conferant, & res fortassis erit in vado. De vaticinio Joëlis nihil addimus, quoniam uberrima divinæ Veritatis cognitio phrasibus ex Vet. Test. Oeconomja depromtis & ad Novum Ecclesiæ Nov. Test. statum rite accommodandis, saniorum consensu, ibi-

M

ibidem

ibidem prædicta & in ipso Pentecostes primæ festo impleta illic describitur; quantum vero id vaticinium nostra quoque (quæ ordinaria Spiritus S. charismata etiamnum dispensantur) tempora respicit, iisdem de prudenti eorum usu responcionibus, quas jam antea suggestimus & suppeditavimus nullo negotio satisfieri poterit. Ceteris vero circa hunc locum dabiis B. Winklerum & B. D. Alberti obviamivisse solidis vindiciis notum est.

XVII. Sed finis tandem imponendus est huic capiti, quem & postquam unicæ adhuc rationi verosimiliori quædam reposuerimus, confestim faciemus. Scil. non esse prætermittendam temporum diversitatem & nostrorum quidem felicitatem, qua non studia tantum literarum prope omnia sed etiam philologica quammaxime & quasi ad miraculum usque excolta Lutheri ætatem antecellant, existimaveris; Quo majora proinde & copiosiora sint adminicula interque ea nominatim Hebrææ Græcæque linguæ non tantum rudimenta cum squalore antiquo quasi adhuc colluctantia, sed Grammaticæ accuratæ, Lexica egregie disposita, Concordantiæ bene ordinatæ, Linguarum OOr. Harmoniæ profundior cultura & quod præcipuum aliqui putant, Accentuationis doctrina perspicuitate singulari exposita, Commentariorum denique & Critici studii subsidia atque apparatus utilissimus, tanto majorem non modo commoditatem offerri, sed quandam etiam quasi necessitatem atque vinculum imponi, ut, qui his instrumentis polleant & instructi sint, ad versiones novas vernacula nostra accuratiores elaborandas, iis utantur, siquidem ratio talentorum concessio apud Deum aliquando constare debeat. Enim veto desideranda statim sunt non pauca in liberius nexa hac consequentia. Nam illud facile concesserim incrementis bonarum literarum ad mentem quoque divinam investigandam, quæ in scripturis nobis exposita est, adhiberi debere largius pro larga eorum dispensatione divinitus facta; quemadmodum vero alia quoque via quam versionibus novis nec sanis neque provide susceptis & vulgatis ratione turbaram in Ecclesia jam periculosius & tectius motarum promotarumque non uno nomine dissuadendis satisfieri potest, sicuti proximo capite

osten-

ostendemus, supra etiam jam aliquoties monuimus, & exempla denique commentationum in scripturam variarum vario idiomate editarum abunde fatiſ probant; ita non erit cur hæc ratiuncula tam confidenter nitaris; Eo quod in hoc etiam capite diffensus noſtri quid conducibilis ſit & quodnam inter media verbi Divini ſententiam exploratam propagandi plura potius & conſultius eligendum videatur prudentia magis quam impetus præjudiciorum præſcribere poteſt. Sed miſſa conſequentia videamus qualia & quanta ſint commemorata iſthæc ſubſidia atque, ſi cum Lutheri ætate compares, quouſque ad præſens negocium aptiora. Ubi quidem, ut quod res eſt dicam, de græcæ linguæ cultura, ſi quædam excipias quæ, modo vellent noſtri, ad linguam illam facilius diſcendam in medio nunc ſunt, ſcripta, vix recentiorum in eadem lingua erudiſſo ævo Lutheri Reformationi proximo comparanda videtur, cum conſtet eo tempore præcipua græcæ literaturæ ornamenta floruiſſe interque ea cum amiciffimo Joachimo Camerario Phil. Melanchthonem, fidum in Verſione Lutheri adiutorem, præcipuis quibusque noſtræ ætatis Græcis palmam præripuiſſe aut dubiam ſaltem facere potuiſſe, cujus tamen linguæ notitia in novis Teſt. Novi translationibus, quas extare novimus & digitum eo ſæpius intendimus, potiffimum fuerat attendendus. Cæterum & ipſum Lutherum non græcæ tantum linguæ ſed & Hebrææ, quam Novatores in Verſione Vet. Teſt. Librorum vix attingerunt hæcenus, admodum fuiſſe peritum res ipſa & Obſervationes viri B. frequentiffimæ confirmant; id quod non eſt cur miremur, ſi quidem poſt denſas ignorantæ tenebras & Moſes Hebræus in Germanorum ſcholis jam tum caput extulerat non modo Reuchlini ſeu Capnionis pertinaci diligentia prima rudimenta Grammaticæ & Lexici Germaniſ dantis, ſed & aliorum curis Conradi nempe Pellicani, Joh. Potken, Wolſgangi Fabricii Capitonis, Sebaſtiani Muſterii, Matthæi Aurogalli fortasſis & aliorum ſtudiis, in quibus poſtremus Anno 1530. Hebrææ & Chaldææ linguæ Grammaticam ſuam altera jam vice Wittebergæ publicaverat & Luthero fidum ut Præceptorem ita & Conſiliarium in Codicæ S. vertendo ſeſe præbucrat;

cæteris non minus hæc in parte doctis, quos supra nominavimus, viris, Crucigero, Forstero, Zieglero aliisque operam gnaviter suam vel sponte adhibentibus vel in consilium a Luthero sæpius adhibitis. Ne quid dicam de studio Orientalis literaturæ non modo diligenter ab ipso excoltæ, sed & aliis in Epistola ad Senatus civitatum & Consules de Scholis erigendis enixe comendatæ, usu atq; Lexicorum etiam recentissimis Philologis non per omnia approbato significationum scil. vocabulorum facilius citiusque ex Versionibus vel etiam ipsa Vulgata addisci posse, quam ex vocabulariis & Lexicis existimantibus; (a) quanquam & Lutherus quid senserit de nugis Rabbinico-grammaticis sæpius non imperite docuerit, uti supra de eo querentem audivimus Simonium; Nec hodieque desunt ex Theologis, qui uti Theologiam cum Gerfone scientiam affectivam recte appellant, ita Grammaticam, Logicam & Criticam eruditionem solam ad interpretationem S. literarum sufficere non putant, sed per se patere arbitrantur, si lectio Scripturæ legentis mentem in mentem scribentis, h. e. Spiritus S. transformare debeat, (quod utiq; necesse est,) subsidia externa saltem necessaria, seu mediocria, morum & affectuum conformationem preces pias & attentam mediorum deniq; Hermenevticorum applicationem una cum tentatione multo felicius usu venire posse. Quæ omnia uti ipse quoq; eam methodum legendi & intelligendi Scripturam Præf. ad T. I. Germ. Jen. commendavit, ita præter singulare Div. auxilium Luthero adfuisse vix quisquam e nostris inficiabitur, non mediocrem vero originalium linguarum cognitionem Lutherum habuisse aliis fortassis loco contra Simonium distincte ostendetur. Ex quibus luculenter porro elucescit, Concordantiarum usum, si desit, familiari Scripturæ in fontibus Lestione suppleri potuisse, licet nec Hebraicas Rabbi Nathanis, nec Græcas etiam, multo minus Latinas (b) tunc temporis plane desuisse sciamus. Quod denique ad Accentuationis Doctrinam at-

(a) Vid. Joh. Henrici Maji. *Introd.* ad stud. Philol. postremæ ed. *Examini Criticæ Simon. N. T. annexum c. II. p. 10.*

(b) Vid. *Hist. Concordant. a Buxtorf. Hebr. Cons. præfixa in præfatione.*

tinet tradita illa quidem nostra tempestate accuratius fuit, sed tot tamen etiam nunc difficultatibus implicita est, tum ob Judæorum in Librorum ceterorum præter Pentateuchum accentuatione conservanda negligentia tum etiam Lectionum variarum hinc etiam fortassis ortarum copia, ut nuperrime demum Dn.D. J. H. Majus (a) l. c. monuerit non conducere Tyronibus, ut subtilitatibus nimis sese immergant, & ut fieri solet in Academiis, magis necessaria negligant, sed satis esse, ut ea quæ certa explorataque hæc in doctrina sunt, & accentuationem a posteriori, quam vocant, habeant cognitam, cum fatente Wasmutho, quem plerique sequuntur, constructiones sive nexus syntactici sint fundamentum conjugendarum aut distinguendarum vocum. Unde & B. Pfeifferus (b) de auctoritate accentuum non esse tanti ponderis atque depunctorum antiquitate, (quam Lutherum non credidisse constat,) quæstionem affirmat, quoniam nexus Script. S., paucis locis exceptis, per alia subsidia, scilicet ex constructione vocum, ex Antecedentibus & consequentibus, scopo scribentis, & analogia Script. S., seposita etiam accentuatione, probari possit; quanquam etiam in N. T., quicquid sit de Veteri, nostra interpunctionum & incisorum distinctio Luthero jam defuncto Rob. Stephano inter equitandum demum confecta & J. Leusdenio (c) teste in ed. N. T. Græc. Lat. Ao. 1551. primam expressa sit, qua neque Lutherus uti potuit, neque etiam nos, utpote humana opera quodammodo deperperata, si textus *συντάξις* aliud postulat, mordicus eidem inherere opus habemus. Ad postremum de Commentationum in Script. Libros, qui nunc præsto sit & in consilium vocari queat, apparatu, quo destitutus fuerit Lutherus, observamus: Etiam si in studio Exegetico his temporibus ingentes progressus esse factos non negemus, non tamen eo nomine magis idoneos esse, præsertim qui sibi ipsis factim tales videntur, Nostros, ad Versionem vernaculam nostram contexendam arbitror, quoniam partim Explicatio-

M 3

num

(a) Introduc. in stud. Philol. c. III. p. 27.

(b) Theol. Hermenevt. Hypomn. ad c. II. §. 16. p. 99.

(c) In Philol. Græco N. T. Dissert. XX, §. 22. ipseque Henr. Stephanus Pref. ad Concord. N. T. Græcæ 164.

num copia, ut vel ipsi nostro exemplo deprehendemus, si recte attendimus, Lectorem facile inopem & magis incertum reddere possit, aut in sententiam a sensu Spir. S. alieniorem sæpe propendentem; unde etiam non immerito inter præjudicia Hermenevtica, post alia generalia, illud, quod ex commentariis hæustum, auctoritate præsertim scriptoris celebrioris confirmatum, numeratur, (a) quo vel maxime Criticorum nostrorum svadam incautos pellicere posse censeo: partim etiam in Versionum de novo recte conficiendarum artificio non modo sensus genuini eruendi, sed etiam verborum lingua vernacula usitatorum suo loco adhibendorum, quæ laus pæne propria Luthero, ab aliis profecto longo semper intervallo relicto fuit, ratio habenda est, quo Commentarios maximam partem Latinos, immo ne vernaculos multum facere crediderim. Hæc igitur dum cogito & alias quoque circumstantias pariter expendo iusta rationis trutina, parum abest, quin Lutheri ævum feliciter nostro prædicem, tanquam inter priscum ab inerti commentandi arte clarum & allegoriarum ac in verbis lusuum feracissimum, atque nostrum vel Critica multorum petulantia vel minutiarum, inutilium sæpe, morosa consecratione, ad minimum Inrerpretationum multitudine, si non ad Scepticismum inclinans, dubios tamen magis quam certos Lectores reddens sæpissime, medium ac velut inter særum & saxum sive scyllam & charybdim constitutum, quodque solis legitimis Explicationum mediis tum Generalibus omnium tum specialibus sacrorum Librorum citra discrimen utebatur, sensum Spir. S. promptius investigare potuisse plane mihi persuadeo; quod quidem cum aliorum Theologorum Lutheri collegarum & discipulorum speciminibus, brevibus quidem, sed in Exegesi Scripturæ accuratis, tum vero etiam ipsius Lutheri scriptis, nominatim ad Galatas & in Genesin Commentationibus insignibus probare in proclivi esset, multoque luculentius demonstrari posset, si, quem in Biblia integra Commentarium una cum aliis focis laborum ex omnibus Lutheri scriptis ac Tomis multa industria congeffit quondam B. Spenerus, uti sapius in Theol. Judicio commemorat,

(a) Vid. D. D. Buddeus Philof. Instrum. P. II. c. II. §. XXX. sq.

morat, lucem adspexisset vel in posterum adspexerit. Interim sufficit nobis in præsentem ostensum esse non minus verosimiliter neque jactata ex Philologicis subsidia hujus ævi talia esse, quin desiderari in iis plurima possent, hæc tamen saltem, ut condendæ novæ Versionis necessitas hinc non modo nulla colligi queat, sed etiam ingens, quem in Philologis Criticisque deprehendimus, abusus qualiscunque prærogativæ hujus, multo magis, ut dissvadeamus, postulet.

CAP. IV.

Βεβουλευκόν.

Seu

*De Remediis huic negotio aptis et consiliis
dispiciens.*

I.

Fortassis autem post difficultates motas, & conamina aliorum improbata, nævis tamen in Versione nostra occurrentibus non omnino negatis, quæras, quomodo partim obviam eundem sit quorundam hominum & animorum intemperiei, partim etiam Veritati Doctrinæ coelestis in lucem magis magisque protrahendæ, salva Lutheri auctoritate, salva etiam infirmorum conscientia, salva Ecclesiæ tranquillitate, non temere utique turbanda, prudenter consuli possit? Equidem sententiam & suffragia Doctorum audire hic præoptarem venerabundus, quam in re anticipi ex curta supellestili mea depromere vellem: Dicam tamen quod sentio, postquam veniam errorum deprecatus, uti par est, fuero.

II. Non una proinde est quæstio, in qua cardo vertitur; Altera enim, uti dictum, ad privatorum consensum Ecclesiæ non expectantium labores præpropere vulgatos attinet, altera vero correctionem & emendationem veram sed legitime suscipiendam spectat.

Etat. Et quod ad primam quidem, qua ratione istorum temeritati obstaculum sit ponendum & remora, facillimum esset, si typographi & bibliopola jurejurando adstricti non uno loco, novis hujusmodi vinculis ne quid absque censura antecedente prelo subjicerent, aut subjecta clam divenderent arctius constringerentur, eo quod non minus pro sacrae reipublicae seu Ecclesiae Christi tranquillitate & salute quam pro civitatum regnorumque quiete excubare summas potestates decet; dummodo lucri cupidine & auri sacra fame mortalia pectora vel ad fidem juratam frangendam non essent, quae inducerentur &, quod in primis dolendum est, quae quorundam Magnatum ac terrarum laudabilis procuravit vigilantia, subinde licentia alibi locorum & ab aliis indulta eluderetur; quo quidem modo, si res Ecclesiae gerantur, non est, ut remedium hisce malis ex hoc fonte parari posse videatur, sed precibus ad DEUM fuis, quibus, ut animorum ipse spectat in Ecclesiae salutem cogitationes atque prava quaeque molimina disturbet, rogetur, negotium omne committendum. Interim, ne per cuniculos hujuscemodi versionibus clam palamve publicatis coetus Christo collectus & caelestis veritatis summa capita corruptelae periculum adeant, detegendi erunt omni studio latentes sub herba angues & in herba, quod ajunt, quicquid mali iusta praesensione formidamus, opprimendum; Idque tum ea, qua par est, modestia, tum etiam gravissimis Argumentorum ponderibus, quicquid etiam sive laboris sive calumniarum aut conviciorum ab adversariis dicacioribus sustinendum sit, erit expediendum, ne, ceu in Scholis Medicorum docetur experientia confirmatum, quod in Hectica febris hac quoque in re accidat, quae, ubi scilicet primum aliquem inicit, curatu facilis quanquam cognitu difficilis sit; sed si cuncteris, nulla opportuna amplius curatione sanari possit. Novi quidem & proscriptionem ex Bibliopoliis inter adminicula reprimendae hominum petulantiae numerari, sed desideria plerorumque, nisi caute ac in primis initiis illa suscepta fuerit, atque exempla subtracta, magis ita accendi experimenta quotidiana docent, quam impediri aut deleri. Interea si & frequens atque sollicita eorum qui Ecclesiae

Ecclesiæ præsent docendo, vel etiam Collegarum amica disuasio, immo &, si opus videatur, rei compertæ denunciatio hujusmodi lucubrationum inter novarum rerum cupidos accedat, junctim, quantum possibile est & ad conscientiam cujusque sartam tectamque requiritur servandam, hoc modo aliquid profici posse autumo. Quæ cum ita comparata sint, quando de impressis & vulgatis jam laboribus agitur, haut paulo minus deinde animadvertendum quoque est utrique ordini in Ecclesia curam salutis animarum inprimis gerenti, ne, sicubi affectæ sint & exploratæ ejusmodi lucubrationes aut censuræ tradantur publicæ, typis facile ab auctoribus committantur, vel ut subjiciantur iisdem facultas concedatur, sicuti Exemplo Augusti Luneb. & Brunsvic. Ducis, instituto istiusmodi primum faventis postea vero ex gravibus utique rationibus sententiam mutantis, (de quo supra Cap. paucula diximus,) constat, atque ex B. Conringii ad Eundem de Natali Epistola gratulatoria pluribus totius negocii ratio cognosci potest. Vel, sicubi necessarium videatur, pæna quoque constituta delinquentibus atque exterorum opera utentibus inhibeat, quale quid de de. Ivaro Stubæo ex Hist. Dan. D. Wandelinum supra laudata Epistola perscripsisse atque Academiam Regiam Hafniensem solerti consilio statuisse meminimus. Secus enim si fiat, quid mirum, si per indulgentiam morbo jam incurabili facto nullus amplius sit medendi locus.

III. Quid autem? Nullane unquam Versionis, qua usi sumus hucusque & adhuc utimur Germanicæ, sive emendatio sive castigatio, sive denique ad usum commodiorem perfectioremque accommodatio indulgenda ac permittenda? Non puto, nisi ab omni labe immunem omnisque erroris Hermenevtici saltim (nam de dogmaticis inter nos transacta res est) expertem ipsumque auctorem non interpretem sed vatem isthoc opere fuisse perhibeamus. Quod cum a nemine crediderim affirmatum iri, de modo

N atque

atque methodo hujus instituti & inchoandi & conficiendi tantum disquirendum erit.

IV. Atque hic quidem sunt, qui methodum usque huc receptam, vel privatim, si usus ita ferat & occasio offeratur, docentibus, vel publice etiam pericopas S. quas textus vocamus, explicantibus, ubi manifesta a fonte disensio, quod raro continget, vel major in eodem emphasis deprehendatur solam retinendam esse suadeant; vulgare illud, quo omnis per proverbium quasi dicitur periculosa esse mutatio, vel etiam hominum longius quam par est, qualicumque data forsitan ansa, progredientium libidinem spectantes atque praesentientes. Quo modo, si pie &, quanquam non cum longa adulatoriae ac Germano pectore indignae protestationis ambage, ut nostros nemine prope excepto omnes accusat Sixt. Amama (*) citra tamen injuriam in B. Lutheri manes aberratio forte observata corrigatur, satisfieri posse & paci in Ecclesia colendae, & aedificationis iustis rationibus sine offendiculo quaerendae persuasum sibi habent.

V. Enimvero neque rationes desunt haud improbabiles neque nomina aliter sentientium haud postrema, quibus istam methodum non improbari quidem, non tamen totum muneris sacri ad Scripturae scrutinium (τὸ ἐρευνᾶν Joh. V. 39. & ἀνακρίνειν Act. XVII. II. τὸ ὁμοεῖχεν II. Petr. I. 19.) fideliter alios manuducendi sufficientem & obtinendo fini τῆς διδασκαλίας integro parem esse videri constat; eo quod verba sive in privatis colloquiis, sive ex suggestu in publico coetu hac de re facta rarissime ita inhaerere soleant memoriae, rarius praesertim, cum multi textus occurrere etiam solent, repetita, ut qui ab ore doctorum pendent altius in ea inquirere suo Marte seu privata industria paucissimi, maxime vero omnium illiterati, & qui fontes consulere ipsi nequeunt, haud possint. Horum itaque commodis rectius promovendis, & ad studium literarum S. quo ducuntur subinde nostro in primis tempore, juvan-

(*) Orat. Antibarb. Bibl. praefixa.

juvandum atque simul occupandas errorum & impostorum fraudes, quorum non pauci volunt esse Legis Doctores non intelligentes neque quæ dicunt, neque de quibus affirmant I. Tim. I. 7. fatius arbitrantur aliqui fore & salubrius, si scriptis quoque & prelo subjectis huiusmodi Observationibus & ad Scripturam intimius perferendam facientibus adminiculis suppetiæ ferantur; Futurum quoque insuper ita spes est non plane incerta, ut a suspectorum hominum, de quibus hac dissertat. integra actum est, laboribus periculosis avocari, ac desiderium tamen proficiendi non injustum aliquo modo satiari queat.

VI. Antequam autem ad formam & modum huiusmodi institutum perficiendi propius accedamus monendum erit studiosissime, non consultum videri, ut negocium tanti momenti unius hominis industria, multo minus privato arbitrio absque jussu & indultu summi magistratus & Ecclesiastici ministerii credatur atque committatur aut relinquatur. Est enim contra Dei præceptum, qui, ut suum cuique tribuatur neque nimium quis sibi soli tribuat, vel alienum munus occupet, non modo in Scripturis & Naturæ legibus docuit, verum etiam sanæ rationi omniumque societatum scopo convenit, ut, quod ad omnes pertinet & totius est Ecclesiæ, cuius & salus in eo versatur, omnium consilio iudicio & consensu suscipiatur pariter & peragatur. Quod vel maxime in huiusmodi Versionis nostræ biblicæ qualicumque recognitione necessarium erit, quoniam non privatus sed publicus & communi usui omnium destinatus atque commendatus thesaurus iste publicam quoque auctoritatem, si quid in eo rectius apparando & ad utilitatem communem formando suscipi debeat, exposcit interponendam. Scilicet, si non ad Adiaphororum seu rerum mediarum in Ecclesia doctrinam ac numerum usus nostræ Versionis inde a Reformatione consistens reapse pertinet, tamen ingentem cum istis affinitatem utique habebit & secundum analogiam eorum, quæ de illis docentur in Ecclesia ex Oraculis divinis plane dijudicanda erit.

N 2

Quemad-

Quemadmodum vero, ut B. Krakewiz Sen. (a) loquitur, ritus & consuetudines Ecclesia non unicum tantum in Ecclesia ordinem concernunt, sed toti Ecclesia inserviunt, & publicos conventus actionesque sacras condecorant, (dirigunt, juvant &c.) ita etiam ab omnibus curandum est, quod omnes tangit, per maximam omni jure receptam omnibusque societatibus, communitatibus, conventibus notissimam usitatissimamque; nisi incommoda & distractio membrorum ac multiplex confusio inde certo secutura sint. Unde etiam quod in mutationibus rituum ac ceremoniarum passim a nostris prudenter moneri, imo ab illis quoque, qui licentiam non satis justam de externis in Ecclesia institutis judicandi affectant, observari videas, hac quoque in re non consultum creditur aliquid novi moliri, nisi informatione necessaria ante præmissa & salutari scopo universæ Ecclesiæ plenius exposito *Evangelicæ* gratia.

VII. Sed non modo Auctoritas publica, veluti Exempla Ecclesiarum Anglicanæ, Belgicæ & inter nostras Danicæ supra & ferri posse docuerunt, & quomodo procedendum sit quasi digito exserto monstrarunt, verum etiam, ut eandem viam nobis ineundam eadē ostenderunt a Viris publica functione & eruditione conspicuis Labor iste novæ expolitionis Lutheranæ translationis nostræ erit adornandus & postquam elucubratus fuerit aliorum quoque Collegiorum Theologis doctis & cordatis, fortasse & plurimum viro- rum linguæ utriusque peritis, sive publicis maximorum Principum auspiciis convocandis sive etiam apud lares cujusque domesticos relinquendis censuræ iterum iterumque submittendus, ubi si plenus omnium ac per omnia consensus, qui præsentī Ecclesiæ statu & propter sententiarum in Exegeti Scripturæ diversa sententiarum discrepantiam vix impetrari poterit, haberi & obtineri nequeat, præcipuorum ac potissimorum habenda fuerit ratio, in primis eo, quod Avthenticam explicationem ne sic quidem moliretur Ecclesia aliis. obtrudendam sed libertate discernendi ve-

(a) De præpostera abrogatione rituum p. 13. ed. reosil.

ra a falsis adhuc relicta commoditati saltem in Divinæ mentis
 sensu inquirendi adjumentum afferre intenderet.

VIII. Hæc vero consilia quamvis non contemnenda sint,
 non tamen videntur eo intelligi posse aut debere, quasi vel
 extirpanda hoc modo Lutheri pristina versio sit, quod sine sum-
 mo periculo eorum, quibus illa familiaris jam reddita est,
 fieri non poterit, vel etiam, quam non facile quis pro-
 babit methodum, ut excisis & rejectisque e Textu quibus-
 dam Scripturæ dictis sive phrasibus, imo & vocabulis in-
 terpolanda sit ea qua nunc utimur, Lutheri versio:
 Nam, quod facillimum esset demonstratu ex antiquioribus quibus-
 dam Exemplaribus mutationem aliquam passis, sin scandalum in-
 firmis, offensa tamen inter legendum remoram patientibus itacer-
 to poneretur, unde etiam B. Spenerum verbis supra Cap. II. §. Ult.
 repetitis eadem quoque dissuasisse meminimus. Sed eo valere potius
 atque dirigenda illa esse haut dubie existimandum, ut salvo &
 illibato Textu versionis antiquo recens notata ad dubia loca at-
 tentius consideranda ac per *συμβιβαστικὸν* sacrum declaranda
 & intelligenda unice faciant, neque lectores turbent sed
 adjuvent. Sunt tamen, qui ex prioribus Lutheri versionis editio-
 nibus, ubi a quibusdam ipse discessit, quas tamen alii meliores,
 quam eæ quæ postea substitutæ sunt, translationes locorum parti-
 cularium fuisse credunt, in his novis & expolitis magis vel suo loco
 reponendas, vel posterioribus saltem quod magis placet adjungen-
 das censeant, e. gr. Versionem II. Sam: VII. 19. Ubi de Messia postre-
 mæ editiones tanquam *Θεὸς ὁμοιωτά* agi innuunt, in vetustiori au-
 tem: *Ad Herr Herr / erzeigst du dich also gegen einen Mens-
 chen?* locus redditus erat, item Eph. III, 15 & 19. Ubi hodie legi-
 mus *über alles was da Rinder heist*; & porro erkennen / daß
 Christum lieb haben viel besser denn alles wissen / olim vero
 ipse verterat Lutherus *über alles / was Vatter heist & erken-*

nen die Liebe Christi die doch alle Erkenntnuß übertriff
 & si quæ sunt ex (a) Georgii Rorarii altera post fatione, & ipsorum
 Exemplorum collatione, quam Kraftius & Posseltus juvare &
 poterunt & adjuuros se publice polliciti sunt, cognoscenda alia.
 Qua quidem in re Dn. Diecmanum, Ecclesia nostra eam gratissi-
 me acceptante operam, habemus præeuntem, quippe quem an-
 tiquiorem & Hebræa stricto pede consecrantem Psalmorum versio-
 nem a Luthero olim factam, recentiori & usitatæ atque ad ger-
 manisimum magis attemperatæ in Bibliis, ut vocant, Stadensibus
 Lipsiæ quoque sed sine præfatione utilissima doctissimaque, quod
 dolendum, recusis subjunxisse & interposuisse novimus.

IX. Quæ cum ita sint, edisserendum tandem est, quis, si Tex-
 tus servetur integer & haud immutatus, eo salvo, salvo etiam ad-
 juvandi Lectorem cum literatum tum & eos, qui literis imbuti
 non sunt de corrigendis tamen aut rectius ex primendis Lutheri lo-
 cis toties monentur, modus prudenter sine periculo confusionis &
 memoriæ perturbandæ aut quovis alio offendentulo eligendus atque
 Ecclesiæ universæ proponendus sit. *Hic igitur, si, quod sentio, di-
 cendum est, non videtur ullum ad finem obtinendum sapius memo-
 ratum commodius esse remedium, quam si tum aliis in locis, ubi
 germanorum idiomati satisfactorius B. Lutherus a fontis Græci
 ac Hebræi constructione tantam ac verborum ordine recessit consi-
 lio laudatissimo, tum vel maxime, ubi sensum scriptoris S. non
 affecutus a quibusdam perhibetur, (qua locorum differentia signis
 quibusdam facile nec incommode indicari possit,) ipsius textus
 primogenii verba ordine verborum servato seu ad verbum, ut lo-
 quantur, in margine sine explicatione ulteriori adscriberentur.*
 Qua in re consentientem quodammodo nobiscum deprehendi,
 B. Aug. Pfeifferum; (b) quando enim Lutheri Versionem corrigend-
 dam esse non negat, sed non neminem (haud dubie B. Saubertum)
 carpens,

(a) Apud Franzium de Interpret Script. pag. 99. se 99, recusa.

(b) Critica S. Cap. XIII. Quæst. II.

carpens, quod Lutherum corrigere voluerit, ubi versio ejus vel defendi debebat vel excusari poterat, addit, satius fuisse, si correctiones in margine instar notarum addidisset, ne interpolaretur ipsa Versio, quod Lutherus toties sit deprecatus; omnia enim nos posse, sed non omnia expedire. Sed generaliter de marginalibus hujusmodi notis tantum ab eo hæc monita esse cum sit manifestum, eum porro defectum luculentiori exemplo & si non omni ex parte perfecto neque navis suis carente B. J. R. Hedingerum in Nov. Test. Stuttgardienfi (ubi vero & Græci textus verbis nudereditis & ad marginem atque calcem rejectis explicationes accefferunt maximam partem præstantissimæ) in V. autem Test. Jun. Tremell. Ben. Ar. Testamentum pluresque alios supplevisse observamus; ut adeo nec præ-
 untium vestigia nobis deessent, si viam isthanc serio calcare animus foret.

X. Diximus autem paullo ante, ad marginem esse reponendas has ad verbum in quibusdam locis factas versiones, non temere sed ideo, quia Lector alioqui sedulus & in scripturis versatus impedimentum inter legendum sentire & iustaminari quasi ejus diligentia posset, hac vero ratione fieret ut commentarii potius vicem advertentibus & quæ indigitata sunt quasi procul rimando accuratius investigare volentibus is præstaret labor. Diximus secundo sine explicatione hujusmodi notas & marginalia apponenda nobis videri; eo, quod præjudicia alio modo facile creanda evitari poterunt, libertas autem contextum totum intimius perlustrandi atque inde de sensu loci certam convictionem obtinendi cuique videtur relinquere: Id quod satius equidem putaverim fore quam si Textu Lutheri servato in explicatione diversa plane immo contraria Versioni sententia, quemadmodum in Celeberrimo quodam opere Bibl. aliquoties observavi factum esse, tradatur ac substituatur, quippe quod aperta aut apparente saltem contradictione Lectori insuperabilem scrupulum movere posset de causa dissensus nullatenus admonito.

Signa

Signa denique ad hæc marginalia distincta consulto adicienda putamus, eam nempe ob causam, ut commonefactionis loco sint Lectoribus, ubi de emphasi majori, & contra, ubi amplius de ipsa sententia, utrum recte Lutherus expresserit forte dubia, cogitare statim sine confusionis periculo, aut temporis detrimento possit. Quemadmodum vero in ipso vestibulo de instituto hocce lector instruendus ac de sensu Spir. S. rite investigando iis, quæ Lutherus ipse commendavit adminiculis, monendus est, quod præfatione & introductione in totum opus loco Informatorii Bibliici perspicue scripta & præmissa fieri potest ac debet; ita publica quoque Auctoritate ad negotium illud adhibendi mea quidem sententia non essent, nisi viri & Originalium linguarum & Vernaculæ nostræ juxta peritissimi quive in primis nossent ex insigni Germ. linguæ facultate, quæ nam vocabula inter nos usitata Hebræis Græcisque exacte responderent, qua in re prope unius Coccej Lexicon ubi Belgica vocabula significantiora Latinis addita comparent utilitatem præstare saliquam poterit; cætera enim a nostris scripta hoc inter alios plures novos defectu fere omnia laborant.

XL. Quod superest in mendis typographicis & similibus nævis, ubi posteriores editiones a prioribus pro diversa correctorum cura & industria deslexerunt, porro ut pergant Viri seduli ad Dicmannianum & Prettenianum aliorumque exempla, omnimodo omnique sollicitudine curandum ac svadendum fuerit; ita tamen ut & illud maximopere exoptemus fieri, ut quæ toto catalogo Prettenianis Bibliis præfixa sunt vocabula obsoleta & olim tantum Lutheri ævo, vel etiam nunc solis Saxonibus usitata ac frequentata, (qualia etiam non pauca apud Dn. Erankium in Observationibus Bibl. breviori indice exhibentur ac porro etiam plura in Bibl. Norib. non ita pridem in 8vo editis reperiuntur,) diverso caractere Textui, suo quæque loco, infererentur aut Saxoniorum in locum alia quæ in Germ. superiori, ut Franconia, Svevia

via &c. notiora sunt & in ore vulgi in his terris circumferuntur, substituerentur, quo inoffenso quasi pede Lector tanto facilius progredi atque ad sui idiomatis genium attemperata versione uti fruique posset.

XII. Ad postremum denique neque de nihilo fuerit, si & Cænes de Linguarum sive formis seu idiotismis frequentiores & utiliores ad applicandas rectius indigitatas superius in margine ad verbum singulis locis expressas translationes aliorum, accedente & adminiculorū ex Hermenevticis reliquorum ope, sensus feliciter investigandi gratia, maxime ubi dubium moveri queat, supra commendatæ Isagogæ Germanicæ itidem lingua cum exemplis clarioribus adjicerentur. Illud enim majorem profecto, ut spes est non incerta, afferet utilitatem & applicari ad scopum minori difficultate poterit subsidium, quam si Textus græcus cum germanico ad latus posito typis jungatur impressus, ut ad ipsos fontes, aut linguam certe græcam addiscendam mentemque Div. intimius ita perferendam excitentur etiam illi, qui inter Literatos numerari neque volunt neque solent, aut his saltem Eruditorum linguis operam rarius navant, quam spem B. Dn. Winklerum Hamburgens. concepisse ex præfixa præfatione Novi Testamenti, binis hisce linguis, dum viveret impressi, (quod & similis editio D. J. H. Maji comitata est,) & cura ejusdem publicati, intelligere licet, successu, quod sciam, expectationi haud respondente.

XIII. Atque hæc sunt, quæ pro mea Ingenii imbecillitate in medium consulere visum est, non quod existimem tam egregie excogitata hæc esse, ut meliora substitui illis non possint; Absit a me ea philætiæ labes tenuitatis meæ mihi conscio; multo minus ut Dictatoria quasi potestate hæc sive univērsæ Ecclesiæ, sive summis in ea viris & negotiorum publicorum curatoribus præscribamus aut obtrudamus! Nam Deo sint grates novime meo metiri modo.

dulo. Neque denique, quod certo mihi perfvadeam istæ con-
 filia applausu omnium probanda, & opere ipso mox sine mora
 præstanda fore ac perficienda; Et enim quo successu pia multorum,
 de quibus alibi, Desideria sint adhuc expleta, ita nimirum, ut
 pæne omnia intra voto etiamnum consistant & suspiria, constat in-
 ter omnes. Sed, ut ostenderem sciolis nostris alia præter novas
 versiones suppetere & magis salutaria remedia, dummodo serio
 rem agere, qui possunt & valent, non abnuerent; tum etiam, ut,
 quæ Hieronymi est modestia, pelles & caprarum pilos pro auro
 atque argento ditiorum in sanctos templi Divini usus & nos
 humili mente, piaque pro Ecclesiæ commodis pro virili promo-
 wendis sollicitudine offerremus, quod etiam qualecunque Kor-
 ban ut Deo gratum & Ecclesiæ utile sit, faxit Is,

Qui principium est rerum om-
 nium &

F I N I S.

CONSPECTUS CAPITUM,

CAP. I.

Laudatur Lutheri industria & eorum, qui de versione hac commentati sunt, §. I. Singularia ejusdem studia predicantur, §. II. Obrectatores, cum vindicibus nominantur, §. III. & IV. Inter amulos primus Emserus, §. V. Hunc secuti Dietenberger, §. VI. Eccius, Ulenbergius, Moguntini, §. VII. Ad Reformatos proceditur, nominatim versiones Tigurinam, Piscatoris, Belgicam, Polani N.T. §. VIII. Sequuntur editiones Reformatæ cum glossis Parci, Herbornensium, Tosfani, Crypto-Calvinianorum Dresde, de qua prolixius, §. IX. Socinianas, & Anabaptistarum translationes memorat §. X. De N. T. Racoviensi distincte, §. XI. De Felbingeri simili labore, §. XII. Querele de Germanorum nuperis ac novis in Patria conatibus, sigillatim in Academ. Helmstadiensi & Hamburgi Actis, §. XIII. Inde progressus fit ad recentissimos Trilleri & Reizii labores, §. XIV. Post hac Seebachii atque Autoris Lib. Sap. & Syrac. fit mentio additorum terines eorum examinandi consilio, §. XV.

CAP. II.

Disuadet novas versiones in genere §. I. Commendat prudentiam Christianam & libertatis genuinum usum, §. II. Rationes dissensus indicat, §. III. Generaliter non esse necessarias, docet, §. IV. Sigillatim urget versionis Lutheri sufficientiam, §. V. Ab erroribus Dogmaticis immunitatem, §. VI. In cæteris emendationis libertatem modestam, §. VII. Non esse utilem sed periculosam mutationem demonstrat, §. VIII. Nominatim ob turbas metuendas, §. IX. Ob confusionis periculum, §. X. Ob corruptelarum discrimen, §. XI. Ob adversariorum calumnias, §. XII. Hinc taxatur turpis Novutorum ingratitude, §. XIII. Fastus, Allotrioepiscopia &c. §. XIV. Clauditur Caput Speneri Testimonio, §. XV.

CAP. III.

Destruit nominatis §. I. adversariis, Felgenhaueri calumniam de supposititia Lutheri vers. §. II. Additis novis Argumentis & origine fabule, §. III. Similis Simonii cavillatio de festinatione inimici Lutheri refellitur, §. IV. Ad accusationem Trilleri quasi authenticam redderemus nostram translationem, resp. §. V. & VI. Quæ ratio

tio sit errorum Lutheri, sigillatim Joh. VII. 38. disquiritur, §. VII. Diversitas autem aliarum ejusdem correctionum ostenditur, §. VIII. Ad objectam ab ipso Luthero datam emendationis veniam respondetur, §. IX. Reizii consilia deteguntur, §. X. Ad consensum Theologorum & Cocceji provocanti rest. §. XI. Et phrasibus Spiritus S. inherere jubenti, §. XII. Seebachio Num. XII. 29. al. aliisque locis satisfactum, §. XIII. Quid momenti huc asserat Recognitio versionis a Luthero & Collegis suscepta, ubi & de loco I. Joh. V. 7., spectatur, §. XIV. Exempla Anglorum, Belgarum, Danorum considerantur, §. XV. Loca Col III 16 Phil. I 18. & c. expenduntur, §. XVI. Denique admiculorum philologicorum hac nostra præ Lutheri, atate major cultura, quomodo huc faciat, monstratur, §. ult.

CAP. IV.

De Consiliis circumspiciendum esse monetur, §. I. Quomodo novis versionibus sive editis sive edendis occurrendum docetur, §. II. Et nostram emendandam esse non negatur, §. III. Sed periculo non carere, §. IV. Scrutinium autem omnibus commendatum id poscere, §. V. Non unius esse, sed totius Ecclesie hanc recognitionem, §. VI. Hinc Collegio alicui Eruditorum eam commendandam esse, §. VII. atq; Modus denique generatim exponitur, §. VIII. Definite vero de marginali locorum quorundam ad verbum versione agitur, §. IX. Cujus Consilii rationes explicantur, §. X. Typographica menda porro ut tollantur & vocabula usitata inusitata ut addantur, svadetur, §. XI. Similiter ut canones de linguarum Idiotismis præmittantur, consilium datur, §. XII. Et §. XIII. deniq; scopo Auctoris indicato, FINIS imponitur.

Sphalmata Typographica.

P. 1, 119. del. (.) pag. 3. l. 19. leg. antiquioribus; p. 4. l. 16. leg. fore b. lin. penult. leg. à p. 5. l. 20. leg. arque p. 8. l. 28. & 29. leg. reliquo & inter p. 11. l. 5. leg. Electoris p. 19. l. 3. leg. obierat & p. 15. l. 4. add. lectu p. 17. l. 29. add. notis p. 19. l. 2. leg. defuerunt. p. 91. l. 4. leg. quibus cum. P. 23. l. 16. leg. qui p. 24. l. 1. leg. At p. 30. l. 4. leg. exscripta p. 34. l. 15. leg. Ecclesiis l. 25. leg. *usbdar* p. 40. l. 20. & 21. leg. nisi, immutandis & lin. penult. Divinæ p. 41. l. 17. leg. quorundam p. 44. l. 18. leg. ad quam p. 49. l. 17. leg. defectu p. 52. l. 18. leg. iniquissimus. p. 53. l. 7. leg. ac. p. 63. l. 20. leg. toto & l. 27. leg. editionem & ult. leg. translationis p. 64. l. 8. add. hat p. 69. l. penult. leg. sententia. p. 70. l. 4. add. arcans p. 77. l. 31. leg. s. p. 80. l. 86. leg. exiguum, r. p. 77. l. 1. leg. quædam p. 80. l. 32. add. Friderico.

99 A 6927

ULB Halle

3

002 546 191

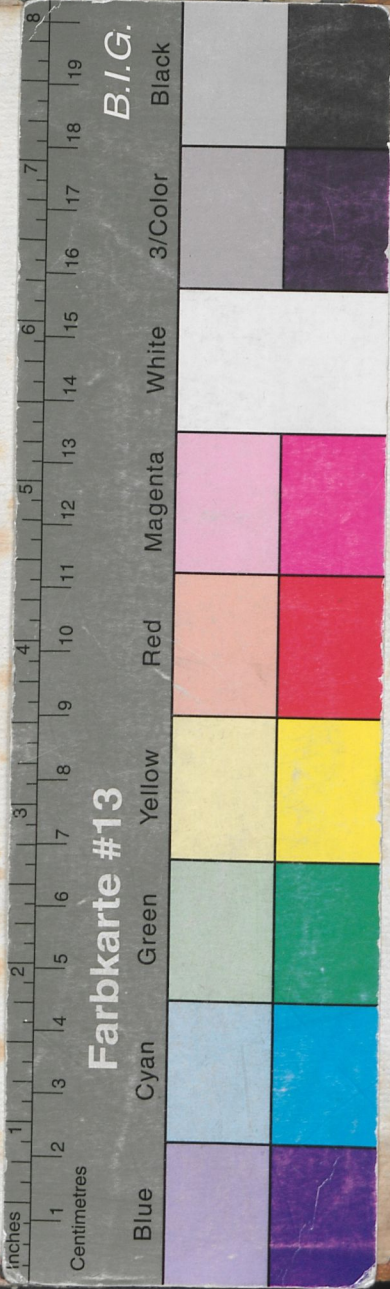

Sb.

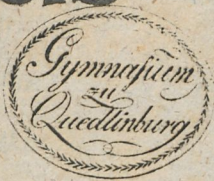
VD17

Q. D. ^{f. B. V.}
DISSERTATIO THEOLOGICA
De
NOVIS BIBLIORUM
VERSIONIBUS
GERMANICIS
NON TEMERE
VULGANDIS

C. E. Trilleri & J. H. Reizii

rationes potissimum sub examen vocans
ex auctoritate et consensu

MAXIME-VENERANDI
COLLEGII THEOLOGICI
PRO LICENTIA
IMPETRANDI PRIVILEGIA DOCTORALIA
Publicæ Disquisitioni

ALMA NORIBERGENSIIUM ALTDORFINA
d. XII. Aprilis
expofita

GUSTAVO GEORGIO ZELTNER
S. Theol. & LL. OO. Prof. Publ. Ord. Altdorf.
ac V. D. M.

ALTDORFI
LITERIS JODOCI WILHELMI KOHLESII,
A. C. MDCCVII. *uf*

